

ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ พุทธศักราช ๒๕๕๓

เล่าเรื่องบางกอก

ฉบับสมบูรณ์

มนุษย์สร้างคำพูดขึ้นมา ชีตเขียนถ้อยคำลงบนแผ่นดินเหนียว ฝืนหนัง ไม้ไผ่ และกระดองเต่า...

การค้นพบกระดาษและการพิมพ์ ทำให้หนังสือมีรูปลักษณ์ที่พกพาได้สะดวกและเผยแพร่ไปในวงกว้างอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ การพิมพ์ช่วยสถาปนาภาษาของแต่ละชาติให้มั่นคง ช่วยให้ภาษาของสามัญชนแพร่หลาย ทำให้คนอ่านออกเขียนได้เพิ่มสูงขึ้น และขยายวงกว้างออกไปนอกวงผู้นำและนักบวช

และแท้จริงแล้ว การพิมพ์หนังสือคือการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคน ทั้งทางความคิดและสังคม

พิ ม ภั ค ำ

สำนักพิมพ์

ก่อตั้ง ค.ศ. ๒๐๐๐

ลำดับที่ ๔๗๓

เล่าเรื่องบางกอก ฉบับสมบูรณ์

ส. พลายน้อย

พิมพ์ครั้งแรก : พ.ศ. ๒๕๐๒ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า

พิมพ์ครั้งที่ ๗ : ตุลาคม ๒๕๕๕ พิมพ์คำสำนักพิมพ์

พิมพ์โฆษณาครั้งนี้ได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์ตามกฎหมายแล้ว

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

ไม่อนุญาตให้สแกนหนังสือ หรือคัดลอกเนื้อหาส่วนหนึ่งส่วนใดเพื่อสร้างฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์และเจ้าของลิขสิทธิ์แล้วเท่านั้น

ISBN 978-616-00-0473-7

ราคา ๓๕๐ บาท

หัวหน้ากองบรรณาธิการสารคดี : กลศ เอี่ยมอรุณ

บรรณาธิการเล่ม : สุปรีย์ ณ นคร

บรรณาธิการที่ปรึกษา : รศ. ประพนธ์ เรืองณรงค์

ออกแบบปก/รูปเล่ม : อติศักดิ์ กุพันธ์

พิมพ์ที่ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด

เจ้าของ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา : บริษัทสถาพรบุ๊คส์ จำกัด

กรรมการผู้จัดการ/บรรณาธิการอำนวยการ : วรพันธ์ โลกิตสถาพร

รองกรรมการผู้จัดการ : สุภัคชญา โลกิตสถาพร

บรรณาธิการบริหาร : ประวิทย์ สุวณิชย์

ผู้จัดการฝ่ายผลิต : ธัญภรณ์ ฟองไชย์

ผู้จัดการฝ่ายขาย : กิ่งแก้ว ลิกษะไชย

ผู้จัดการฝ่ายสื่อสารองค์กรและกิจกรรมสัมพันธ์ : นฤเบศ สมนฤทธิ

ผู้จัดการฝ่ายลิขสิทธิ์ต่างประเทศ : ลินธุ์ พรสวรรค์

จัดจำหน่ายทั่วประเทศโดย : บริษัทสถาพรบุ๊คส์ จำกัด

๑๘ ซอยลาดปลาเค้า ๖๓ ถนนลาดปลาเค้า แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทร. ๐-๒๕๔๐-๓๘๕๕-๖ โทรสาร ๐-๒๕๔๐-๓๘๗๐

กองบรรณาธิการ : stpbook@yahoo.com ฝ่ายสำนักงาน : info@satapornbooks.com

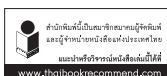
www.satapornbooks.com

หากท่านผู้อ่านพบหนังสือไม่ได้มาตรฐาน เช่น หน้ากระดาษสลับกัน หน้าขาดหาย

การเข้าเล่มไม่สมบูรณ์ สำนักพิมพ์ยินดีขอเปลี่ยนหนังสือเล่มใหม่ให้ท่าน

โปรดติดต่อและส่งหนังสือคืนพร้อมบรรจุกระดาษชำระ

ไปตามที่อยู่ด้านบน หรือ โทร. ๐-๒๕๔๐-๓๘๕๕-๖ ต่อ ๒๑๑, ๕๔

คำนำสำนักพิมพ์

หากจะนับบรรดาผู้รู้เรื่องราวแต่เก่าก่อน โดยเฉพาะเรื่องราวของบ้านเมือง “บางกอก” หรือ “กรุงเทพฯ” แล้ว ชื่อของ ส. พลายน้อย นับว่าเป็นบุคคลในลำดับต้นๆ ที่จะต้องกล่าวถึง ด้วยความเป็นผู้ที่คร่ำหวอดอยู่ในการค้นคว้าความเป็นมาของอดีตอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากการเข้าถึงเอกสารชั้นต้นอันหลากหลาย และในบางช่วงเวลาก็ได้ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ มาด้วยตัวเองอย่างลึกซึ้ง จึงทำให้งานเขียนเล่าเรื่องราวต่างๆ ของ ส. พลายน้อย มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์

หนังสือ *เล่าเรื่องบางกอก* ของ ส. พลายน้อย เป็นอีกเล่มหนึ่งที่มีความสมบูรณ์ในเชิงการเล่าเรื่องและเนื้อหา ถึงความเป็นมาของสถานที่ต่างๆ ครั้งแรกสร้างพระนคร พระบรมมหาราชวัง วัดวาอาราม คูคลองกำแพงเมือง ตลอดจนถนนหนทางต่างๆ ที่ล้วนเกิดขึ้นมีมาอยู่ในกรุงเทพมหานครแห่งนี้ จึงนับเป็นความเชื่อมโยงข้อมูลจากอดีตสู่ปัจจุบันได้อย่างกลมกลืน และยังถือว่าเป็นหนังสือที่ถ่ายทอดเรื่องราวแต่ครั้งเก่าก่อนของกรุงเทพฯ เป็นเล่มแรกๆ เลยทีเดียว

แม้จะมองย้อนกลับไปถึงความยากลำบากในการค้นคว้าและเรียบเรียง *เล่าเรื่องบางกอก* เล่มนี้แล้ว ก็ต้องชมเชยในความอุตสาหะของผู้เขียนอย่างแท้จริง และด้วยเป็นผลงานที่ได้เขียนขึ้นมาเมื่อกว่า ๕๐ ปีผ่านมาแล้ว ผู้เขียนเองก็มีการแก้ไขปรับปรุงข้อมูลมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงครั้งนี้นับได้ว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๗ โดยรวมฉบับเล่ม ๑ และ ๒ เข้าด้วยกัน และในการพิมพ์ครั้งนี้ทางสำนักพิมพ์ได้เพิ่มเติมเชิงอรรถอธิบายขยายความในเนื้อหาบางส่วน เพื่อให้สอดคล้องกับข้อมูลและความเข้าใจในปัจจุบันมากขึ้น พร้อมกับลำดับภาพประกอบตามเนื้อหากว่า ๑๕๐ ภาพ

ซึ่งล้วนเป็นภาพเก่าของ “บางกอก” ในอดีตที่หาชมได้ยาก

พิมพ์คำสำนักพิมพ์ได้ดำเนินการจัดพิมพ์ผลงานของส. พลายน้อย
มาอย่างต่อเนื่อง ด้วยตระหนักในสารัตถประโยชน์ของงานเขียนอันทรง
คุณค่านี้ และถือเป็นความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมพิมพ์เผยแพร่แก่นักอ่าน
ผู้สนใจเรื่องราวของบางกอก จึงหวังเป็นอย่างยิ่งที่ผู้อ่านจะได้ประจักษ์
คุณค่าของผลงานสำคัญในเล่มนี้เช่นเดียวกัน

พิมพ์คำสำนักพิมพ์

จากผู้เขียน

ขอย้อนรำลึกความหลังเมื่อ ๗๐ ปีมาแล้ว ผู้เขียนนั่งรถไฟจากอยุธยาเข้ามาเที่ยวบางกอกเมื่ออายุ ๑๒ ปี เรียนอยู่ชั้นมัธยมตอนต้นเวลานั้นทหารญี่ปุ่นยกพลบุกเข้าบางกอกแล้ว มีญาติคนหนึ่งได้พามาเที่ยวเขาตินวนา ได้กินมะพร้าวอ่อนแช่เย็นที่นั่นเป็นครั้งแรก ออกจากเขาตินนักร่างไปกินเนื้อสะเต๊ะที่ตึกใหญ่ริมถนนแล้วขึ้นไปดูระบำตาหรั่ง ได้พบทหารญี่ปุ่นกำลังลี้ภัยอยู่หน้าเวที ด้วยไม่พอใจการแต่งตัวของนางระบำจนต้องหยุดการแสดง ต่อจากนั้นก็ไม่ได้เข้าบางกอกอีกเลย จนอายุ ๑๕ - ๑๖ ปี พอมีสตางค์ก็เข้ามาบางกอก แต่ก็มาเพียงเว็งนาครเขษมมาหาซื้อหนังสือเรียนบ้าง หนังสือเบ็ดเตล็ดบ้าง คือเมื่อเกิดสงครามหนังสือเรียนภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสขาดตลาด ผู้เขียนจึงอาสาเพื่อนมาซื้อหนังสือเก่าที่เว็งนาครเขษมไปให้เพื่อนๆ ใช้เรียน สรุปว่าการเข้ามาบางกอกครั้งเป็นเด็กนั้น ได้รู้จักสถานที่อยู่เพียงไม่กี่แห่งและส่วนมากจะเป็นร้านหนังสือ

ผู้เขียนเข้ามาอยู่บางกอกอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ คือย้ายเข้ามารับราชการที่กระทรวงศึกษาธิการ ทำวารสารเกี่ยวกับวิชาความรู้ของครู เป็นเหตุให้ต้องศึกษาหาความรู้ในด้านต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะวิชาประวัติศาสตร์ เมื่อมีเวลาก็เที่ยวดูโบราณสถานต่างๆ และตรวจสอบค้นประวัติความเป็นมาทำเป็นบันทึกเก็บไว้ ในความรู้สึกครั้งนั้นนึกประหลาดใจว่าทำไมเรื่องของบางกอกจึงหาอ่านได้ยาก บางเรื่องไม่อาจหาหลักฐานได้ เช่นชื่อตำบลต่างๆ ในบางกอกกลายเป็นปริศนา แม้แต่คำว่า **บางกอก** เองก็ยังเป็นเรื่องถกเถียงในระหว่างผู้รู้ บ้างก็เชื่อว่าฝรั่งเป็นคนเรียกขึ้นก่อน ทำให้เกิดสงสัยในใจว่าทำไมคนไทยต้องไปเรียกชื่อบ้านเมือง

ของตนตามฝรั่ง

ความบกพร่องของประวัติศาสตร์ไทยก็คือการละเลยเรื่องความเป็นอยู่ของประชาชนพลเมือง ไม่มีใครบันทึกไว้ให้ทราบเลย เรื่องของบางกอกมาได้ทราบบางเรื่องบางตอนจากนิราศบ้าง จากบันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์บ้าง ทำให้แลเห็นชีวิตในบางกอกดีขึ้น แต่การที่จะเก็บเรื่องราวเหล่านั้นมารวมไว้ก็ไม่ใช้เรื่องง่ายๆ ต้องใช้เวลานานอยู่ และการเขียนเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีของไทยนั้น มีเรื่องที่ไม่สะดวกอยู่อย่างหนึ่งคือการระบุวันเดือนปี ซึ่งในจดหมายเหตุเดิมจะใช้ตามจันทร์คติบอกวัน ขึ้นแรม เดือน ปี จุลศักราช ซึ่งคนรุ่นใหม่ไม่คุ้นและอ่านไม่เข้าใจ ผู้เขียนจึงคิดปรับปรุงให้เป็นแบบสุริยคติเทียบไว้ แต่บางครั้งก็ไม่อาจเทียบได้ จะเป็นเพราะวันเดือนปีตามจันทร์คติพิมพ์ตกหล่นคลาดเคลื่อนมาแต่ต้น ก็ต้องปล่อยไว้ตามเดิม

อย่างไรก็ตามการค้นตรวจสอบให้เป็นแบบสุริยคติทำให้พบว่าบางเรื่องบางตอนที่เขียนต่อๆ กันมาผิดพลาดอยู่หลายเรื่อง เช่น วันอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มักอ้างตามพระราชพงศาวดารฯ รัชกาลที่ ๑ ซึ่งผิดมาแต่แรก และเรื่องอื่นๆ อีก สรุปว่าการแก้จันทร์คติเป็นสุริยคติทำให้ผู้อ่านรุ่นใหม่เข้าใจเรื่องได้ดีขึ้น และแก้ความคลาดเคลื่อนให้ถูกต้อง อีกเรื่องหนึ่งที่ได้ยินอยู่เสมอก็คือ คนรุ่นใหม่อ่านหนังสือเก่าไม่เข้าใจ อาจเป็นด้วยถ้อยคำและวิธีเรียงประโยคผิดไปจากปัจจุบัน ทำให้อ่านยากก็เป็นที่แน่ชัด ฉะนั้นเมื่อมีความจำเป็นจะต้องใช้ข้อความจากเอกสารเก่ามาอ้าง ถ้าไม่มีอะไรเห็นมากนัก ผู้เขียนก็จะเก็บความมาเขียนใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงไม่มีเครื่องหมาย “...” กำกับไว้ เพราะไม่ใช่ข้อความที่คัดมาทั้งหมด เป็นเพียงใจความที่นำมาเรียบเรียงใหม่เท่านั้น

หนังสือนี้ได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ โดยคุณสุเทพ ชูเชื้อ แห่งสำนักพิมพ์ “ก้าวหน้า” เห็นว่ายังไม่มียังหนังสือเกี่ยวกับกรุงเทพฯ ให้

อ่านโดยเฉพาะ เมื่อจำหน่ายหมดแล้ว มีผู้ขอไปพิมพ์แจกในงานการกุศล ๒ ครั้ง ต่อมาบรรณาธิการวารสารเทศบาลกรุงเทพมหานครได้ขอให้เขียนเรื่องบางกอกอย่างละเอียดพิสดาร คือขยายความและเพิ่มเรื่องให้กว้างขวางกว่าเดิม จึงได้เขียน “เล่าเรื่องบางกอก” ลงพิมพ์ในวารสารนั้น เมื่อจบแล้วสำนักพิมพ์ “แพรวพิทยา” ได้นำไปพิมพ์รวมเป็นเล่ม แล้วมีสำนักพิมพ์อื่นมาขอพิมพ์อีกหลายครั้ง สรุปว่าได้พิมพ์มาแล้ว ๖ ครั้ง และในครั้งนั้นเผชิญเป็นเวลาที่คุณเขียนมีสุขภาพเสื่อมโทรม ไม่มีเวลาที่จะเขียนอะไรเพิ่มเติมได้มากนัก

หนังสือนี้ได้ขาดตลาดไปนานแล้ว คุณประวิทย์ สุวณิชย์ เห็นว่ายังเป็นหนังสือที่ช่วยให้คนรู้จักกรุงเทพฯ ได้ตามสมควร น่าจะพิมพ์อนุรักษ์ไว้ ได้มอบให้คุณสุปรีย์ ณ นคร จัดเตรียมต้นฉบับและหาภาพประกอบที่ชัดเจนมาพิมพ์เพิ่มเติม ทำให้หนังสือเรียบร้อยสวยงามขึ้นกว่าการพิมพ์ครั้งก่อนๆ จึงขอขอบใจไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง และหวังว่าผู้อ่านก็คงจะพอใจเช่นเดียวกัน

น. พงษ์น้อย

๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕

สารบาญ

บทที่ ๑ บางกอกเก่า

๑๗

ลักษณะแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตบางกอก - เหตุที่เรียกคลองบาง
หลวง - ธนบุรีเดิมอยู่ที่ไหน - สร้างเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร -
ลักษณะพื้นที่สวนในสวนนอก - ที่มาของคำว่าบางกอกและธนบุรี

บทที่ ๒ สร้างกรุงรัตนโกสินทร์

๓๗

เหตุที่ย้ายพระนครจากธนบุรีข้ามมาฝั่งกรุงเทพฯ - การสร้าง
กำแพงพระนคร - ป้อมวิไชยเณทร์กับป้อมวิชัยประสิทธิ์ - การ
ขุดคลองคูพระนคร - ลักษณะของคลองหลอด - เหตุที่เรียกว่า
ปากคลองตลาด - คลองมหานาค - ฉลองพระนคร

บทที่ ๓ พระบรมมหาราชวัง

๕๓

ลักษณะการสร้างพระบรมมหาราชวัง-อาณาเขตพระราชวังสมัย
รัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ - ประตูพระบรมมหาราชวังชั้นนอกและ
ชั้นใน - ปัญหาเรื่องชื่อประตูวิเศษไชยศรีและประตูพิมานไชยศรี
- การทำนํ้ามนต์พระปริตร - ประเพณีเกี่ยวกับประตูและระเบียบ
แบบแผนในพระราชวังชั้นใน - ตลาดในวัง - ศาลว่าการกรมโขน

บทที่ ๔ พระมหาปราสาท

๘๑

พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท (การสร้างและเหตุที่
ไฟไหม้) พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทที่ประดิษฐานพระบรมศพ -
เจ้าคุณประตูดิน - พระที่นั่งมหาราชปราสาทที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
- พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท - พระที่นั่งพลับพลาสูง

บทที่ ๕ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๘๗

พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ - พระที่นั่งศิวิลัยมหาปราสาท -
พระที่นั่งอนันตสมาคม - พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท - สิ่งสำคัญ
ที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระที่นั่งทั้งสามองค์ - พระที่นั่งพุดตานถม
- พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ - พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ -
พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันัญวงศ์ - พระที่นั่งนิพัทธพงศ์ถาวรวิจิตร
- พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร - พระที่นั่งอมรพิมานมณี -
พระที่นั่งสุททาศรีอภิรมย์ - พระที่นั่งบรรณาคมสรณี - พระที่นั่ง
ปริดีราชวโรทัย - พระที่นั่งเทพदनัยนันทยาการ

บทที่ ๖ ปราสาทพระเทพบิดร

๑๑๓

ลักษณะพระเทพบิดรในสมัยกรุงศรีอยุธยาธนบุรีและกรุงเทพฯ
เหตุที่เปลี่ยนแปลงลักษณะรูปร่าง - หอพระเทพบิดรในรัชกาลที่
๑ - ที่เรียกว่าพระพุทธรูปปฏิมากรฉลองพระองค์เป็นอย่างไร - เหตุ
ที่จะมีพระบรมรูปเหมือนพระองค์ในรัชกาลที่ ๔ - การหล่อ
พระบรมรูปรัชกาลต่างๆ - เหตุที่สร้างพระพุทธรูปปางปราสาท -
รัชกาลที่ ๖ แปรนามเรียกว่าปราสาทพระเทพบิดร

บทที่ ๗ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑๓๓

พระแก้วมรกตสมัยกรุงธนบุรี - เครื่องทรงพระแก้วมรกต -
พระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ พระศรี
รัตนเจดีย์และพระสุวรรณเจดีย์ - การสร้างนครวัดจำลอง -
การสร้างอนุสาวรีย์ประจำรัชกาล - ช้างเผือกประจำรัชกาล -
พระปรารักษ์หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม - ประเพณีเจ้านาย
ต้องมาทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

บทที่ ๘ ป้อมรอบพระบรมมหาราชวัง **๑๕๑**

ผู้คนในพระบรมมหาราชวังและการขยายเขต-ป้อมรอบพระบรมมหาราชวัง - พระที่นั่งไชยชุมพล - พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ - ป้อมตามกำแพงเมืองชั้นนอก - การขุดคลองคูเมืองและป้อมริมคลองที่ขุดใหม่

บทที่ ๙ พระราชวังหลัง **๑๖๗**

เหตุที่เรียกว่าวังหลัง - กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข - โรงเรียนสตรีแห่งแรกในเมืองไทย - เหตุที่สร้างโรงพยาบาลศิริราช - โรงเรียน King's College ที่สวนนนท์ - เหตุที่สร้างวังนันทอุทยาน

บทที่ ๑๐ หลักเมือง **๑๗๙**

พิธียกหลักเมือง - ความเชื่อเรื่องฝังคนทั้งเป็นในหลุมหลักเมือง - การเปลี่ยนดวงชาตาพระนครในรัชกาลที่ ๔ - เทพารักษ์ในศาลหลักเมือง

บทที่ ๑๑ ทำพระ - ทำราชวรดิฐ **๑๙๕**

เหตุที่เปลี่ยนชื่อประตูทำซังเป็นประตูทำพระ - ประวัติวังทำพระ - ทำราชวรดิฐ - ทำนิเวศน์วรดิฐ - ทำขุนนาง

บทที่ ๑๒ ทำเตียน - วัดโพธิ์ **๒๑๓**

บริเวณทำเตียนสมัยกรุงธนบุรี - เริ่มเรียกทำเตียนในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ไฟไหม้ครั้งใหญ่บริเวณทำเตียน - วังเจ้านายแถวทำเตียน และบริเวณใกล้เคียง - เหตุที่สร้างวังทางด้านใต้

บทที่ ๑๓ เสาชิงช้า - วัดสุทัศน์

๒๒๗

ตลาดเสาชิงช้าก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ การย้ายเสาชิงช้าและสร้าง
ตลาดใหม่ - ประเพณีการโล้ชิงช้า - ข้อแตกต่างของตำราโล้ชิงช้า
- ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม

บทที่ ๑๔ สามยอด - เจริญกรุง

๒๔๗

บริเวณสะพานถ่านสมัยก่อน - ลักษณะถนนเจริญกรุงสมัย
รัชกาลที่ ๕ - การแบ่งเรียกชื่อถนนเจริญกรุงในสมัยแรก -
ประตูสามยอด - บริษัทห้างร้านตามถนนเจริญกรุง - เหตุที่สร้าง
ถนนเจริญกรุง

บทที่ ๑๕ สองฟากเจริญกรุง

๒๖๑

การใช้โคม่ไฟในบางกอก - ถนนเจริญกรุงตอนใต้ - ลักษณะการ
ทำถนนในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ โรงบ่อนตามถนนเจริญกรุง -
ตรอกต่างๆ แยกถนนเจริญกรุง - เรื่องของคุณยายแพง

บทที่ ๑๖ บำรุงเมือง - เพ็ญนคร

๒๘๑

การสร้างถนนบำรุงเมือง - เรื่องผู้ร้ายปล้นรูปเจ้าทองคำที่ศาล
เจ้าพ่อเสือ - การย้ายศาลเจ้าพ่อเสือ - วิธีการสร้างตึกถนนบำรุง
เมือง - ประตูผีสำราญราษฎร์ - สะพานมหาตไทยอุทิศ -
สะพานดำหรือสะพานแม่น้ำครี - สะพานยศเส

บทที่ ๑๗ ภูเขาทอง - วัดสระเกศ

๒๙๗

โรงพักสำราญราษฎร์ - เรื่องเรื่องวัดสระเกศเปรตวัดสุทัศน์ -
เหตุที่เปลี่ยนนามวัดสระแกเป็นวัดสระเกศ - รัชกาลที่ ๓ สร้าง
พระปรางค์ใหญ่ที่วัดสระเกศ - รัชกาลที่ ๔ สร้างบรมบรรพต -
เมรุปูนวัดสระเกศ - ความสนุกในงานไหว้พระ - ญี่ปุ่นเอาปืน
ต่อสู้อากาศยานขึ้นไปยิงบนภูเขาทอง

บทที่ ๑๘ บ้านหม้อ - สะพานหัน

๓๑๕

เหตุที่เรียกว่าบ้านหม้อ - ที่ตั้งธนาคารคนไทยแห่งแรก - วัดบ้านหม้อ - หมู่บ้านพวงกวนแถวพาหุรัด - เหตุที่จะสร้างถนนพาหุรัด - ประวัติประตู่สะพานหัน - ความเป็นมาของสะพานหัน

บทที่ ๑๙ ลำเพ็ง

๓๒๗

วัดลำเพ็งปทุมคงคา - ค้นหาที่มาของลำเพ็ง - หญิงโสเภณีในลำเพ็ง - แม่เล่าใหญ่ในสมัยก่อนอำแดงแพง, ย้ายเต้า, ย้ายอ้อมขาว, อำแดงกลีบ, นายเม่งฮวด, นักเลงลำเพ็ง - คนจีนที่เข้ามาเมืองไทย - รัชกาลที่ ๕ เสด็จลำเพ็ง

บทที่ ๒๐ ย่านวัดเกาะ

๓๒๓

เรื่องของวัดเกาะแก้วลังการาม - มิชชันนารีอเมริกันมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นแห่งแรก - โอสธศาลาที่วัดเกาะ - เรื่องฝรั่งยิงนกในวัดและพระตีหัวฝรั่ง

บทที่ ๒๑ ผ่านพิภพลีลา - เจริญรัช

๓๕๕

เรื่องของสะพานเสี้ยว - โรงทหารหน้าหรือกระทรวงกลาโหม - สะพานหก - สะพานข้างโรงสี - อนุสาวรีย์หมูที่เชิงสะพานหก วัดราชบพิตร - สะพานมอญ - สะพานหัวตะเข้

บทที่ ๒๒ จักรเพชร - สะพานพุทธ

๓๗๓

ถนนจักรเพชรและบ่อมจักรเพชร - เรื่องของวัดเลียบหรือราชบูรณะ - กรมไปรษณีย์โทรเลขสมัยแรก - ถนนตรีเพชร - โรงเรียนสวนกุหลาบ - ประวัติสะพานพระพุทธยอดฟ้า

บทที่ ๒๓ วังหน้า - สนามหลวง

๓๘๘

วังต่างๆ ในเขตวังหน้า - ทำซ่างวังหน้า - สะพานเฉลิมสวรรค์
๕๘ - สวนกระต่าย - วัดหลวงซี - วัดพระแก้ววังหน้า - การ
สร้างวังหน้า - นามป้อมวังหน้า - เหตุที่วังหน้ากับวังหลวง เอา
ปืนใหญ่ขึ้นป้อมจะยิงกัน - นามประตูวังหน้า - ตำนาน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ - พระที่นั่งศิวิไลย์พิมาน - พระที่นั่ง
พุทธไสยาสน์ - พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย - ลักษณะท้องสนาม
หลวงสมัยแรก - เหตุที่เรียกว่าทุ่งพระเมรุ - การทำนาที่ท้อง
สนามหลวง - สนามไชย - งานใหญ่ที่สนามหลวงสมัยรัชกาลที่
๕ - งานสงครามบุปผชาติ

บทที่ ๒๔ ราชดำเนิน

๔๒๑

ภูมิประเทศก่อนสร้างถนนราชดำเนิน - ลักษณะถนนและ
การเรียกชื่อแบ่งออกเป็นสามตอน - วัดพรหมสุรินทร์หรือวัด
ปริณายก - ซ้างปลายมงคลช่วยทำถนน - การเปิดถนน
ราชดำเนินนอกและเปิดสะพานมัฆวานรังสรรค์ - อนุสาวรีย์
ประชาธิปไตย - อุทกทานรูปนางพระธรณี

บทที่ ๒๕ ศาลากลางย่าน

๔๔๙

ธรรมเนียมการสร้างศาลา - เหตุที่สร้างศาลาโรงธรรมในบางกอก
- เหตุที่เรียกบ้านตะนาว - ถนนบ้านลาว - ถนนบ้านญวน - การ
ขายข้าวแกงในสมัยรัชกาลที่ ๕

บทที่ ๒๖ โรงบ่อนและโรงหวย

๔๖๑

ลักษณะของโรงบ่อน - การเล่นถั่วสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี -
กำเนิดของการเล่นถั่วและโป - เหตุที่ตั้งโรงบ่อนและโรงหวย -
เรื่องของคนบ้าหวย - การเลิกโรงบ่อน

บทที่ ๒๗ โรคระบาดครั้งใหญ่ **๔๗๗**

อหิวาตกโรคระบาดครั้งแรก - สภาพบางกอกในสมัยเกิดโรค
ห่าลงปีระกา - การตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศ - บาทหลวง
ฝรั่งเศสซัดรับสั่ง - อหิวาต์ระบาดในรัชกาลที่ ๕

บทที่ ๒๘ กรุงเทพฯ สมัยน้ำท่วม **๔๘๗**

ความคิดเรื่องน้ำท่วมของชาติต่างๆ - น้ำท่วมเมืองจีน - น้ำท่วม
โลกของอินเดีย - น้ำท่วมบางกอกตั้งแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์

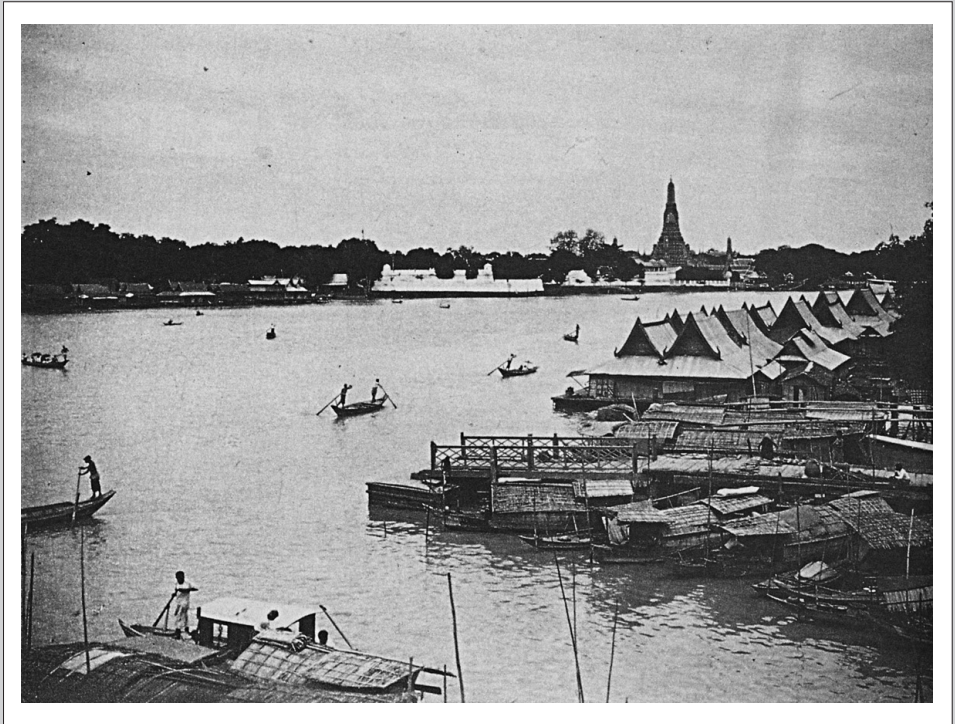
ดัชนีค้นคำ **๔๙๖**

เล่าเรื่องบางกอก

ฉบับสมบูรณ์

---

๓. พลายน้อย

บ่อมิชชั่นประสิทธิ์ ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง)
ภายในพระราชวังเดิม ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการกองทัพเรือ (ภาพจาก
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

บางกอกเก่า

คำว่า บางกอก เป็นคำที่ประชาชนคนสามัญเรียกกันติดปากมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และในสมัยนั้นก็เป็นที่ตั้งเพียงตำบลที่มีหมู่บ้านใหญ่แห่งหนึ่งเท่านั้น ตำบลบางกอกที่กล่าวนี้ เป็นตำบลที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำเจ้าพระยาเดิม ก็ลำน้ำเจ้าพระยาเดิมนั้นไม่ตรงเหมือนอย่างเช่นทุกวันนี้ ถ้าเดินทางเรือขึ้นมาจากปากน้ำเจ้าพระยาจนถึงปากคลองบางกอกใหญ่ หรือที่เรียกว่าคลองบางหลวงเดิมนั้น (คำว่าบางหลวง จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า) คลองนี้ดูตามแผนที่จะเห็นอยู่ระหว่างบ่อมิชชีพระสิทธิ์หัวมุมพระราชวังเดิมกับวัดกัลยาณมิตร ลำแม่น้ำจะอ้อมเข้าทางคลองบางกอกใหญ่ เลี้ยวอ้อมไปบางระมาด ตลิ่งชัน แล้ววกมาออกคลองบางกอกน้อย ต่อขึ้นไปสามเสน และบริเวณพื้นที่วัดกัลยาณมิตรนั้น แต่เดิมทีก็เป็นตัวแม่น้ำยังไม่เป็นพื้นดินเหมือนอย่างทุกวันนี้ ถ้าจะไปด้วยเรือก็ต้องแจวกันตั้งแต่เช้าจนถึงเย็นทีเดียว แต่ถ้าเดินทางบกลัดตรงตำบลบางกอกก็กินเวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง

หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้มีกล่าวถึงในหนังสือ *จดหมายเหตุ The Bangkok Recorder* ฉบับวันที่ ๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๖๕ (พ.ศ. ๒๔๐๘) จำหวั้เรื่องราว “หนังสือหลวง” ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดั่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า (ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับเดิม)

“ก็ที่เรียก **บางกอก** นั้น คือแต่เดิมลำน้ำใหญ่ แต่วังน้ำลงมาจากจนถึง
วังกรมหลวงวงษาไม่มีเป็นแผ่นดิน แม่น้ำเข้าไปตรงน้ำวังน้ำ แล้วไปเลี้ยว
ลงวัดชีเหล็กตลิ่งชัน แล้วเลี้ยวมาถึงป้อมวังกรมหลวงวงษาทางแต่เข้าจน
เย็น เวลาเข้าหุงเข้าอยู่น้ำวังน้ำลึมห่อไหไว้ล่องเรือมาถึงน้ำวังกรมหลวง
วงษาจะหุงเข้าเย็นกิน นึกได้ว่าลึมห่อไว้ จอดเรือไว้เดินบกไป เอาม่อมาหุง
เข้าเย็นกินทันได้ ที่ริมป้อมวังกรมหลวงวงษานั้น มีคลองหนึ่งปากคลอง
เข้าไปข้างเหนือ แล้วคดเคี้ยวไปในสวนนวนเวียนอยู่ แล้วปลายคลองไปทะลุ
ออกที่น้ำวังหลัง ที่ปากคลองข้างล่างนั้นชื่อ บางกอกใหญ่ ข้างบนชื่อ
บางกอกน้อย บางนั้นแปลว่าคลอง คลองบนกับคลองล่าง บางกอก
เหมือนกัน ถ้าจะเปรียบเดี๋ยวนี้เหมือนกับปากลัดแลบางกรวย ปากลัดก็
เรียกว่า ปากลัดบน ปากลัดล่าง ที่บางกรวยนั้นปากที่ออกแม่น้ำใหญ่เรียก
ว่าบางกรวยนอก ปากที่ออกแม่น้ำน้อยเรียกบางกรวยใน ถึงปากเตรจก็
เหมือนกันนั้นฉันใด บางกอกน้อยบางกอกใหญ่ก็เป็นเช่นนั้น แต่ลำแม่น้ำ
นั้นอ้อมไป

ก็เหมือนแผ่นดินพระเจ้ามหาจักรพรรดิ โปรดให้ขุดบางกอกใหญ่
บางกอกน้อย ให้ตลุดึงกันเป็นแม่น้ำ แล้วสร้างเมืองลงรักษาที่ขุดลัด
เหมือนอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย สร้างเมือง
นครเขื่อนขันธ์เขียนเปนสันสกฤตแต่ Nagar แต่เขื่อนขันธ์นั้นเพนคำไทย
จะเขียนเพนคำไทยก็ได้ ที่เดี๋ยวนี้นี้เรียกว่า เมืองปากลัดนั้น

ครั้นสร้างเมืองหลวงลงที่บางกอกขุดลัดแล้วนั้น ตั้งชื่อว่าเมือง
ธนบุรี การที่ขุดอย่างนี้ ถึงนานกว่าสามร้อยปีมาแล้ว ดูก็เห็นจริงดอกด้วย
ลำน้ำก็ยังแคบกว่าข้างบน ข้างล่างไม่ใช่ฤกว้างเพียงสี่เส้นเศษไม่ถึงห้าเส้น
ครั้นทางลัดมีขึ้นแล้วน้ำลงเสียทางลัดแม่น้ำเก่าก็แห้งไป จนกลายเป็นดอน
เสียครึ่งบ้างค่อนบ้าง แม่น้ำที่แห้งแล้วนั้นจะตามไปสังเกตดูก็เห็น ผังหนึ่ง
สูง ผังหนึ่งต่ำ เพนรูปแม่น้ำตลอดไป ก็เมื่อแม่น้ำเก่ากลายเป็นคลองดังนี้
แล้ว ชื่อบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ ก็ไปเรียกเอาคลองกลายนั้นเพน คือ
ปากคลองกลายข้างบนเรียกว่าบางกอกน้อยตามชื่อเดิม ปากคลองกลาย

ข้างล่างเรียก บางกอกใหญ่ ตามที่บางกอกใหญ่เดิม ก็ลำบางกอกใหญ่นั้น พิเคราะห์ดูเถิด ฝั่งป้อมแลบ้านหมอปรีดเลท้ายเมืองธนบุรีนั้นตอน เพราะ เบนตลิ่งเดิม ฝั่งข้างกะตี่จิ้นเข้าไปนั้นลุ่มเพราะเป็นเนื้อแม่น้ำ เพนดั่งนี้ เข้าไปจนพ้นวัดสังกระจายไป ร่องน้ำก็เปลี่ยนไปปิดฝั่งน้ำนั้น ตั้งแต่ บางยี่เรือเข้าไปลุ่มกลับมาอยู่ฝั่งหนึ่งตรงบางยี่เรือข้าม

อย่างหนึ่งให้สังเกตด้วยวัด วัดเรียงไปตามฝั่งข้างดอน แต่ปาก คลองไปจนวัดสังกระจาย ก็ฝั่งข้างกะตี่จิ้นไม่มีวัด เพราะเบนแม่น้ำ วัดไม่มี ฝั่งแม่น้ำเก่าคือวัดดอกไม้ วัดใหญ่ วัดน้อยบางไส้ไก่ วัดเหล่านี้อยู่ฝั่ง แม่น้ำโบราณกลายเป็นวัดกลางสวนไปเสียแล้ว ไปถึงบางยี่เรือจึงมีวัดริม คลองเบนฝั่งน้ำเก่าก็แนวฝั่งข้างวัดสังกระจายต่อไป มีวัดตี่ตวด วัดเจ้ามูล อยู่ในฝั่งแม่น้ำเก่าเดี๋ยวนี้เป็นคลองเดิมโบราณ คลองนั้นแลชื่อว่าคลองบาง หลวงแท้ ก็ลำบางกอกใหญ่ตั้งแต่เดิมก็ใหญ่โตเท่ากับคลองบางกอกน้อย แต่เพราะตั้งอยู่ใกล้เมืองธนบุรี คนสร้างเข่าเรือนลงมามาก ปักถมที่ทาง ออกมา ก็ทำให้แคบไป ราษฎรเห็นว่าเลกกว่าลำบางกอกน้อยไม่ควรจะ เรียกว่าบางกอกใหญ่ เห็นว่าเท่ากับลำบางหลวงเสียแล้ว ก็เรียกว่าคลอง บางหลวงเสียทีเดียว แต่ผู้รู้เป็นอันมากไม่ว่าอย่างนั้น ว่าที่เรียกว่าคลอง บางหลวงนั้นเรียกเมื่อแผ่นดินเจ้าตาก พระเจ้าตากไปตั้งวังอยู่ที่กรมหลวง วงษาเดี๋ยวนี้^๑ คนก็เรียกว่าวังหลวง ก็ในคลองนั้นเจ้าตากให้ไปไต่บ้าน ราษฎรเป็นอันมาก เอาเป็นที่หลวงประทานขุนนาง แลเจ้านายในแผ่นดิน นั้น แลคนจะเดินเรือทางนั้นก็ต้องระวังตัวต่างๆ คนจึงเรียกว่า คลองหลวง บางหลวงไป เพราะเบนคลองริมวังหลวง เหมือนกับจีนแต่จิว ในแผ่นดินนั้น คนเรียกว่า จีนหลวง เพราะเป็นเมืองเดียวฤาพวกเดียวกัน กับเจ้าตาก แต่ในกระบวนราชการแล้ว เคยบาดหมายเพดทูนว่า

^๑ หมายถึงในรัชกาลที่ ๔ ตอนนั้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปประทับอยู่พระราชวัง เดิม

บางกอกใหญ่เสมออยู่ ไม่ใช่ว่าบางหลวงเลย ใช้ว่าคลองบางหลวงตั้งแต่ด่านเลี้ยวเข้าไปข้างวัดปากน้ำ นอกนั้นออกมายังคงเป็นบางกอกใหญ่”

ตามข้อความที่ยกมานั้น มีข้อความที่ขัดแย้งกันอยู่บ้างกับหลักฐานอื่น เช่นที่กล่าวว่าพระเจ้ามหาจักรพรรดิ โปรดให้ขุดคลองบางกอกใหญ่นั้นเข้าใจว่าเป็นเพราะพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ไม่ตรงกัน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชอยู่ในราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๐๕๗ - ๒๐๗๐ ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่าอยู่ในราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๗ - ๒๐๘๙ ฉะนั้นที่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบอกว่า “ครั้งล่วงมาคักราช ๘๘๔ ปีมะโรง จัตวาศก (พ.ศ. ๒๐๖๕) ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้านั้น ก็ให้ขุดคลองบางกอกใหญ่ตำบลหนึ่ง” ซึ่งเข้าใจกันว่าจะหมายถึงการขุดคลองลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย ไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณราชวรารามเรียกว่า คลองลัดบางกอกใหญ่ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๐๖๕ ความจริงนั้นปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่า เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๐๘๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้ขุดคลองที่บางกรวย แต่วัดชะลอมมาทะเลริมวัดชีเหล็ก ที่เรียกว่าคลองลัด เพราะในเวลานั้นลำแม่น้ำยังเดินทางแม่น้ำอ้อม วัดชีเหล็กอยู่ในคลองบางกอกน้อย ตรงปากคลองบางระมาดตลิ่งชัน ซึ่งเป็นแม่น้ำเก่า คลองแต่วัดชีเหล็กไปจนวัดชะลอซึ่งยังอยู่ในแม่น้ำอ้อมจนทุกวันนี้ คือที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิขุดเป็นทางลัด ตรงบางระมาดตลิ่งชันได้ ทางนี้ไม่ต้องอ้อมออกบางกรวยลงมาทางสามเสน^๒

อนึ่งมีเรื่องที่น่าสังเกตถึงตำแหน่งที่ตั้งเมืองธนบุรีว่าแต่เดิมอยู่ที่ไหนกันแน่ ในหนังสือแบบเรียน ภูมิศาสตร์ประเทศไทย ของกรมตำรากระทรวงศึกษาธิการ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

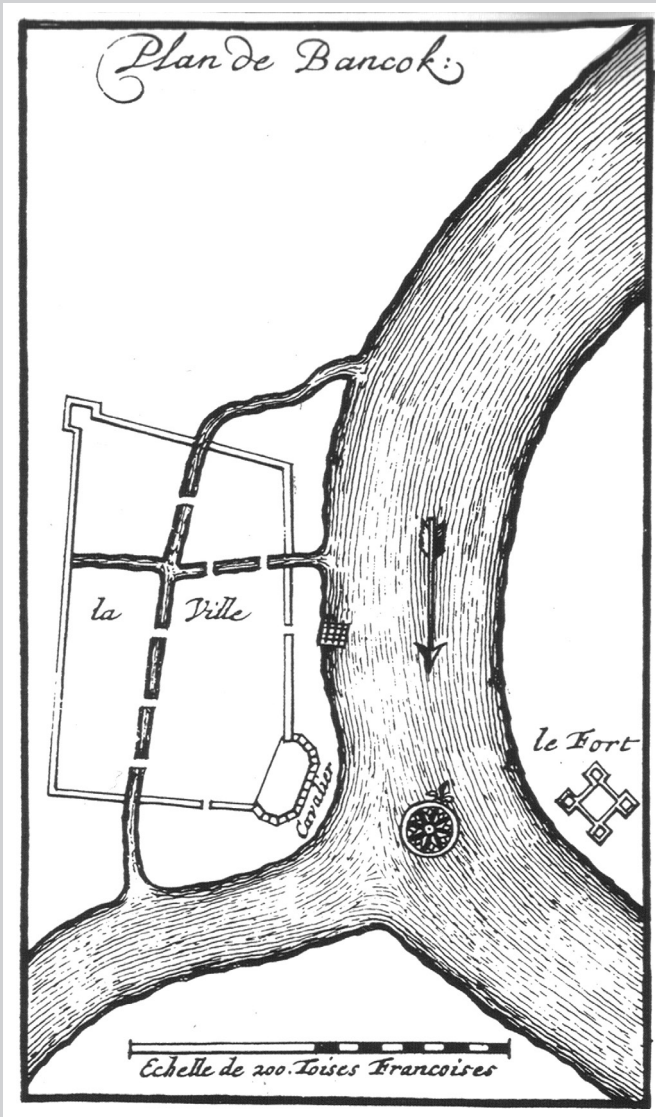
^๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๕๕๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

“เมืองธนบุรีเดิมตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ตรงวัดคูหาสวรรค์ หรือที่เรียกว่าวัดศาลาสี่หน้า เมื่อรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช สมัยกรุงศรีอยุธยา โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยเดี่ยวนี้อันมาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ที่ตรงวัดอรุณราชวราราม คลองนั้นนานมากกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา จึงย้ายเมืองธนบุรีมาตั้งป้อมปราการขึ้นที่ตรงวัดอรุณราชวราราม หรือที่เรียกกันว่าวัดแจ้งเดี่ยวนี้นี้ ปรากฏในพงศาวดารครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์สมัยกรุงศรีอยุธยาว่า โปรดให้เจ้าพระยาวิชเยนทร์เป็นแม่กองสร้างป้อมขึ้นที่เมืองพิษณุโลกและเมืองธนบุรี”

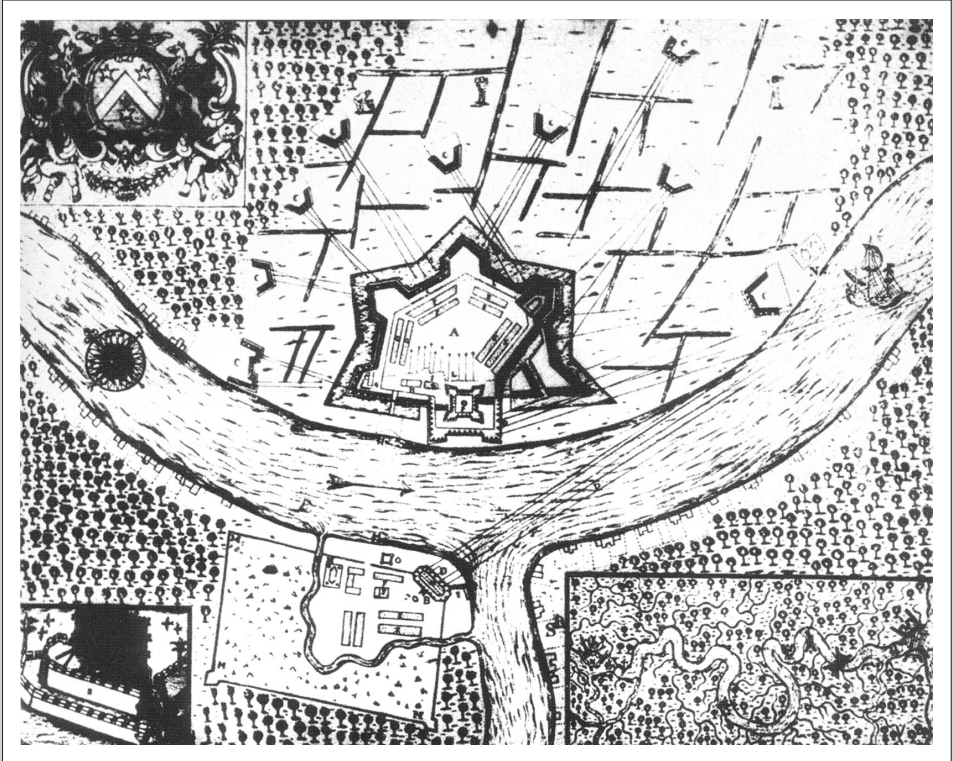
การขุดคลองลัดบางกอกใหญ่ ในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช จึงเท่ากับว่า “บางกอก” ออกเป็นสองซีก บางกอกฝั่งซ้ายจึงกลายเป็นธนบุรี ส่วนบางกอกฝั่งขวาก็กลายเป็นกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน เพราะปรากฏว่า เมื่อขุดคลองลัดแล้ว ก็มีการตั้งเมืองขึ้นเรียกว่า **เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร** แต่จะตั้งมาแต่สมัยใดไม่ปรากฏแน่ชัด มีกล่าวชื่อในพระราชพงศาวดารเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) ฉะนั้นถ้าจะกล่าวว่ากรุงเทพฯ กับกรุงธนบุรีเป็นเมืองเดียวกันมาก่อน ก็เห็นจะไม่ผิด เพราะในสมัยที่สร้างเมืองธนบุรีนั้น ตัวเมืองก็มีอาณาเขตคร่อมมาทั้งสองฝั่ง

ในจดหมายเหตุของฝรั่งที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เขียนเล่าไว้ว่า เมื่อราชทูตมาถึงบางกอก ป้อมซึ่งตั้งอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ก็ยิงสลุตคำนับราชทูต ป้อมที่กล่าวถึงนี่คือป้อมวิไชเยนทร์^๓ ซึ่งเจ้าพระยาวิไชเยนทร์ได้ออกความคิดให้สร้างขึ้นที่ปากคลองบางกอกใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๘ และเป็นป้อมที่ได้ชักธงชาติของไทยเป็นครั้งแรกที่ป้อมนี้ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๓ การที่สร้างป้อมไว้ที่เมืองธนบุรีนี้ ก็เพราะ

^๓ นายช่างที่ก่อสร้างคือ มงซิเอร์เดอลามา ดู ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย ภาค เอกสาร

แผนที่เมืองบางกอก วาดโดย มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส
ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ แสดงให้เห็นแนวสี่เหลี่ยมด้านซ้ายของภาพคือกำแพงเมือง
ธนบุรี ส่วนด้านขวาคือป้อมเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก แม่น้ำใหญ่กลางภาพคือแม่น้ำ
เจ้าพระยา มีคลองบางกอกใหญ่แยกออกไปด้านซ้ายมือ

แผนที่ป้อมเมืองธนบุรี ครั้งรบฝรั่งเศสต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเมื่อ
พ.ศ. ๒๒๓๑ มองซิเออร์วอลกันด์เตส เวอร์เกนส์ นายทหารช่างฝรั่งเศสที่รักษาป้อม
คราวนั้นได้ทำไว้ หอพระสมุดวชิรญาณพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. ๒๔๕๖

เมืองธนบุรีเป็นเมืองด่านและเมืองท่ามาตั้งแต่สมัยแรกสร้างเมื่อเจ้าพระยาวิไชยณรงค์สร้างป้อมขึ้นแล้ว ก็ได้ทำสายโซ่ใหญ่ซึ่งขวางแม่น้ำไว้ทั้งสองฟาก เพื่อป้องกันเรือรบของข้าศึกที่จะเข้ามาทางทะเลเมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง และได้แต่งตั้งให้นายทหารฝรั่งเป็นเจ้าเมือง ซึ่งมีชื่อปรากฏในครั้งนั้นว่า ออกพระคักติสงคราม (ประวัติของท่านผู้นี้มีกล่าวถึงอย่างละเอียดในหนังสือ *ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย* ของ ส. พลายน้อย แล้ว)

เมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเห็นจะยังไม่ได้เป็นเมืองชนิดมีกำแพงแข็งแรงอะไรนัก เป็นแต่มีผู้คนอยู่หนาแน่นมากกว่าหมู่บ้านธรรมดาเท่านั้น และในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็เป็นแต่เพียงสร้างป้อมอย่างเดียว เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ พม่ายึดได้เมืองธนบุรี ได้ตั้งให้นายทองอินซึ่งเป็นคนไทยที่ขายชาติเป็นผู้รักษาเมือง ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินกวีอิสระภาพตีเมืองธนบุรีได้ (พระเจ้าตากสินทำพิธีปราบดาภิเษกเมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๓๑๐ และถือวันนี้เป็นวันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีพิธีวางพวงมาลาที่อนุสาวรีย์) ก็ทรงดำริที่จะตั้งเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวง เพราะกรุงศรีอยุธยาใหญ่โตเกินไปที่จะรักษาไว้ได้ในขณะนั้น ในที่บางแห่งกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวงเมื่อวันพุธที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๓๑๓ แต่ในครั้งนั้นก็คงไม่มีเวลาตกแต่งพระนครให้งดงามแข็งแรงได้เท่าที่ควรจะเป็นเพราะต้องคอยทำศึกอยู่กับพม่าเกือบตลอดเวลาจนกระทั่งพุทธศักราช ๒๓๑๔ จึงได้คิดจะการสร้างเมืองธนบุรีเป็นการใหญ่ ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพิจารณาเห็นว่ากรุงธนบุรียังไม่มีความแข็งแรงเป็นที่มั่น จะป้องกันราชศัตรูหมู่ปัจเจกมิตรยังหาเป็นภูมิราชธานีไม่ จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวงตั้งค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทั้งต้นล้อมพระนครทั้งสองฟากแม่น้ำ และให้เกณฑ์ไพร่พลในกรุงพลหัวเมืองมาระดมกันทำค่ายฝ่าย

ฟากตะวันตกตั้งแต่มุมกำแพงเก่าไปจนจดวัดบางว่าน้อย วกลงไปริมแม่น้ำใหญ่ตลอดลงมาจนถึงกำแพงเมืองเก่าที่ตั้งเป็นพระราชวังแล้วให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง แต่คลองบางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ (ในจดหมายเหตุโบราณที่กล่าวไว้ว่า ขุดเมื่อปีมะโรง จ.ศ. ๑๑๓๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๕) เอมูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้านเว้นแต่ด้านริมแม่น้ำและฟากตะวันออกก็ให้ตั้งค่ายรอบเหมือนกัน ให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมืองตั้งแต่กำแพงเก่าท้ายป้อมวิไชยเณทร์ วงขึ้นไปจนถึงศาลเทพารักษ์หัวโขดออกแม่น้ำทั้งสองข้าง เอมูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำดูจกัน แล้วให้เกณฑ์คนไปรื้อเอาอิฐกำแพงเก่า ณ เมืองพระประแดงและกำแพงค่ายพม่า ณ โปธิ์สามต้นและสี่กุกบางไทรทั้งสามค่าย ขนบรรทุกเรือมาก่อกำแพงและป้อมตามที่ถมเชิงเทินดินสามด้านทั้งสองฟาก เอาแม่น้ำไว้หว่างกลางเหมือนอย่างเมืองพิษณุโลก”

อนึ่งเคยมีปัญหาถามว่า ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นได้สร้างกำแพงอิฐหรือเปล่า หรือเพียงแต่ “ตั้งค่ายด้วยไม้ทองหลางทั้งต้นล้อมพระนครสองฟากแม่น้ำ” ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นเท่านั้น เรื่องนี้เท่าที่พบหลักฐานปรากฏว่าพระเจ้าตากสินได้ทรงสร้างกำแพงทั้งสองฝั่งน้ำ คือข้ามมาถึงฝั่งพระนครด้วยดังกล่าวในพงศาวดารข้างต้นนั้น และในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร^๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้ทรงเล่าถึงเมืองกำแพงเพชรเก่าแล้วทรงอ้างถึงกำแพงเมืองธนบุรีดังมีข้อความต่อไปนี้

“เมืองกำแพงเพชรโบราณไม่ได้ล้อมด้วยรั้วน้ำซึ่งตั้งกำแพงเมืองกำแพงเพชรเดิวนั้นนั้น จะชี้ตัวอย่างให้เห็นในที่ใกล้ คือใครๆ ที่เป็นพวกเรียนพงศาวดารย่อมทราบอยู่ด้วยกันว่า วัดประดู่โรงธรรม วัดเดิมศรีอโยธยา อยู่ในกำแพงพระนครศรีอโยธยาโบราณเป็นวัดกลางเมือง

^๔ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จประพาสต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (บ.ก. เล่ม)

แต่กรุงทวารวดีศรีอยุธยา ตั้งอยู่ที่เกาะตรงข้ามหน้าเมืองเก่าจนถึงทุกวันนี้ พากข้างเมืองเดิมยังมีวัดใหญ่ๆ ซึ่งปรากฏชื่อเสียงไม่ได้ตั้งอยู่ริมน้ำ ซึ่งจะ ควรเข้าใจว่าสร้างครั้งกรุงทวารวดี คือ วัดมเหยงค์ วัดกุฎีดาว วัดใหญ่ ไชยมงคล เป็นต้น บัดนี้ก็เป็นที่ตั้งอยู่กลางนาทั้งนั้น ไม่มีรอยกำแพง พระนครฝั่งปากข้างตะวันออกเลย จะควรเข้าใจหรือว่า กรุงศรีอยุธยา โบราณที่ตั้งอยู่ที่กรุงทวารวดีเดี๋ยวนี พากข้างตะวันออกเป็นที่คนอาศัยอยู่ มากจึงได้สร้างวัดในที่คนอยู่ เมืองทวารวดีสร้างกำแพงไว้แต่เฉพาะมีการ ท้าศึกจึงค่อยต้อนรับคนเข้าไป จะเข้าใจอย่างนี้ได้ด้วยเหตุผลหลาย ประการ เริ่มตั้งแต่สร้างกรุงนามเดิมชื่อศรีอยุธยา เมืองที่สร้างใหม่มี น้ำล้อมรอบดุจเมืองทวารวดีแต่โบราณจึงเต็มนามเข้าว่า ทวารวดี เป็น ทวารวดีศรีอยุธยา ดังนี้ เป็นต้น จะพรรณนาไปอีกก็ป่วยการ จะควรเชื่อ หรือไม่ว่ากรุงศรีอยุธยาโบราณนั้นไม่มีกำแพง ถ้าหากว่ามีแล้วกำแพงจะ ไปไหนเสีย ข้อนี้จะเทียบได้ในเวลาใกล้ที่สุดว่าเมืองธนบุรีนี้ เมื่อตั้งขึ้นเป็น พระมหานครก่อกำแพง ๒ ฝั่งน้ำ พากตะวันตกตามแนวคลองนครบาลซึ่ง ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ พากตะวันออกตามแนวคลองหลอดซึ่งยังปรากฏอยู่ ทุกวันนี้ ครั้นเมื่อจะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็โปรดให้รื้อกำแพงเสียทั้ง ๒ พาก ซุดคูใหม่ข้างเหนือไปออกบางลำพู ข้างใต้ไปออกวัดเชิงเลน ก่อกำแพง ตามแนวคลองซึ่งปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ธรรมดาจะสร้างเมืองใหม่ซึ่งจะตั้ง กำแพงเก่าไว้สำหรับให้ศัตรูมาตั้งประชิดเมืองง่ายนั้นก็เป็นการไม่ควรจะทิ้ง ไว้ด้วยเอง ใครจะเป็นผู้เถียงบ้างว่าวัดแจ้งวัดบางว่าไม่ได้อยู่ในกำแพงเมือง ข้อนี้ฉันใด เมืองทวารวดีกับอยุธยากำแพงเพชรใหม่แลกำแพงเพชรเก่าก็ เป็นอย่างเดียวกันฉันนั้น”

ดังนั้นแสดงว่ากรุงธนบุรีได้สร้างกำแพงคร่อมมาทางฝั่งคลองหลอด ด้วยและเพิงमारี้ออกเมื่อสร้างกรุงเทพฯ ดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น

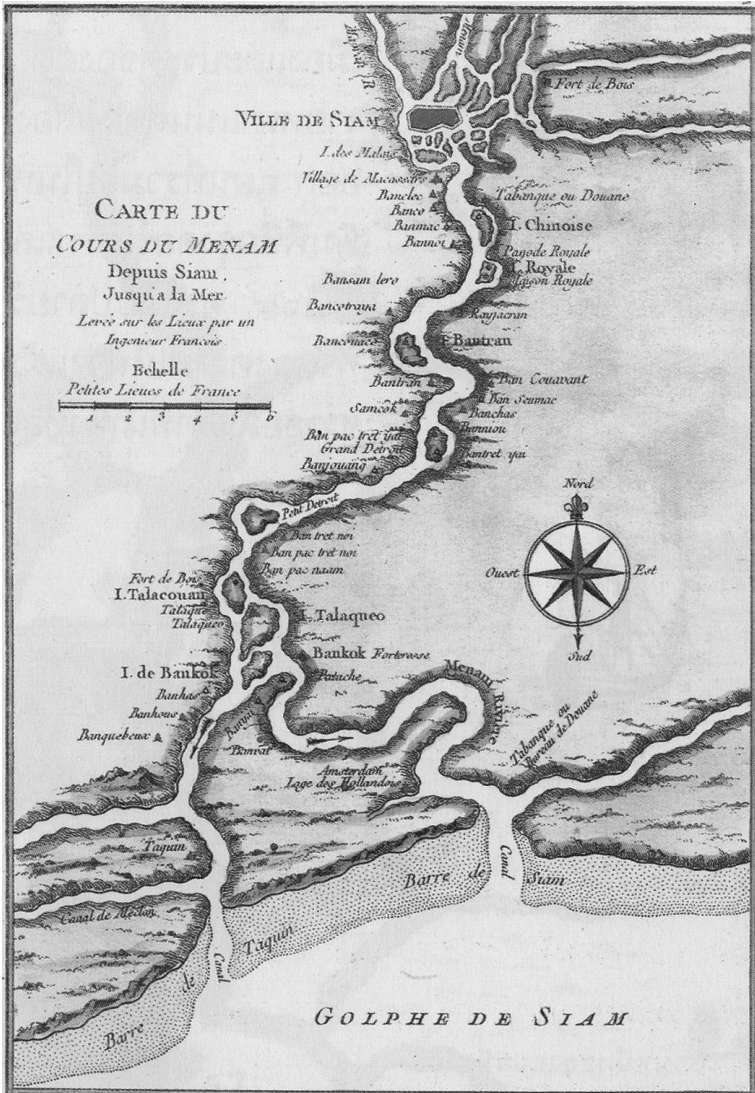
ป้อมวิไชยเณรนั้น ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อสร้างเมือง ใหม่ ได้ทรงเปลี่ยนชื่อใหม่ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

“อนึ่งป้อมวิไชยเณรท้ายพระราชวังนั้น ให้ชื่อป้อมวิไชยประสิทธิ์

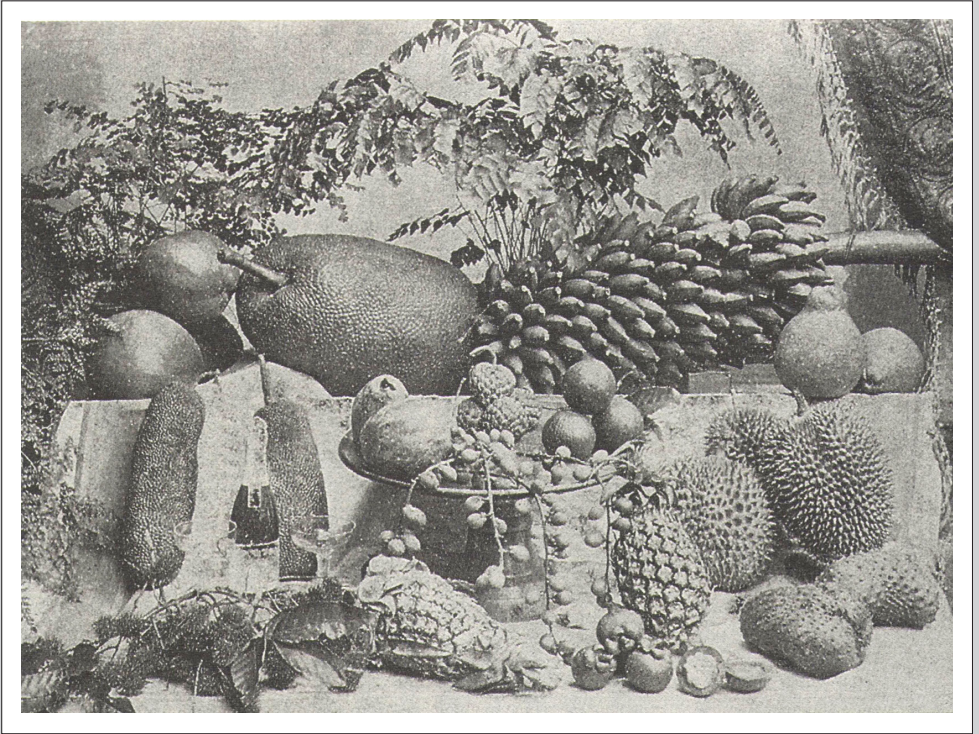
แล้วให้ชุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนาออกคูเมืองทั้งสองฟาก ให้เรียกว่า ทะเล
ตม ไว้สำหรับจะได้ทำนาใกล้พระนคร แม่นมาตราจะมีทัพศึกสงครามมา
จะได้ไว้เป็นที่ทำเลตั้งค่ายต่อรบข้าศึกถนัด และกระทำการอุปนาพระนคร
ขึ้นใหม่ครั้งนั้น ๖ เดือนก็สำเร็จบริบูรณ์”

การขุดคลองลัดขึ้นใหม่ซึ่งเท่ากับแบ่ง “บางกอก” ออกเป็นสองฟาก
เช่นนี้พิจารณาเห็นแปลกอย่างหนึ่ง ที่บางกอกฝ่ายซ้ายกลายเป็นที่สวนและ
บางกอกฝ่ายขวาเป็นที่นา บางกอกฝ่ายซ้ายคือธนบุรีเดี๋ยวนี้นี้ แต่ก่อนเป็น
สวนผลไม้ที่มีชื่อมากและมีอาณาเขตไปจนถึงเมืองนนทบุรี ใน จดหมาย
เหตุผลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาจำทูลพระราชสาส์นครั้งสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงบางกอกไว้ว่า

“ตามลำแม่น้ำนี้ พันทะเลขึ้นไปราว ๒๘๐ เส้น (น่าจะพลาดไปบ้าง
กระมังเพราะผิดกับปัจจุบันถึงเท่าตัวคือ ๕๖๐ เส้น เข้าใจว่าฝั่งออกออกไป
น่าจะไม่มากถึงเท่านี้เพราะพระประแดงเป็นปากน้ำก็ยังอยู่) เป็นที่ตั้งเมือง
บางกอก (คือเมืองธนบุรี) ข้าพเจ้าต้องกล่าวตามที่เห็นแก่ตาว่ากรุงสยาม
มีราษฎรอยู่ตามฝั่งชายทะเลสยามนั้นน้อยนักน้อยหนา ที่จริงฝั่งชายทะเล
ก็ไม่ไกลจากบางกอกเท่าไรนัก แต่ราษฎรเกือบจะทั้งหมดตั้งบ้านเรือนอยู่
แต่ตามลำแม่น้ำ ใช้เรือแพได้สะดวกพอที่จะช่วยให้ทำการค้าขายทางทะเล
ได้ ชื่อตำบลที่เหล่านี้โดยมาก โดยเหตุที่กล่าวแล้วน่าจะเรียกว่าเมืองท่าเรือ
ที่ชาวต่างประเทศไปมาค้าขาย เมื่อเช่นนี้เมืองบางกอกฝ่ายสยามเรียกเมือง
ธน แต่ชาวต่างประเทศไม่มีใครรู้เหมือนชื่อบางกอก”

แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา โดย ฌาคส์ นีโกลัส เบแล็ง นักเขียนแผนที่ชาวฝรั่งเศส พิมพ์ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๔ แผนที่ได้ออกตำแหน่งชื่อตำบลต่างๆ ตั้งแต่ปากแม่น้ำจนถึงกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นจุดที่ตั้งของเมืองบางกอกไว้อย่างชัดเจน (ภาพจาก กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง โดย ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, สำนักพิมพ์ มติชน : ๒๕๔๙)

..... ภาพจัดแสดงความหลากหลายของผลไม้ไทยจากสวนต่างๆในพื้นที่บางกอก
..... (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สวนผลไม้ที่บางกอก

“สวนผลไม้ต่างๆไปในเขตแขวงบางกอกยาวไปตามลำน้ำ ๔ ลิก (๕๖๐ เส้น) ขึ้นไปทางจะไปพระมหานครสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึงที่ซึ่งมีนามว่าตลาดขวัญ (เมืองนนทบุรี) นั้น เลี้ยวเมืองนี้ให้เอร็ดอรอยสมที่ผลเมืองสยามชอบกินเป็นอย่างดีที่สุด ข้าพเจ้าหมายความว่าผลไม้หลายอย่างต่างชนิดกัน”

ที่ดินฝั่งซ้ายเมืองธนบุรีมีดินดีกว่าฝั่งขวา จึงกลายเป็นสวนดีมีชื่อผลไม้ที่มีชื่อมาแต่โบราณ คือ ทุเรียนบางขุนนท์ บางล่าง (ที่เรียกบางบน บางล่างนั้น ถือเอาตัวพระนครเป็นศูนย์กลาง ที่อยู่ล่างหรือต่ำมาทางใต้ เรียกว่าบางล่าง) บางผักหนาม ตำบลวัดทอง ทุเรียนบางบนกับบางล่าง ผิดกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ ทุเรียนบางบนลูกโต พูใหญ่ เนื้อเหลือง แต่หยาบ มีรสมันมากกว่าหวาน ส่วนทุเรียนบางล่างเนื้อเหลืองอ่อนกว่า เรียกกันว่า ลีลาน มีรสหวานมากกว่ามัน ผลไม้อย่างอื่นก็มีเงาะแถวบางยี่ขัน ลัมก็ แถวบางมด สับปะรดก็บางบำหรุ ฝรั่งก็แถวบางเสาธง กระท้อนแถวคลอง อ้อม - บางบัวทอง ลางสาตแถวคลองสาน มะปรางท่าอิฐ อ้อยเงินบางใหญ่ อ้อยไทยบางโควัด หมากบางล่าง บางน้ำผึ้ง บางแจรงร้อน บ้านราษฎรบุรีณะ ผลไม้เหล่านี้ปรากฏว่าเป็นที่โปรดปรานของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดกระท้อน ที่มีชื่อว่ามีนวล^๕ ที่บางบัวทองมาก ถึงกับยกอาคารสวนกระท้อน ที่ชื่อว่ามีนวลนั้นให้หมด เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเงาะบางยี่ขัน ก็ทรงยกอาคารสวนเงาะให้ทั้งหมดเหมือนกัน

ท้องที่บางแห่งในจังหวัดธนบุรีหรือบางกอกฝั่งซ้ายในสมัยโบราณ นั้นเรียกกันว่า “สวนใน” คู่กับ “สวนนอก” คือท้องที่แถวแม่น้ำแม่กลอง

^๕ เป็นกระท้อนที่ให้ผลดก ลักษณะผลกลมเป็นขนาดปานกลาง ผิวเปลือกเรียบ มีสีขาวอมน้ำตาล เปลือกบาง เนื้อหนานุ่ม รสหวานอมเปรี้ยวมีบุยุหุ่มเมล็ดหนาฟู รสหวานจัด (บ.ก. เล่ม)

ครั้งต่อมาภายหลังเรียกสวนในว่า “บางกอก” จึงได้เรียกสวนนอกว่า “บางช้าง”^๖

ส่วนบางกอกฝั่งขวาหรือกรุงเทพฯ ในปัจจุบันนี้ที่ดินกลับไม่ค่อยดี เหมาะสำหรับการทำนาเท่านั้น ทั้งนี้จะเห็นว่าทางฝั่งกรุงเทพฯ นั้นมีชื่อเรียกว่าทุ่งทั้งนั้น เริ่มแต่ทุ่งพระเมรุหรือสนามหลวงทุกวันนี้ เมื่อก่อนนั้นก็มีการทำนาที่สนามหลวงนี้เหมือนกัน ซึ่งจะได้เล่าต่อไปข้างหน้า นอกจากนี้ทุ่งพระเมรุหรือสนามหลวงก็มีทุ่งพญาไทซึ่งจัดเป็นนาหลวง ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ บรมราชชนนี พระพันปีหลวงก็ได้เคยทรงดำนาและเก็บเกี่ยวข้าวในนาหลวงทุ่งพญาไทนี้ด้วยเหมือนกัน เท่าที่ปรากฏหลักฐาน เข้าใจว่าจะเริ่มทำเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เพราะในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าดารารัศมีได้มีกล่าวถึงตอนหนึ่งว่า “กำลังคิดทำนาที่ปลายถนนช้างฮีในทุ่ง ได้ลงมือซื้อควายเสร็จแล้ว...เรื่องสนุกของชาววังนั่นคือกำลังคลั่งทำนาตั้งแต่แม่เล็กเป็นต้นลงดำนาเอง...ข้อที่เกลียดโคลนเลนนั่นหายหมด” นอกจากนี้แล้ว ก็ยังมีออกชื่อทุ่งสามเสน ทุ่งบางกะปิ ทุ่งมหาเมฆ ในพระราชพงศาวดารก็ออกชื่อทุ่งแสนแสบ ซึ่งล้วนแต่เป็นทุ่งใหญ่ๆ มีอาณาเขตกว้างขวางทั้งนั้น

เมืองธนบุรีนี้มีเรื่องแปลกอยู่เรื่องหนึ่งคือในพงศาวดารไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการฝั่งหลักเมืองไว้เลย ซึ่งถือเป็นเรื่องผิดประเพณีการสร้างเมืองที่นิยมกันว่าทุกเมืองจะต้องฝั่งหลักเมืองไว้เป็นของสำคัญหรือว่าจะถือเอาศาลเทพารักษ์ที่มีอยู่เดิมนั้นเป็นหลักเมือง ถ้าเป็นเช่นนั้นตรงที่เป็นเทพารักษ์ก็คงเป็นหลักเมืองเก่ามาก่อน ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการสร้างเมืองไว้แต่เพียงว่า “แล้วให้ปลุกสร้างพระราชวังและพระตำหนักข้างในใหญ่หน่อยทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์” นอกจากนี้ก็มีการสร้างกำแพงพระนครตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ไม่มีกล่าวถึงการฝั่งหลักเมือง เท่าที่ได้ตรวจสอบจากเอกสารต่างๆ ก็ยังไม่พบ ได้สอบถามท่านผู้รู้ว่าเคยเห็นหลักเมืองกรุงธนบุรีบ้างไหม ก็ปรากฏว่าไม่เคยพบ จึงทำให้คิดว่าทำไมไม่ได้ฝั่งหลักเมืองใหม่ อาจจะเป็น

^๖ คือแขวงบางช้างเดิม ปัจจุบันเป็นตำบลหนึ่งในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

- คลองสายหนึ่งในพื้นที่สวนธนบุรีแสดงความอุดมสมบูรณ์ของเรือกสวนที่
- ล้วนมีพืชพรรณไม้หลากหลาย (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เพราะยังต้องทำศึกสงครามยุ่งยากไม่มีเวลาพอก็เป็นได้ หรือว่าจะใช้หลักเมืองเก่าซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

เมื่อได้พูดถึงบางกอกแล้วก็ใคร่จะพูดถึงปัญหาที่เกี่ยวกับชื่อบางกอกไว้ด้วย เพราะข้อนี้เป็นปัญหาที่ยังตัดสินกันไม่ได้ ว่าคำ บางกอก มาจากภาษาอะไรกันแน่ และทำไมจึงเรียกว่าบางกอก เรื่องนี้ได้มีผู้สันนิษฐานกันหลายทางจะขออนามากล่าวรวมไว้ แต่จะไม่วิจารณ์อะไรทั้งสิ้น ยกไว้เป็นเรื่องของนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์พิจารณากันเอาเอง บางท่านก็ว่าการที่เรียกว่าบางกอกนั้น ก็โดยเข้าใจว่าบริเวณนั้นแต่เดิมจะเป็นป่ามะกอกคือมีต้นมะกอกมากนั่นเอง จึงเอานามต้นไม้มารับเรียกเป็นชื่อตำบลว่าตำบลบางกอก (แขวงบางปะกอก ในเขตราชอาณาจักรบูรณะ ผังธนบุรีเดี๋ยวนี้จะได้ชื่อมาอย่างไรก็เป็นเรื่องน่าคิดอีกเหมือนกัน) หมอสมิท (Malcolm Smith) ซึ่งเป็นแพทย์หลวง ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *A physician at the court of Siam* ว่า ชื่อบางกอกมาจากคำว่า *บาง* คือหมู่บ้านคำหนึ่ง และคำว่า *กอก* ซึ่งเป็นผลไม้ป่าชนิดหนึ่ง (*Spondias pinnata*) อันเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวยุโรปและว่าชาวโปรตุเกสที่เข้ามาเมืองไทยในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นผู้ให้กำเนิดคำนี้ แต่ในหนังสือ *จดหมายเหตุรายวันของท่านบาทหลวง เดอซาวลี* ซึ่งหลวงสันธานวิทยาลัย (กำจาย พลังกูร) เป็นผู้แปลและเรียบเรียง ได้หมายเหตุไว้ว่า “บางกอกคือจังหวัดธนบุรี บาง แปลว่า บึง กอก แปลว่า น้ำ (กลายเป็นแข็ง) หรือน้ำกลับเป็นดินหรือที่ลุ่มกลายเป็นดอน” แต่ไม่ได้บอกว่า กอก ที่ว่านั้นเป็นภาษาอะไร

นอกจากนี้ยังมีบางท่านกล่าวว่าน่าจะมาจากคำว่า *Benkok* ซึ่งเป็นภาษามลายู แปลตามตัวว่า คดโค้ง หรือ งอ อ้างว่าแม่น้ำในบางกอกสมัยก่อนโน้นคดโค้งอ้อมมากดังได้กล่าวมาแล้ว พวกมลายูที่มาพบเห็นจึงพากันเรียกเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ความเห็นเหล่านี้ก็คงเป็น “ความเห็น” เท่านั้น เพราะต่างก็ไม่มีหลักฐานอะไรที่แน่นอน ที่นำมาเล่าไว้ก็เพื่อเป็นแนวทางสำหรับนักศึกษาค้นคว้าจะได้รู้ว่ามีใครเขาคิดกันมาอย่างไรเท่านั้น แต่มีข้อพึงพิจารณาอีกข้อหนึ่ง คือนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งให้ข้อคิดว่าคำ *Bangkok* ที่ฝรั่งแต่โบราณเขียนนั้นบางทีเขียนเป็น *Bangkoh* ซึ่งมีทางที่

จะอ่านว่า บางเกาะ ใต้ ข้อเสนอแนะนี้น่าสนใจมากทีเดียว เพราะได้อ่านพบในจดหมายของท้าวเทพสตรีที่มีไปถึงกับตันโลดท์หรือพระยาราชกับตัน (ประวัติของท่านผู้นี้มีอยู่ในหนังสือ ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย ของ ศ. พลายน้อย) ก็มีออกชื่อบางเกาะ แต่เสียดายที่มีอยู่เพียงแห่งเดียว ถ้าเรา ใต้พบเอกสารในสมัยกรุงธนบุรีหรือในสมัยกรุงศรีอยุธยามาตรวจสอบอีก ก็จะทำให้แน่ใจมากขึ้น ในชั้นนี้จึงเป็นแต่เพียงรับฟังไว้ก่อน อีกประการ หนึ่งเล่า เอกสารต่างๆ ของไทย ล้วนแต่ใช้ว่าบางกอกทั้งสิ้น พระราช ทัตตเลขาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็น นักปราชญ์ทางโบราณคดีและภาษาไทยท่านก็ใช้ว่าบางกอก ไม่เห็นท่าน ท้วงติงแต่อย่างไร ใน พระสมณศาสน ภาษาบาลีที่พระราชทานไปยังลังกา แต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร มีข้อความตอนหนึ่งว่า “เมื่อ (ธนบุรี) นั้นแหละเรียกกันว่าเมืองบางกอก เพราะสร้างขึ้นในระหว่างคลอง บางกอกทั้งสองโดยชื่อแห่งเมืองไรเล่า แม้ราชธานีของไทยบัดนี้ (คือรัตน โกสินทร์) ชาวต่างประเทศมีอังกฤษ ฝรั่งเศส และมุสลิมาร เป็นต้น ผู้มี ิโหวทาร์ไม่คุ้นกับภาษามคธก็ยิ่งเรียกกันอยู่อย่างนั้นแหละ” ฉะนั้นความจริง จะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่ผู้อ่านจะพิจารณากันเอาเอง

ส่วนคำว่า **ธนบุรี** นั้นจะเอาอะไรมาเป็นนิมิตตั้งขึ้น ก็ยังไม่พบ หลักฐานที่ไหน แต่มีบางแห่งท่านกล่าวว่า ชื่อกรุงธนบุรีเอาคำบาลีมาตั้ง ซึ่งถ้าจะแปลเอาความหมายตามรูปคำก็พอจะแปลได้ว่า เมืองที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ โดยหมายคำว่า ธน แปลว่าทรัพย์สมบัติ แต่ท่านผู้รู้ท่านก็ยัง พุดไม่เต็มปากนัก แต่โบราณมาจะเขียนกันอย่างไรก็ไม่พบหลักฐาน เกรงจะเขียนแก่กันมาเสียแล้ว ใต้เคยอ่านพบในหนังสือตำนานเมือง นครศรีธรรมราช มีกล่าวถึงชื่อเมืองเมืองหนึ่งไม่ลงรอยกันได้ ฉบับหนึ่งว่า เมืองทนบุรี ฉบับหนึ่งว่าทณบุรี อีกฉบับหนึ่งก็เป็นนครบุรี ต่อมาอีก แก่เป็นธนบุรีไปเลย นี่เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเรานิยมแก ้ต้นฉบับหนังสือเก่ากันมานานแล้ว แก่จนไม่รู้คำเดิมเขาเขียนอย่างไรกัน แน่ กรุงธนบุรีจะถูกแก้มาบ้างหรือเปล่านั้นเป็นเรื่องที่น่าจะหาหลักฐานกัน ต่อไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ภาพพระบรมสาทิสลักษณ์
สีน้ำมัน ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท)

สร้างกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อมา และได้ทรงพระราชดำริว่า “เมืองธนบุรีนี้ ฝั่งปากตะวันออกเป็นที่ชัยภูมิดีกว่าที่ปากตะวันตก โดยเป็นที่แหลมมีลำน้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง ถ้าตั้งพระนครข้างฝั่งตะวันออก แม่น้ำเข้าก็ยกมาติดถึงชานพระนคร ก็จะต้องสู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ข้างฝั่งตะวันตก ฝั่งตะวันออกนั้นเสียแต่เป็นที่ลุ่ม เจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน แต่เป็นคิ่งน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร พระราชมณเฑียรสถานเล่าที่ตั้งอยู่ในอุปจารระหว่างวัดแจ้ง และวัดท้ายตลาดขนานอยู่ทั้งสองข้าง ควรเป็นที่รังเกียจ”

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสั่งให้ย้ายพระนครจากกรุงธนบุรีฝั่งตะวันตก ข้ามปากมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกในทันทีที่ได้ราชสมบัตินั้น สมเด็จพระปิตุลาธิราช บรมราชูปถัมภ์ ได้ทรงวินิจฉัยว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงจะไม่ได้ทรงพระราชดำริอย่างปัจจุบันทันด่วนเป็นแน่ คงจะได้เป็นปัญหาคิดแก้กันมาแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีคงจะไม่เห็นชอบด้วย หรือคงจะผัดผ่อนหาโอกาสที่จะย้ายการจึงได้ค้างอยู่ และเมื่อคิดจะย้ายเมืองหลวงก็คงจะได้ทำการสำรวจชัยภูมิกันไว้บ้างแล้ว ฉะนั้นทันทีที่สิ้นบุญพระเจ้ากรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ทรงสั่ง

ย้ายพระนคร นี่แสดงว่าแผนการย้ายจะต้องมีอยู่แล้ว ไม่เช่นนั้นไหนเลยจะย้ายอย่างกะทันหันได้

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ธิราชสร้างพระนครใหม่ครั้งนั้น เพราะทรงคาดว่าจะเป็นศึกพม่ามาอีกอย่างแน่นอน ข้อที่ทรงคาดการณ์ล่วงหน้าไว้ก็ไม่ผิด เพราะปรากฏว่าเมื่อสร้างพระนครแล้วในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ ศึกพม่าก็มีมาในปีนี่เอง คือคราวศึกใหญ่ที่พม่ายกมาทุกทาง แต่หากไทยไปสกัดตีกองทัพหลวงของพม่าแตกเสียแต่ที่ตำบลลาดหญ้า แขวงเมืองกาญจนบุรี ข้าศึกจึงมิได้เข้ามาถึงพระนคร เนื่องจากการสร้างพระนครใหม่ ได้สร้างในระยะเวลาที่ระแวงว่าจะมีศึกพม่ามาดังกล่าวแล้ว การที่สร้างจึงทำเป็น ๒ ระยะ คือระยะเบื้องต้นคงรักษากรุงธนบุรีเดิมเป็นที่มั่นเป็นแต่ย้ายพระราชวังกับสถานที่ต่างๆ ในรัชกาลมาตั้งในกรุงธนบุรีทางปากตะวันออก ต่อมาในระยะที่ ๒ จึงได้ขุดคูขยายเขตพระนครออกไปทางตะวันออกแต่ฝั่งเดียว แล้วรื้อกำแพงกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกเสียคงรักษาแต่ที่ริมแม่น้ำเป็นเหมือนหน้าพระนครที่สร้างใหม่

ในการสร้างพระนครใหม่นั้น ได้ดำรัสสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ^๑

กับพระยาวิจิตรนาวิ^๒ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปกะสร้าง โปรตเกล้าฯ ให้หรือพระราชวังสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งใหญ่โตเกินไปนั้นลงเสียกิ่งหนึ่งคงเหลือแต่กำแพงสกัดชั้นในเรียกว่า พระราชวังเดิม^๓ ซึ่งได้เป็นที่ประทับ

^๑ เข้าใจว่าเป็นพระยาธรรมาธิกรณ (บุญรอด) ต้นสกุล บุญรัตพันธุ์ เป็นบุตรของพระยามณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อปราบดาภิเษกแล้ว (มิถุนายน ๒๓๒๕) โปรตเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

^๒ พระยาวิจิตรนาวิผู้นี้ออกจะเร้นลับอยู่สักหน่อย รับราชการมาแต่ครั้งกรุงธนบุรีตามชื่อราชทินนามเข้าใจว่าจะเป็นช่างสร้างเรือรบมาก่อนก็ได้ ครั้นถึงสมัยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วเหตุใดจึงไม่มีชื่อเสียงปรากฏอีกเลยไม่ทราบ แต่ตามกฎหมายเดิมใช้ราชทินนาม วิจิตรนาวา คือเป็นช่างเรือ

^๓ ดูเรื่องละเอียดในหนังสือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า โดย ส. พลายน้อย

ของราชวงศ์ชั้นสูงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์สืบมา จนถึงรัชกาลที่ ๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นโรงเรียนนายเรือ (ต่อมาโรงเรียนนายเรือย้ายไปอยู่ปากน้ำสมุทรปราการ) ปัจจุบันเป็นที่ตั้งกองบัญชาการกองทัพเรือ บริเวณที่ตั้งพระราชวังใหม่นั้นแต่เดิมเป็นที่พวกพระยาราชาเศรษฐี^๔ และพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่มาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้คนพวกนั้นถอยลงไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใหม่ที่ในสวนตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้มลงไปจนถึงคลองเหนือวัดลำเพ็ญ จีนพวกนี้ได้เป็นต้นสกุลใหญ่ในปัจจุบันนี้หลายสาย เช่น ต้นสกุลไกรฤกษ์ นั้น เดิมชื่อเรียกหรือฤกษ์เป็นบุตรจีนแซ่หลิม เข้าใจว่ามารดาเป็นไทย ต่อมานายฤกษ์ได้รับราชการในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีในตำแหน่งขุนทองสื่อในกรมท่าซ้าย และได้ร่วมไปกับคณะทูตไปประเทศจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ครั้นกลับมาพอดีเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ก็ได้รับราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต่อมา จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนขึ้นเป็นพระยาไกรโกษา เมื่อย้ายไปอยู่ตำบลลำเพ็ญก็ได้ฝากชื่อไว้ที่นั่น คือที่ในสมัยต่อมาเรียกกันว่า “ตรอกพระยาไกร” เพราะเป็นบ้านเดิมของพระยาไกรโกษา (ฤกษ์) และใกล้ๆ กับตรอกพระยาไกรนี้ มีตรอกอีกตรอกหนึ่งเรียกว่า “ตรอกโรงกระทะ” ที่ได้ชื่อเช่นนี้ก็เพราะเป็นที่บ้านของนายอินน้องชายของพระยาไกรโกษา นายอินเป็นนายอากรและทำกระทะขายมีชื่อเสียงว่าร่ำรวยมาก^๕ จนได้ฉายาว่า “เจ้าสัวเตากระทะ” แต่ในหนังสือ *ไคร่กระดูกในตู้* ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า นายอินนั้นค้าสำเภาไปเมืองจีนจนร่ำรวยเป็นเศรษฐี ที่บ้านนั้นตั้งเตาหุงข้าวกระทะเลี้ยงผู้คนเป็นทิวแถวเพราะต้องเลี้ยงพวกกะลาสีลูกเรือและกุลิชนของ จึงมีชื่อเรียกว่า “เจ้าสัวเตากระทะ”

^๔ มีกล่าวถึงใน *เล่าเรื่องขุนนาง* โดย ส. พลายน้อย

^๕ ในจดหมายเหตุของจีนกล่าวว่าในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีตอนต้น ไทยต้องขอซื้อกระทะเหล็กจากเมืองจีน

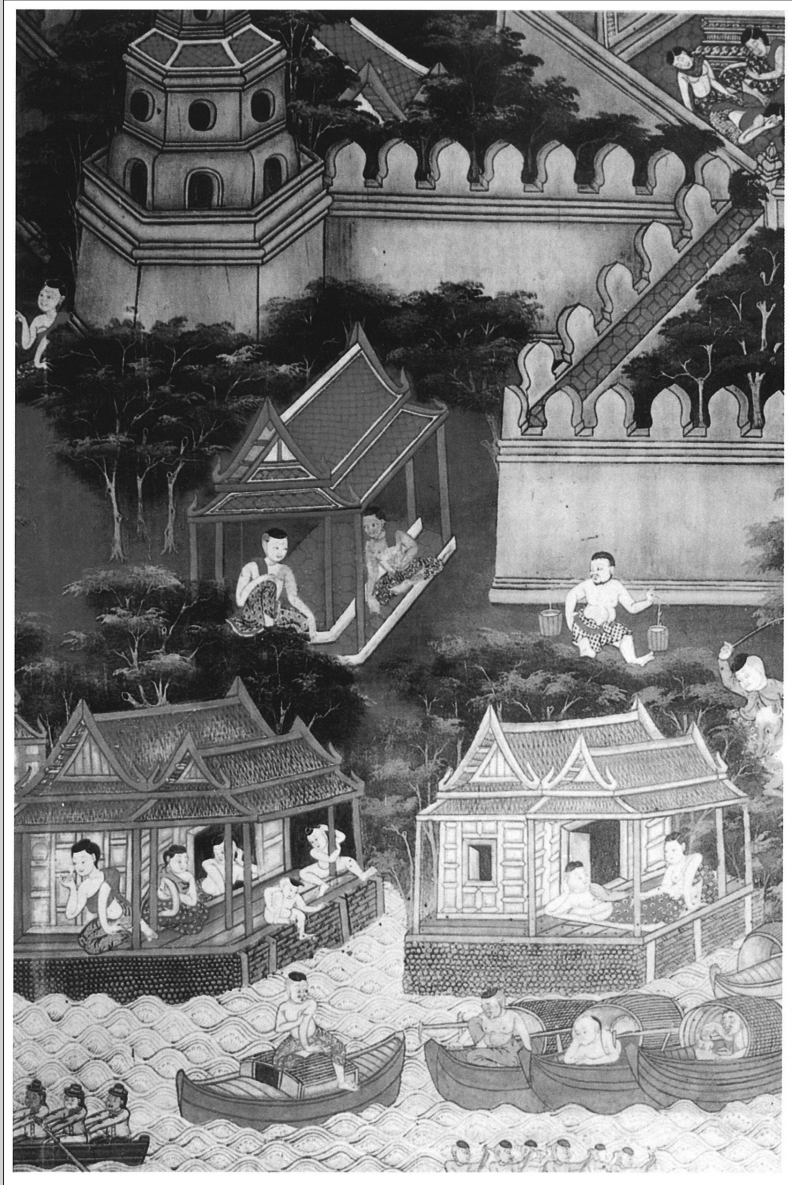
กำแพงพระนครในสมัยแรกสร้างขึ้นทำด้วยกระเบื้องดินเผาเป็นที
 ประทับชั่วคราว แม้เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแรกสถาปนา
 กรุงธนบุรีก็ได้ทรงพระกรุณาให้ “ตั้งค่ายด้วยไม้ทองหลางทั้งต้นล้อม
 พระนครทั้งสองฟากแม่น้ำ” ครั้นขึ้นปีเถาะพุทธศักราช ๒๓๒๖ จึงโปรด
 ให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงสมกำลัง และเลขหัวเมืองทั้งปวง แล้วให้เกณฑ์
 ทำอิฐขึ้นใหม่ ไปรื้อมาจากกำแพงเมืองกรุงเก่าบ้าง ลงมือก่อสร้างพระนคร
 ทั้งพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลชนิดถาวรขึ้น กับ
 โปรดให้รื้อป้อมวิไชยเณทร์เสีย (ตอนนี้มีเรื่องที่ชวนให้เชื่อ ใน พระราช
 พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ หน้า ๓๗๘ กล่าวว่า “อนึ่ง
 ป้อมวิไชยเณทร์ ท้ายพระราชวังนั้นให้รื้อป้อมวิไชยประสิทธิ์” นี้แสดงว่า
 ได้มีการเปลี่ยนชื่อป้อมในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาปรากฏในพระราช
 พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบ
 เรียง และสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระหน้า ๖๓ กล่าวว่า
 ใน พ.ศ. ๒๓๒๖ “โปรดให้รื้อป้อมวิไชยเณทร์ และกำแพงเมืองธนบุรีข้าง
 ฟากตะวันออกเสีย” แต่ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ ป้อมวิไช-
 เณทร์หรือป้อมวิชัยประสิทธิ์ยังอยู่จึงทำให้สงสัยว่า ได้รื้อป้อมอะไรกันแน่
 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อสร้างป้อมวิไชยเณทร์นั้น ได้สร้าง
 ป้อมขึ้นตรงฝั่งตะวันออกตรงข้ามอีกป้อมหนึ่งแถววัดพระเชตุพนฯ ครั้น
 เมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ไทยกับฝรั่งเศสรบกันที่ป้อมทั้งสองนี้
 ฝรั่งเศสไม่สามารถรักษาป้อมทั้งสองนี้ไว้ได้พร้อมกัน จึงได้ทำลายป้อมฝั่ง
 ตะวันออกแล้วอพยพไปรวมอยู่ที่ป้อมฟากตะวันตก แต่การทำลายนั้น
 เห็นจะไม่ถึงกับราบเรียบเป็นหน้ากลอง คงจะเป็นแต่เพียงทำลายลง
 บางส่วนให้ใช้การไม่ได้เท่านั้น ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าเมื่อหมอมอบเกมบีเฟอร์เข้ามา
 เมืองไทย พ.ศ. ๒๒๓๓ ได้บันทึกไว้ตอนถึงบางกอกว่า “เราได้เห็นป้อม
 ใหม่ซึ่งพวกฝรั่งเศสสร้างไว้บนฝั่งข้างขวา แต่เดี๋ยวนี้ชำรุดเสียหมดแล้ว”
 เมื่อเป็นเช่นนี้จึงชวนให้คิดว่า ที่ว่าโปรดให้รื้อป้อมวิไชยเณทร์ และกำแพง

เมืองธนบุรีข้างฟากตะวันออกนั้น จะเป็นป้อมที่กล่าวถึงนี้มากกว่า ไม่ใช่ป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่ท้ายพระราชวังเดิม) แล้วขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเก่า นอกจากนี้ได้เกณฑ์ทหาร ๑๐,๐๐๐ คน เข้ามาขุดคลองพระนครด้านตะวันออกตั้งแต่วัดบพิตรพิมุข (หรือที่เรียกในสมัยก่อนว่าวัดตีนเลนหรือเชิงเลน) วัดสามปลื้ม (คือวัดจักรวรรดิราชาวาส) ไปจนถึงวัดบางลำพู ทั้งต้นคลองและปลายคลองบรรจุบแม่หน้าเจ้าพระยาทั้งสองข้างเป็นคลองยาวถึง ๘๕ เส้น ๑๓ วา กว้าง ๑๐ วา ลึก ๕ คอก พระราชทานชื่อว่า **คลองรอบกรุง** (ดูเรื่องละเอียดในบทที่ว่าด้วยคลองในบางกอก)

นอกจากนี้ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากคลองคูเมืองเดิมสองคลอง ออกไปบรรจุคลองขุดใหม่นอกเมือง คือขุดคลองลัดข้างวัดบูรณศิริอมตยาราม (วัดนี้เจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี นามเดิมบุญศรีเป็นต้นสกุลบูรณศิริเป็นผู้ออกเงินสร้าง) สายหนึ่งกับคลองข้างวัดราชบพิธอีกคลองหนึ่ง คำว่าคลองลัดนั้นหมายความว่า เป็นคลองตรงเหมือนลัด อย่างที่นายตาบุตรสุนทรภูเขียนไว้ในนิราศว่า “ถึงคลองลัดลัดแลเหมือนลัดตลอดย่าน ชลธารนองเชี่ยวเป็นเกลียวไหล” คลองลัดที่ขุดนี้ก็เพื่อจะให้เส้นทางชักน้ำให้ถึงกันนั่นเอง เรื่องชื่อคลองลัดนี้ได้เรียกกันสืบสน โดยมากมักเข้าใจกันว่าเป็นคลองคูเมืองหรือคลองริมถนนอัษฎางค์นั่นเอง แต่ความจริงไม่ใช่ คลองคูเมืองนั้นปลายคลองข้างใต้เรียกว่า คลองตลาด เพราะในสมัยก่อนนั้นเป็นตลาดปลาที่ใหญ่ที่สุดคือปลาทะเลมาจากท่าจีน (สมุทรสาคร) บรรทุกเรือแจวมาทางคลองบางกอกใหญ่แล้วมาขึ้นที่ปากคลองตลาด

ในหนังสือ *นิราศปากลัด* ของคุณหญิงเขื่อนเพชรเสนา (ส้มจิ้น อุณหะนันท์) แต่งเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ก็กล่าวไว้ว่า “มาถึงคลองตลาดตามราชฎร์เรียก กลิ่นปลาเปียกฉุนล้นทนไม่ไหว” แต่ในจดหมายเหตุโทรกล่าว ว่า คลองตลาดนี้ในสมัยกรุงธนบุรีเรียกว่า คลองใน ขุดเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้เรียกชื่อว่าทะเลพานปลา ตำบลคลองลัดตลาดใหม่ ต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๑ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้มี

ภาพจิตรกรรมไทยแสดงวิถีชีวิตของผู้คนในบางกอกที่อาศัยอยู่ริมหน้ากำแพง
พระนคร (ภาพจาก ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง โดย ราตรี โตเพง-
พันธ์, กรมศิลปากร : ๒๕๕๓)

ประกาศยกเลิกว่า “ตั้งแต่วันที่ ๑๕ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๑ นี้
ไปให้คงมีตะพานปลาแต่ที่ตำบลวัวลำพองแห่งเดียว ให้ราษฎรลูกค้าผู้ซึ่ง
เคยบรรทุกปลามาจำหน่ายขายที่ตะพานปลา ตำบลคลองหลอดตลาดใหม่
นำเรือปลาไปจอดขึ้นท่าตะพานปลา ตำบลวัวลำพอง” อย่างไรก็ตาม คนก็
ยังคงเรียกว่าคลองตลาดมาจนทุกวันนี้

ส่วนตอนข้างเหนือนี้เรียกกันว่าคลองโรงไหม เพราะเมื่อก่อนนี้
มีโรงไหมอยู่ที่นั่น คลองตอนนี้เลยไปออกท่าข้างวังหน้า ในปัจจุบันคนมัก
เรียกคูเมืองนี้ว่าคลองหลอดกันจนติดปาก ซึ่งความจริงแล้วไม่ใช่ คลอง
หลอดที่แท้จริงคือคลองจากวัดบูรณสิริหรือมาตยารามไปออกวัดราชนัดดา
และคลองจากวัดราชบพิธไปออกสะพานถ่าน สองคลองนี้เป็นคลองหลอด
ที่แท้จริงคือตรงเป็นแนวไม่คดเคี้ยวเหมือนอย่างใน พระราชนิพนธ์อิเหนา
รัชกาลที่ ๒ ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“ตะพานข้างทางข้ามคชสาร	ก่ออิฐปูกระดานไม้หนา
คลองหลอดแลลิวสุดตา	น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง
นาวาค้าขายพายขึ้นล่อง	ตามแม่ทัพมีคลองแม่ขึ้น
แพจอดตลอดท่าหน้าเมือง	นองเนื่องเป็นขนด์ในหนึ่ง”

นี่เป็นหลักฐานอีกข้อหนึ่งที่แสดงว่าคลองหลอดได้ขุดมานานแล้ว
คือได้ขุดชักน้ำจากคลองคูพระนครชั้นนอกเข้ามาบรรจบกับคลองคูเมือง
ชั้นใน ทำให้ประชาชนในย่านที่คลองหลอดผ่านได้มีน้ำใช้ด้วย ดังได้กล่าว
มาแล้วในตอนต้นว่า เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงกรุงศรีอยุธยาและทำอิฐเตรียม
สร้างพระบรมมหาราชวัง แล้วจึงเกณฑ์เขมรห่มีนคนเข้ามาขุดคลองคู
พระนครตั้งแต่บางลำพูไปจนถึงวัดเชิงเลน (บพิตรพิมุข) เรื่องนี้ได้พบ
รายละเอียดในจดหมายเหตุไทรภักกล่าวว่า ได้ขุดคลองทำกำแพงชั้นนอกเมื่อ
เดือน ๓ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๔๗ (พ.ศ. ๒๓๒๘) ครั้นขุดคลองและเตรียม

อิฐปูนและตัวไม้สำหรับก่อสร้างพระนครพร้อมแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์
ลาวเมืองเวียงจันทน์ ๕,๐๐๐ คน และมีตราให้หาผู้ว่าราชการหัวเมือง
ตลอดจนหัวเมืองลาวริมแม่น้ำโขงปากตะวันตกเข้ามาพร้อมกันในกรุง
แล้วปักปันหน้าที่ทั้งข้าราชการในกรุงและหัวเมือง ให้คุมไพร่ช่วยกันขุดราก
ก่อกำแพงรอบพระนครและสร้างป้อมไว้เป็นระยะห่างกัน ๑๐ เส้นบ้าง
ไม่ถึงบ้าง รอบพระนคร

ในขณะที่กำลังทำการก่อสร้างกำแพงพระนครอยู่นั้นพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร
สถานมงคล ได้เสด็จพระราชดำเนินตรวจการก่อสร้างทรงพระราชดำริจะ
ให้สร้างสะพานข้ามข้ามคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ขึ้นสักแห่งหนึ่งตรงใต้ปาก
คลองมหานาค ความทราบถึงพระพิมลธรรม (ฉิม) วัดโพธาราม (คือวัด
พระเชตุพนวิมลมังคลาราม) จึงไปถวายพระพรว่า “ซึ่งจะทรงสร้างสะพาน
ข้ามข้ามคูพระนครนั้น อย่างธรรมเนียมแต่โบราณมาไม่เคยมี แม้มีการ
สงครามถึงพระนคร สะพานนั้นก็จะเป็นที่ขัดขวางอยู่”

เหตุผลของพระพิมลธรรมวัดโพธารามถูกต้อง จึงโปรดให้ตั้งการ
สร้างสะพานข้ามเสีย เป็นแต่ให้ทำทำสำหรับข้ามข้ามคลองรอบกรุงที่สนาม
กระบือหรือสนามควายแห่งหนึ่งขึ้นแทน สนามควายที่ว่านี้ก็คือบริเวณ
สะพานมหาดไทยอุทิศหรือสะพานผ่านฟ้าลีลาศฝั่งกรมโยธาธิการปัจจุบันนี้
และคงจะเป็นท่าอยู่เช่นนั้นมาช้านาน ภายหลังจึงได้สร้างสะพานไม้ขึ้นใช้
แต่จะเป็นเมื่อใดไม่ปรากฏ เท่าที่มีหลักฐานจากภาพถ่ายปรากฏว่าในสมัย
รัชกาลที่ ๕ มีสะพานไม้ชนิดสูงตรงกลางเพื่อให้เรือลอดผ่านไปมาได้ ต่อ
มาเมื่อสร้างสวนดุสิตและทำถนนราชดำเนินแล้วจึงได้เปลี่ยนเป็นสะพาน
คอนกรีต ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

นอกจากขุดคลองหลอดคลองรอบกรุงแล้วยังโปรดให้ขุดคลองใหญ่
เหนือวัดสะแกซึ่งได้โปรดพระราชทานนามเปลี่ยนใหม่หลังจากขุดคลองนี้
แล้วว่าวัดสระเกศ คลองที่ขุดใหม่นี้แยกจากคลองรอบกรุงตรงสะพาน
มหาดไทยอุทิศ ไปออกคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งขุดใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ทรง

- คลองมหานาคบริเวณจุดตัดกับคลองผดุงกรุงเกษม เป็นย่านชุมชนทางน้ำ
- ร้านตลาดที่คับคั่งมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

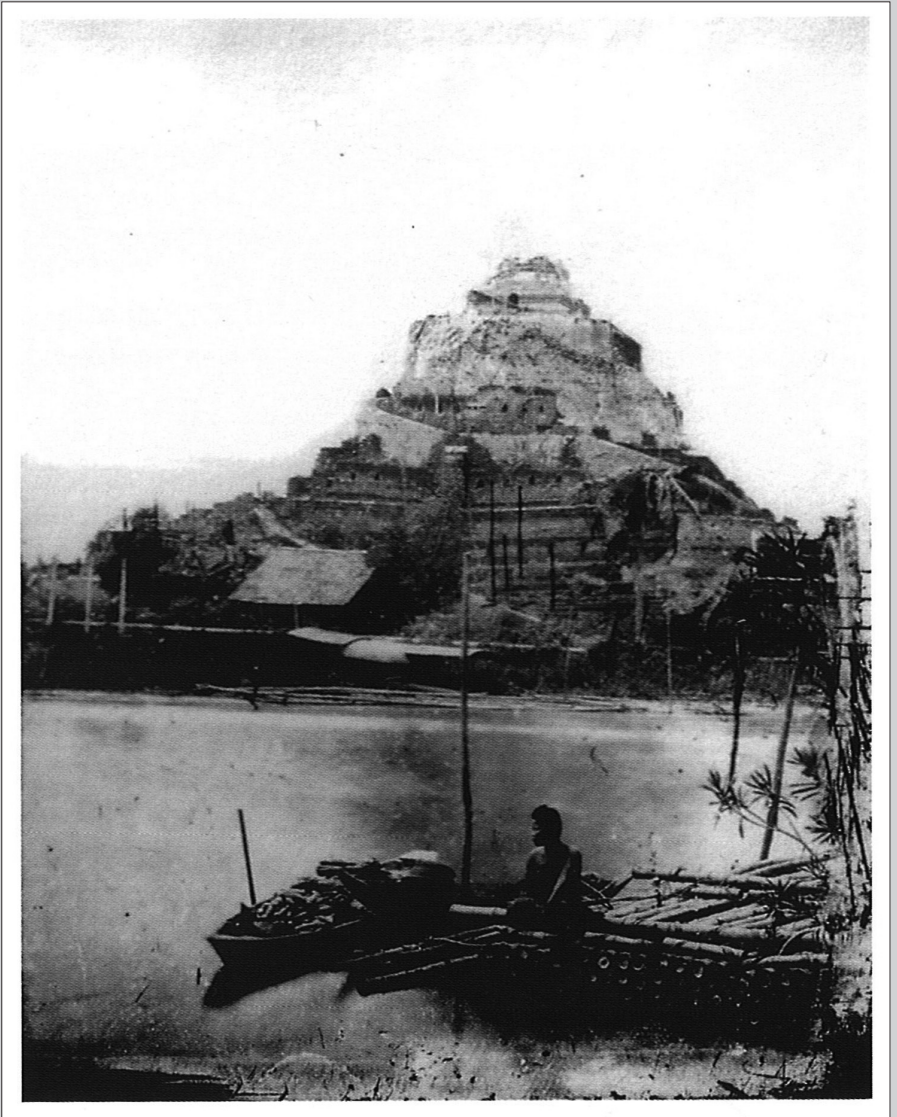
สะพานเจริญราษฎร์ ๓๒ พระราชทานนามว่า **คลองมหานาค** โดยมีพระราชประสงค์สำหรับจะใช้เป็นที่ประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักการาในหน้าเทศกาลฤดูน้ำ คลองมหานาคนี้ปรากฏในจดหมายเหตุโทรกล่าว่า “ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๙ (พ.ศ. ๒๓๔๐) ขุดคลองมหานาค” ก็มีจดหมายเหตุอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า คักราช ๑๑๖๑ ปีมะแม (พ.ศ. ๒๓๔๒) พระโองการรับสั่งให้ขุดคลองรอบเกาะให้บายเรือพระที่นั่งได้เรียกว่าคลองมหานาค จดหมายเหตุทั้งสองฉบับนี้ผิดกันถึง ๒ ปี จึงทำให้เข้าใจว่าในปีมะเส็งนั้นจะขุดคลองมหานาคทางตอนเหนือวัดสระเกศก่อน ต่อมาในปีมะแมจึงได้ขุดเพิ่มเติมรอบเกาะเพื่อให้บายเรือพระที่นั่งได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวิจารณ์ไว้ในเรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี มีความว่า

“ขุดคลองมหานาคมีค้ำว่รอบเกาะอีกเกาะในที่นี้จะเป็นอย่างไร บางทีก็จะเหมือนกันกับชั้นหลัง คือมีเกาะในระหว่างโรงเรือกับวัดด้านหนึ่ง เกาะด้านตะวันออกที่เรียกว่าเกาะยายชีด้านหนึ่ง แต่ในที่นี้เห็นจะหมายความว่าเกาะข้างเหนือวัด อยู่ตรงหน้าบ้านชายเสารัฐวงศ์ คลองหลังเกาะต้น กลายเป็นฝั่งไปเสียแล้ว”

ฟังตามจดหมายเหตุนี้แล้วจะเห็นว่าคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นกว้างมากทีเดียว อย่างไรก็ตาม คลองมหานาคที่ขุดขึ้นนั้นก็ไม่ใช่จะได้ประโยชน์เพียงจะให้ประชาชนชาวพระนครลงเรือเล่นเพลงและสักการาเท่านั้น เพราะต่อมาปรากฏว่าได้ใช้คลองมหานาคนี้เป็นที่เก็บเรือพระที่นั่งมาช้านาน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ มีจดหมายเหตุกล่าวไว้ว่า โรงเรือในกรมกลาโหมที่คลองมหานาค ขำรูดหักลงมาทับเรือไชยเหินหาวเรือไชยหลาวทอง หักทั้งสองลำ และใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ก็ยังเป็นคลองที่มีการต่อเรือต่างๆ อยู่

ชื่อคลองมหานาคนี้ได้ยืมชื่อคลองมหานาคที่กรุงศรีอยุธยามาใช้ ประวัติของคลองมหานาคเดิมมีอยู่ว่า เมื่อพุทธศักราช ๒๐๘๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าหงสาวดียกพลร้าวสามสิบหมื่นลงมา

..... พระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) รัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่อย่าง
..... เจดีย์ภูเขาทองกรุงเก่า เพื่อให้สอดคล้องกับคลองมหานาคที่อยู่คู่กัน แต่การก่อสร้าง
..... มาแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เจดีย์ภูเขาทอง ตั้งอยู่บริเวณทุ่งภูเขาทอง นอกกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา
ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อยู่ใกล้คลองมอหานคร รัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้าง
พระเจดีย์ภูเขาทองอย่างเดียวกันนี้ไว้ในพระนคร เพื่อจะเป็นแบบแผนเดียวกับ
กรุงศรีอยุธยา (ภาพจาก อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับ คำวินิจฉัยของ
พระยาโบราณราชธานินทร์, สำนักพิมพ์ต้นฉบับ : ๒๕๕๐)

เหยียบขานกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นมีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อพระมหานาคบวช
 อยู่วัดภูเขาทองนอกกรุง มีความกตัญญูรู้คุณแผ่นดินจึงออกตั้งค่ายกัน
 ทัฬเรือของข้าศึก ตั้งค่ายแต่วัดภูเขาทองลงมาถึงวัดป่าพลู พวกญาติโยม
 ทาสชายหญิงของพระมหานาค ก็ช่วยกันขุดคูนอกค่ายป้องกันทัพเรืออย่าง
 เข้มแข็ง ด้วยเหตุนี้จึงได้เรียกคูที่ขุดนั้นว่า คลองมหานาค และเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองนอกเมือง
 ป้องกันข้าศึก (หรือจะเพื่อให้ราษฎรได้ลงเรือเล่นเพลงตามที่กล่าวไว้ใน
 พระราชพงศาวดารก็ตามที) ซึ่งคลองนี้ก็อยู่ทางด้านตะวันออกของ
 พระบรมมหาราชวังเช่นเดียวกับคลองที่มหานาคขุด จึงได้เอานามคลอง
 มหานาคที่กรุงศรีอยุธยามาตั้ง

อันเป็นเรื่องแปลกที่ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ได้ทรงสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งที่วัดสระเกศ (ซึ่งได้เล่าไว้ในตอนที่
 ว่าด้วยภูเขาทองวัดสระเกศ) หวังจะให้เป็นที่เจดีย์ใหญ่อย่างเจดีย์วัด
 ภูเขาทองที่พระมหานาคบวชอยู่ และโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อไว้แต่เมื่อ
 แรกสร้างว่า **พระเจดีย์ภูเขาทอง** เหมือนกัน ดังนั้นจึงเป็นข้อที่ชี้ให้เราเห็น
 ไปได้อย่างแจ่มชัดว่า กรุงเทพฯ นั้นได้สร้างขึ้นตามแบบกรุงศรีอยุธยาแทบ
 ทุกอย่าง

เมื่อสร้างกำแพงป้อมประตูรอบพระราชวังและพระมหาปราสาทราช
 มณเฑียรแล้ว ก็โปรดให้สร้างพระอารามขึ้นในพระราชวังพระอารามหนึ่ง
 ได้สร้างเสร็จในปีมะโรง จศกจุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) ครั้น ณ
 วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ (วันที่ ๗ มีนาคม ๒๓๒๗)^๖ จึงโปรดให้
 เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตจากโรงในพระราชวังเดิม ลงเรือพระที่นั่ง

^๖ ตรงนี้ในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ไม่ตรงกัน ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าเป็น วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ แต่ใน
 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นวันแรม ๑๐ ค่ำ ซึ่งทั้งสองวันนี้ตรงจุด
 แล้วไม่ตรงกับวันจันทร์ ที่ถูกต้องคือที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุถือว่าเป็นวันจันทร์ เดือน
 ๔ แรม ๑๒ ค่ำ

ก็มีเรือแพ่เป็นกระบวนข้ามมายังพระอารามที่สร้างใหม่ แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุมทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสีมาในวันนั้น และได้พระราชทานนามว่า **วัดพระศรีรัตนศาสดาราม**

ครั้นการสถาปนา “บางกอกฝั่งขวา” สำเร็จบริบูรณ์แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีงานสมโภชพระนคร ให้นิมนต์พระสงฆ์ทุกๆ พระอารามทั้งในกรุงและนอกกรุง ขึ้นสวดพระพุทธรูปบนเชิงเทียนทุกๆ ไบเสมา เสมาละรูปรอบพระนครพระราชทานเลี้ยงยากวนิพกทั้งปวงแล้วให้ตั้งต้นกัลปพฤกษ์ตามวงกำแพงพระนครทั้งทานต้นละซึ้ง ๓ วัน ลั่นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้มีการมหรสพต่างๆ และมีละครผู้หญิงโรงใหญ่ เงินโรงวันละ ๑๐ ซึ้ง เป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วยครบ ๓ วัน เป็นกำหนด

ครั้นเสร็จการฉลองพระนครแล้ว จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องกับนามพระพุทธรูปมหาธาตุนครปฐมปฏิมากรว่า **กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์** ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงแปลลงสร้อยที่ว่า บวรรัตนโกสินทร์ เป็น อมรรัตนโกสินทร์ นอกนั้นคงเดิม^๗

ส่วนบางกอกทางฝั่งซ้ายหรือฝั่งตะวันตกคือกรุงธนบุรีนั้นก็ยังเป็นท้องที่ซึ่งรวมอยู่ในอาณาเขตกรุงเทพมหานครที่ได้สร้างขึ้นใหม่นี้ จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้แบ่งเขตกรุงเทพมหานครออกเป็นจังหวัด คือตัวกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นจังหวัดพระนคร กรุงเทพฯ ฝั่งตะวันตกหรือกรุงธนบุรีเป็นจังหวัดธนบุรี และแบ่งเมืองรอบนอกเป็นจังหวัดนนทบุรี จังหวัดมีนบุรี จังหวัดพระประแดง และจังหวัดสมุทรปราการ (ซึ่งต่อมาในปัจจุบันคงเหลือแต่จังหวัดนนทบุรีและจังหวัดสมุทรปราการ)

^๗ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ - พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑

ด้วยเหตุนี้ บางกอกฝั่งซ้ายหรือกรุงธนบุรี จึงมีฐานะเป็นจังหวัด
แยกกับกรุงเทพฯ เมื่อในสมัยรัชกาลที่ ๖ ตามประกาศลงวันที่ ๒๑
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นมา รวมอายุที่เป็นเมืองเดียวกันมาเป็นเวลา
ถึง ๑๓๒ ปี จึงได้แยกจากกัน แต่ก็นำแปลกที่สถานที่ราชการเช่น
ศาลากลางจังหวัดได้ใช้รวมกันมาเป็นเวลาช้านาน เพิ่งจะมาดำริคิด
แยกศาลากลางจังหวัด เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นี้เอง ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๑
ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ คณะปฏิวัติก็ได้มีประกาศฉบับที่ ๒๔ ให้รวม
จังหวัดพระนครและธนบุรีเข้าด้วยกัน เรียกชื่อว่านครหลวงกรุงเทพฯ
ธนบุรี และต่อมาเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ก็ได้เปลี่ยนเป็น
กรุงเทพมหานคร อีกครั้งหนึ่ง

..... พระบรมมหาราชวัง ด้านทิศเหนือติดกับถนนหน้าพระลาน ถ่ายภาพจาก
..... สนามหลวง มองเห็นวัดพระศรีรัตนศาสดารามและประตูมณีนีปรัถน์ (ภาพจาก
..... หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระบรมมหาราชวัง

เมื่อได้กล่าวถึงการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ก็น่าจะจะได้กล่าวถึงการสร้างพระบรมมหาราชวัง หรือที่เรียกกันตามธรรมเนียมว่าวังหลวงไว้ด้วย พระบรมมหาราชวังนี้ได้ก่อสร้างตามแบบพระราชวังหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาแทบทุกอย่าง ท่านที่เคยไปเที่ยวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะสังเกตเห็นว่าตัวเมืองหรือพระราชวังตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา และพระบรมมหาราชวังที่ในกรุงเทพฯ นี้ ก็สร้างชดริมแม่น้ำเจ้าพระยา เออลำน้ำไว้ข้างซ้ายวังอย่างเดียวกันกับที่กรุงเก่า เอกำแพงเมืองด้านข้างแม่น้ำ เป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอกอย่างเดียวกัน

นอกจากจะสร้างกำแพงและตั้งแนวพระราชวังเหมือนกันแล้ว ยังได้วางพระราชมณฑลเคียงกันแบบเดียวกันอีก หมู่พระมหามณฑลเคียงตรงกับพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งศรีอยุธยา พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตรงกับพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ขาดแต่พระที่นั่งกลางซึ่งตรงกับพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้น วัดในพระบรมมหาราชวังก็มีเหมือนอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือได้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นตรงกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา แต่บรรดาสิ่งก่อสร้างที่ได้สร้างขึ้นในสมัยแรกนั้น ล้วนแต่เป็นเครื่องไม้ทั้งสิ้น พระราชมณฑลหรือป้อมปราการต่างๆ รอบพระนครก็ล้วนแต่เป็นเครื่องไม้เพราะเป็นการรีบด่วน ต่อมาจึงได้เปลี่ยนพระราช

มณฑลเศียร พระมหาปราสาท และป้อมปราการต่างๆ เหล่านี้เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนแข็งแรงขึ้น ที่ใช้อิฐถือปูนอย่างแน่นหนามาแต่แรกสร้างก็คงมีแต่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเพียงแห่งเดียว ส่วนตึกหอนักศาลาอุทกขุณ และคลังทั้งปวงยังเป็นเครื่องไม้มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ จึงได้เปลี่ยนก่ออิฐถือปูนเหมือนกันหมด

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่าได้เริ่มจับการตั้งพระราชวังใหม่ เมื่อวันจันทร์ เดือนหก แรมสิบค่ำ ปีชวด จัตวาศก คักราช ๑๑๔๔ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๒๕ ใช้เวลาก่อสร้างเดือนเศษ พระราชนิเวศน์มณฑลเศียรสถานชั่วคราวก็แล้วเสร็จ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขป เริ่มตั้งวันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ครั้นถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มิถุนายน เวลา ๖ นาฬิกา ๒๔ นาที พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคข้ามฟากจากพระราชวังกรุงธนบุรี มาประทับ ณ พระราชมณฑลเศียรสถานประกอบการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

บริเวณพระบรมมหาราชวังเมื่อแรกสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นมีเนื้อที่น้อยกว่าในปัจจุบันนี้ คือมีเนื้อที่ประมาณ ๑๓๒ ไร่ ความกว้างตามแนวกำแพงในครั้งนั้นมีดังนี้

ด้านเหนือ (แนวถนนหน้าพระลาน สยามหลวง) เริ่มจากมุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตก (ซึ่งแต่เดิมมีป้อมอินทรรังสรรค์ เพิ่งมาหรือเมื่อสร้างถนนมหาราช) ยื่นไปทางทิศตะวันออก จนถึงป้อมเผด็จดัสกรที่มุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออกทางศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ด้านนี้มีความยาว ๔๑๐ เมตร

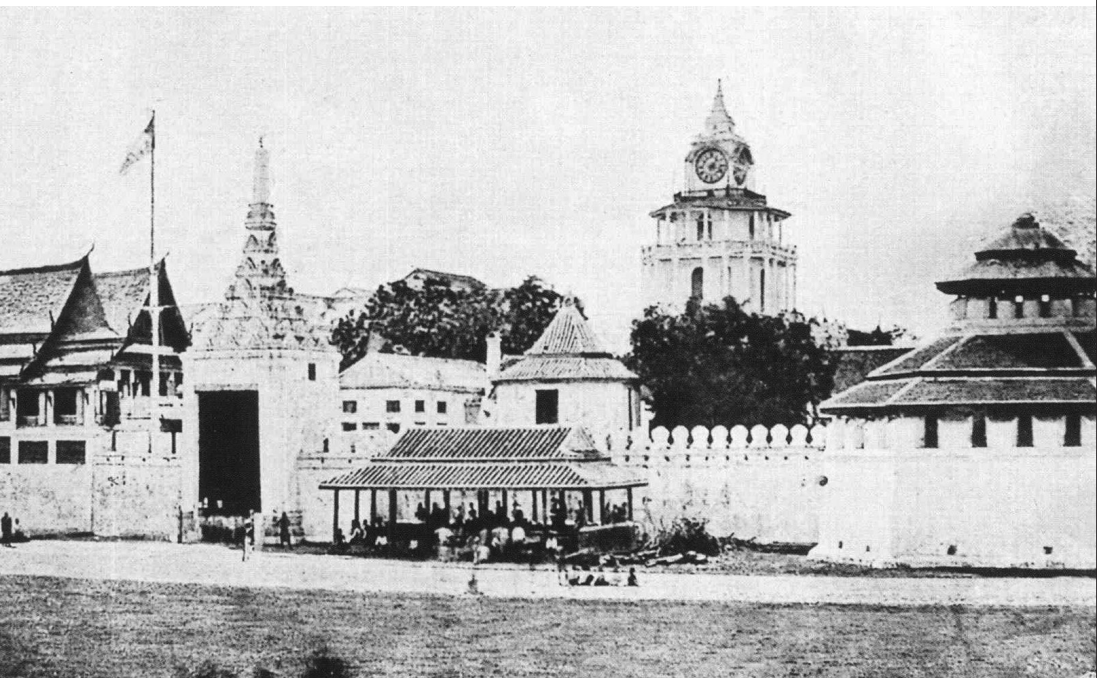
ด้านตะวันออก เริ่มจากป้อมเผด็จดัสกรยื่นไปทางทิศใต้ไปสิ้นสุดเพียงป้อมอนันตคีรี ด้านนี้มีความยาว ๔๖๐ เมตร

ด้านใต้ เริ่มจากป้อมอนันตคีรี ยื่นไปทางทิศตะวันตก (ด้านวัด

พระเชตุพนฯ) ไปจนถึงป้อมลัดตบรรพต ด้านนี้มีความยาว ๔๐๐ เมตร

ด้านตะวันตก เริ่มจากป้อมลัดตบรรพต ยืนขึ้นไปทางทิศเหนือ (ตามแนวถนนด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา) ไปจนถึงป้อมอินทรวงศ์ด้านนี้ มีความยาว ๕๐๐ เมตร)

ถ้าเราดูแต่จำนวนเนื้อที่ ๑๓๒ ไร่ก็จะเห็นว่าเนื้อที่มาก แต่เมื่อได้ เห็นบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมหาปราสาทราชมณเฑียรและ สถานที่ราชการแล้ว ก็จะเห็นว่าเนื้อที่แคบไปมากที่สุดทีเดียว ปรากฏว่ามีเนื้อที่ สำหรับสร้างตำหนักและที่ประทับของพระราชวงศ์เหลืออยู่เพียง ๒๒ ไร่เศษเท่านั้น แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ผู้คนคงยังไม่มากเท่าไรนัก คงอยู่กันอย่างสบาย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ ผู้คนก็เพิ่มมากขึ้น เพราะข้าพหูลละองฐลี พระบาทฝ่ายในในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ต้องเข้าไป ประทับในพระบรมมหาราชวังชั้นในพร้อมกับฝ่ายในในรัชกาลที่ ๑ จึงทำให้ สถานที่ที่คับแคบมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรด ให้ขยายเขตพระราชวังออกไปทางด้านใต้ เพราะเป็นด้านเดียวที่เหมาะสมกว่า ด้านอื่น ก็บริเวณทางด้านใต้นั้น แต่แรกสร้างพระบรมมหาราชวังพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้เสนาบดีสร้างบ้านเรือนอยู่ รักษาการณ์ทางด้านนั้น ครั้นเมื่อสร้างพระนครสำเร็จแล้วผู้คนพลเมืองก็ มาตั้งบ้านเรือนมากขึ้น เมื่อเสนาบดีเก่าถึงอัฐยกรรมไป เสนาบดีที่เป็นขึ้น ใหม่นี้ก็ได้ไปอยู่ในบ้านเสนาบดีเก่า มีบ้านเรือนของตนอยู่ห่างพระราชวัง ออกไป บ้านเสนาบดีเก่าที่อยู่ริมกำแพงพระราชวังครั้งรัชกาลที่ ๑ ก็คง เหลือแต่บุตรหลานว่านเครืออาศัยอยู่ ดูไม่เป็นหลักอันใดในราชการ บ้าน ช่อก็คงไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอันใดนัก ด้วยเหตุนี้ในปีชกาล ลัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า นภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาที่พระราชทานแลกที่บ้าน เสนาบดี แล้วสร้างกำแพงขยายเขตพระราชวังออกไปข้างด้านใต้ ให้ทำ ถนนสาย ๑ คั่นระหว่างพระราชวังกับวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเรียกกันว่าถนน ท้ายวัง เนื้อที่ทั้งหมดในปีปัจจุบันนี้จึงเป็น ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน และกำแพง

.....
แนวกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศตะวันออก ในภาพด้านขวามือคือ
ป้อมสิงขรชั้นที่ ๓ ส่วนด้านซ้ายมือคือประตูเทวาพิทักษ์และบางส่วนของพระที่นั่ง
สุทโธสวรรย์ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระบรมมหาราชวังได้เปลี่ยนไปจากสมัยรัชกาลที่ ๑ คือกำแพงด้านเหนือ ยาว ๔๑๐ เมตร ด้านใต้ยาว ๓๖๐ เมตร ด้านตะวันออกยาว ๔๑๐ เมตร และด้านตะวันตกยาว ๖๓๐ เมตร

เมื่อได้กล่าวถึงอาณาเขตพระบรมมหาราชวังแล้ว ก็น่าจะได้กล่าว ถึงประตูต่างๆ ไว้ด้วยเพราะปรากฏว่ามีผู้สนใจสอบถามอยู่เสมอว่า ประตู พระบรมมหาราชวังนั้นมีชื่อเรียกกันอย่างไรบ้าง จึงจะขอนำมากล่าวไว้เสีย ในที่นี้ด้วยเพื่อเป็นความรู้รอบตัว นามประตูรอบกำแพงพระบรมมหาราช วังชั้นนอกมีดังนี้

๑. ประตู **รัตนพิศาล** อยู่ทางด้านตะวันตก ประตูนี้มีชื่อเรียกกัน เป็นสามัญอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูชนะยี่สาน

๒. ประตู **พิฆานเทเวศร์** ซึ่งมณฑลปยุตปรางค์อยู่ที่ท้ายหอระฆังการ พิพัฒน์ ตรงเข้าไปเป็นถนนจดกับประตูสุวรรณมรินทร์ ประตูพระราชฐาน ชั้นกลาง

๓. ประตู **วิเศษไชยศรี** ซึ่งมณฑลปยุตปรางค์เข้าไปสู่ถนนจักรีวัล ตรงกับประตูพิฆานไชยศรี และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เหตุที่ประตู วิเศษไชยศรีและประตูพิฆานไชยศรีจะมีชื่อว่า “ไชยศรี” ต่อท้ายชื่อเหมือน กันนั้น ในหนังสือเรื่อง **ราชูปโภค** โดยเทวธิดา ป. มาลากุล มีเรื่องกล่าว ว่า “เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๗ ชาวประมงคนหนึ่งได้ไปทอดแหในท้อง ทะเลสาบนครเสียมราฐ ได้พบพระแสงขรรค์องค์หนึ่ง ตัวพระขรรค์เป็น ของเก่า ฝีมือครั้งพระนครวัด เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) จึงให้ ข้าราชการนำพระแสงขรรค์ชัยศรีนี้มาทูลเกล้าฯ ถวาย วันที่พระแสงขรรค์ มาถึงปรากฏว่ามีอสุนีบาตตกลงในพระนครถึง ๗ แห่ง มีที่ประตูวิเศษ ชัยศรีเป็นต้น พระแสงขรรค์ชัยศรีผ่านประตูทั้งสองนี้ จึงมีสร้อยว่าชัยศรี เป็นอนุสรณ์ทั้งสองประตู”

เรื่องนี้ยังไม่พบจดหมายเหตุกล่าวไว้ที่ไหนแต่มีทางที่จะสันนิษฐาน เล่นอย่างหนึ่งคือในสมัยรัชกาลที่ ๑ ตอนต้นนั้น ปรากฏว่าอสุนีบาต ได้ตกในพระบรมมหาราชวังหลายครั้ง โดยเฉพาะที่ตกต้องพระที่นั่ง

อมรินทร์มหาปราสาทนั้น^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระวิตกไม่สบายพระหฤทัยมาก บรรดาขุนนางข้าราชการและสมเด็จพระสังฆราชต่างช่วยกันกราบทูลและถวายพระพรให้สบายพระราชหฤทัย พระพิมลธรรมและพระญาณสิทธิอังกัษณ์พระพิมพ์ว่าอสุณีบาตตกต้องกำแพงและบ้านเรือนเมืองใดเป็นนิमितจะให้เมืองนั้นมีชัยชนะข้าศึก พระพุฒาจารย์ พระธรรมมุนี พระราชมนูณี วัดบางยี่เรือว่าอสุณีบาตถูกทิศอุดรต้องตำราว่าสวัสดิมิชัย เหตุการณ์นี้แม้ว่าจะเกิดขึ้นภายหลังที่พระแสงขรรค์ชัยศรีเข้ามาถึง ๔ - ๕ ปี ก็ตาม แต่ชวนให้คิดว่าถ้าอสุณีบาตตกลงในพระนครถึง ๗ แห่งเช่นนั้นจะไม่มีการค้าขายการณกันบ้างเทียวหรือ และเมื่อค้าขายการค้าคงจะเป็นตำราพระพิมพ์พาดพิงกันนี้อีก คำทำนายพยากรณ์ก็ต้องหมายถึงความสวัสดิมิชัยอย่างแน่นอน

อนึ่งที่กล่าวว่าพระแสงขรรค์ชัยศรีเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ นั้นก็ผิด เพราะในพระราชพงศาวดารกล่าวว่าในปีเถาะเบญจศก “วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ผู้ครองกรุงกัมพูชาให้พระยาพระเขมรเอาพระขรรค์ชัยศรีแต่ครั้งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายในวันนั้นบังเกิดพายุใหญ่ฝนตกอสุณีบาตลงศาลาลูกขุนใน” วันดังกล่าวตรงกับวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๖

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นเรื่องสันนิษฐานเล่นไปตามรูปเรื่อง เพราะในพระราชพงศาวดารไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เลย

๔. ประตุมณีนพรัตน์ อยู่ถัดประตูวิเศษไชยศรีไปทางทิศตะวันออก หรือตรงวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านเหนือ (ประตูนี้เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าประตูฉนวนวัดพระแก้วออกไปสนามหลวง)

๕. ประตูสวัสดิโสภณ อยู่ตรงวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันออก (ประตูนี้เรียกกันเป็นสามัญว่าประตูทอง เพราะมีคนชอบเอาทองคำเปลวไปปิดบูชาพระแก้วมรกต)

^๑ เมื่อวันอาทิตย์ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีระกา จ.ศ. ๑๑๕๑ (วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๒) ฟ้าผ่าสองครั้งลงที่มหาปราสาทและซุ้มประตูพระราชวังด้วย

๖. ประตูลูก **เทวพิทักษ์** อยู่เหนือพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ใต้ป้อมสิงขร
ชั้นตรี
๗. ประตูลูก **ศักดิ์ไชยสิทธิ์** อยู่ใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
๘. ประตูลูก **วิจิตรบรรจง** อยู่ตรงวัดพระเชตุพนฯ ส่วนข้างตะวันออก
และข้างในตรงกับพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ (ประตูจนนวนชั้นนอกออกไป
ไปวัดโพธิ์)
๙. ประตูลูก **อนงค์รักษ์** อยู่ตรงวัดพระเชตุพนฯ ต่อประตูวิจิตร
บรรจงไปทางตะวันตก (อีกชื่อหนึ่งเรียกว่าประตูผีชั้นนอก)
๑๐. ประตูลูก **พิทักษ์บวร** เป็นประตูด้านสกัดทางใต้ตรงกับถนน
มหาราช ข้างในกับถนนสกัดกำแพงพระบรมมหาราชวัง (เรียกอีกอย่าง
หนึ่งว่าประตูแดงท้ายสนาม เพราะทาสีแดงอยู่ริมตลาดชื่อท้ายสนาม^๒) สร้าง
ใหม่เมื่อขยายเขตพระบรมมหาราชวัง ในรัชกาลที่ ๒
๑๑. ประตูลูก **สุนทรทิศา** เป็นประตูสกัดทางเหนือตรงกับถนนแปด
ตำรวจเดิม สร้างในรัชกาลที่ ๒ ตอนขยายเขตพระราชวัง
๑๒. ประตูลูก **เทวาริรมย์** อยู่ตรงหน้าท่าราชวรดิฐ (เรียกตามแบบ
ชาวบ้านว่าประตูท่าขุนนางหน้าโรงทาน) ตรงกับประตูศรีสุนทร ซึ่งเป็น
ประตูเขตพระราชฐานชั้นกลางข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
๑๓. ประตูลูก **อุดมสุตารักษ์** เป็นประตูจนนวนออกตรงพระที่นั่งที่ท่า
ราชวรดิฐ ข้างในตรงกับประตูยาตราเกษตรี ซึ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นใน
ประตูพระบรมมหาราชวังชั้นนอกมีรวม ๑๓ ประตู ซึ่งถ้าเป็น
สมัยนี้คงทักว่าไม่ดี เพราะธรรมเนียมฝรั่งเขาว่าเลข ๑๓ เป็นเลขอัปมงคล
คนไทยเราในสมัยโบราณไม่เคยกลัวเลข ๑๓ เลย

---

^๒ ตลาดท้ายสนามนี้เห็นจะมีรายได้ใช้จ่ายในพระองค์มาก อย่างที่เรียกกันว่าอกรขนอน
ตลาด ผู้มีหน้าที่เก็บรายได้จากตลาดท้ายสนามที่กล่าวถึงนี่คือกรมหลวงนรินทรเทวี (กุ)
หรือที่เรียกกันว่าเจ้าครอกวัดโพ เพราะตั้งวังอยู่ท้ายสนามแถบวิหารพระนอนวัด
พระเชตุพนฯ เป็นพระเจ้าน้องนางเธอพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ประตูประบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น ทำเป็นประตู
 ยอดด้วยเครื่องไม้ ถึงรัชกาลที่ ๓ เห็นจะชำรุดด้วยเวลาล่วงเลยมาถึง ๔๐
 กว่าปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้หรือทำใหม่
 ทำเป็นประตูก่ออิฐถือปูนเปลี่ยนรูปทรงจากประตูยอดเป็นประตูซุ้มฝรั่ง
 ตามแบบประตูยอดปราสาทอย่างที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ แต่ก็ไม่ได้แก้ทั้งหมด
 ยังเหลือประตูซุ้มฝรั่งอยู่ในเวลานี้บางแห่ง เช่น ประตูรัตนพิศาล เป็นต้น
 แต่ประตูพระราชวังด้านใต้ที่ทำเป็นประตูก่ออิฐมีหลังคานั้น สันนิษฐานว่า
 จะเป็นของสร้างเมื่อขยายเขตพระราชวังในรัชกาลที่ ๒ ดังได้กล่าวมาแล้ว
 ข้างต้น

ได้มีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ประตูพระบรมมหาราชวังได้สร้างขึ้นเมื่อไร
 และในชั้นแรกมีประตูอะไรบ้าง เรื่องนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในพระราช
 พงศาวดาร แต่มีสำเนาร่างหมายรับสั่งฉบับหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพบและส่งไปถวายสมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นับว่าเป็นหลักฐานทาง
 ประวัติศาสตร์โบราณคดีที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง จึงขอคัดมารวมไว้ด้วยดังต่อ
 ไปนี้

สำเนาร่างหมายรับสั่ง เรื่องยกประตูพระบรมมหาราชวัง

วัน ๕^๗ ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๔^๘ ฤกษ์ยกประตูซึ่งมีฉนวนพระ
ราชวัง ๔ ค้าน เป็นประตูค้ำนริมน้ำตะวันตก ๕ สลักเหนือ ๔ ตะวันออก ๔ ได้
๔ (รวม) ๑๗ ประตู

ประตูค้ำนริมน้ำ นับได้ไปเหนือ

ประตูค้ำน ที่ ๑ กรมตำรวจใหญ่ซ้าย พระพิเรนทรเทพทำ	}	อนงค์ลีลา	๑	}	๕
ประตูฉนวน กรมตำรวจใหญ่ขวา พระพิเรนทร (? อินทร) เทพ ที่ ๒		ยาตราเกษศรี	๑		
ประตูที่ ๓ พระอินทราทิตย์ กรมสนมซ้ายทำ	}	ศรีสุนทรทวาร	๑		
ประตูที่ ๔ กรมตำรวจนอกซ้าย หลวงอินทรเคชะทำ		ไพศาลสมบัติ	๑		
ประตูที่ ๕ กรมเกณฑ์ห้อยอย่างฝรั่ง พระพิพิธเคชะทำ	}	รัตนพิศาล	๑		

ประตูค้ำนสลักเหนือ น้ำ นับแต่ตะวันตกไปตะวันออก

ประตูมุมข้างเหนือที่ ๑ ทวารเทเวศร์	๑	}	๒	}	๔
ประตูถัดมาที่ ๒ วิเศษไชยศรี	๑				
หลวงรักษมนเทียร ข้าหลวงกรมพระราชวังบวรทำ					
ประตูที่ ๓ มณีนพรัตน์	๑	}	๒		
ประตูที่ ๔ สวัสดิ์ศิโยภา	๑				

หลวงบำเรอภักดิ์ ข้าหลวงกรมพระราชวังบวรทำ

^๗ วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๒๕

ประคูด่านตะวันออก นับข้างเหนือลงไปข้างใต้

ประคูด่านตะวันออกที่ ๑ นับลงไปข้างใต้ พระรามพิชัย ล้อมวังซ้ายทำ	} เทวาพิทักษ์	๑	}	๔
ประคูด่านที่ ๒ ลงไป พระพิเศษสงคราม ล้อมวังขวาทำ	} ศักคิชัยสิทธิ์	๑		
ประคูด่านที่ ๓ ลงไป กรมอาสาพิเศษขวา พระเสนานนท์ทำ	} วิจิตรบรรจง	๑		
ประคูด่านที่ ๔ ลงไป กรมสนมขวา พระอินทราทิศย์ทำ	} อลงการรัตน์	๑		

ประคูด่านสักคิได้น้ำ นับแต่ตะวันออกมาตะวันตก

ค่านิดที่ ๑ หมื่นอัคนศร หมื่นศรสำแดง เกณฑ์หัดทำ	} สวัสดิสิญจร	๑	}	๔
ประคูด่านที่ ๒ หลวงสุริยภักดี สนมซ้ายทำ	} สุนทรพิศา	๑		
ประคูด่านที่ ๓ ริมสระสำราญ หลวงพรหมบริรักษ์ สนมขวาทำ	} เทวาภิรม	๑		
ประคูด่านที่ ๔ กรมทหารในขวา หมื่นจงใจรักษ์	} อุดมสุรารักษ์	๑		

วัน ๒ ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๔ ปีชาลจัตวาศก เพลาเช้าโมง ๑ บาท
๑ ฤกษ์ยกประคูด่านมีมณฑปพระราชวังชั้นใน ๓ ค้าน ค้านสักคิเหนือ ๕ ตะวันออก
๒ ใต้ ๓ (รวม) ๑๐ ประคูด่าน

๔ ตรวจสอบปฏิทิน คือ วันจันทร์ แรม ๖ ค่ำไม่มี มีแต่แรม ๓ ค่ำ กับ ๑๐ ค่ำ เข้าใจว่า
จะคัดมาผิด

ประจักษ์ด้านสักกเทเนือ นับตะวันตกไปตะวันออก

ประจักษ์ที่ ๑ เป็นสองชั้น

ชั้นนอกกรมกลาโหม	๑	} สัปวรมบริบาล ๒	} ๕
ชั้นในพระมหามนตรี	๑		

ประจักษ์ที่ ๓ (? ๒) เป็นสองชั้น

ชั้นนอกกรมมหาดไทย	๑	} พิมาณชัยศรี ๒	} ๕
ชั้นในพระมหาเทพ	๑		

ประจักษ์ที่ ๓

หลวงภูเบศรสิงหนาท	}	กุสดีศาสดา ๑	} ๕
หลวงนเรนทรชาติสังขาร			

ประจักษ์ด้านตะวันออก นับเหนือลงไปใต้

ขุนสุเรนทรวชิต	} ทำที่ ๑ อินทรีลีลาศ ๑	} ๒	
ขุนอภัยเสนา			(ทิวา?)
หลวงราชโยธาเทพ ที่ ๒ ราชสำราญ			๑

ประจักษ์ด้านใต้ นับตะวันออกไปตะวันตก

พระราชวรินทร์ ที่ ๑ อีสานทักษิณ	๑	} ๓
ชาวเครื่องพระอภิรมราชยาน ที่ ๒ วารินชนรา (?)	๑	
ขุนนักกีฬาษา	} ที่ ๓ กัลยาวดี	
ขุนโยธาภักดี		๑

..... ประตูปิณานไสยศรี เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในทางทิศเหนือ ด้าน
..... หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น คือประตูเมื่อแรกสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และถ้าหลักฐานเป็นเช่นนี้แน่นอนก็ชวนให้สงสัยต่อไปว่า เรื่องที่เล่ากันว่า ประตูวิเศษไชยศรีและประตูพิมานไชยศรีที่ได้นามว่า “ไชยศรี” ต่อท้าย เพราะได้เชิญพระแสงขรรค์ชัยศรีผ่านประตูทั้งสองนี้ ก็ดูจะขัดกันอยู่ถ้า ชื่อได้พระราชทานอย่างที่ปรากฏในหมายรับสั่งก็แสดงว่ามีชื่อก่อนพระแสง ขรรค์เข้ามา (พ.ศ. ๒๓๓๖) อนึ่งประตูรอบพระบรมมหาราชวังอาจจะมี การแก้ไขเปลี่ยนแปลงในระยะหลังอีกก็ได้ เพราะปรากฏในบัญชีกรม กลาโหม ซึ่งรายงานทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ปลายรัชกาลที่ ๑ ว่าได้ย่อยของปืนมหาเศวตรัถน์มาหล่อครกสากบานประตูรอบพระราชวัง รวม ๖ กระบอก ชวนให้คิดว่าน่าจะได้ทำบานประตูใหม่ในระยะนั้น

ได้กล่าวถึงประตูพระบรมมหาราชวังชั้นนอกไว้แล้ว จะขอกล่าวถึง รายชื่อประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในต่อไป เรื่องนี้อาจมีบางท่านไม่รู้ว่า ภายในพระบรมมหาราชวังนั้นได้แบ่งออกเป็นชั้นนอกชั้นในหรือเรียกอีก อย่างหนึ่งว่า ฝ่ายนอก ฝ่ายใน ฉะนั้นในพระบรมมหาราชวังจึงได้แบ่งออกเป็นสองชั้น มีกำแพงกันและมีประตูต่างๆ มากมายซึ่งจะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

๑. ประตู **สุวรรณบริบาล** เป็นประตู ๒ ชั้นอยู่ด้านเหนือตรงประตู พิมานเทวอร์เข้ามาข้างในตรงหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๒. ประตู **พิมานไชยศรี** เป็นประตู ๒ ชั้น อยู่ตรงประตูวิเศษไชยศรี เข้ามาข้างใน ตรงหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท^๕

๓. ประตู **เทวราชดาราจร** อยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม

^๕ ประตูพิมานไชยศรีนี้ตามประวัติว่าหลวงราชกิจยาบาล (จินอ้าย แซ่ฉื่อ) บุตรจีน ชิดแสงชาวเมืองแต้จิ๋ว ได้เข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ตั้งแต่อายุได้ ๒๕ ปี เป็นเจ้าแก่งชุน ได้ ไปทำพระปฐมเจดีย์ แล้วภายหลังได้มาทำประตูพิมานไชยศรีอีกครั้งหนึ่ง ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนราชการยาพัฒนาและหลวงราชกิจยาบาลตามลำดับ ถึงแก่กรรม เมื่อ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ อายุ ๗๒ ปี

ระหว่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่บัดนี้ได้รับรู้เสียแล้วเมื่อคราวต่อ मुख พระที่นั่งอนันตสมาคมออกมาในสมัยรัชกาลที่ ๕

๔. ประตู **ทักษิณสิงขร** เป็นประตูซุ้ม ๒ ชั้น อยู่ทางด้านหน้าพระที่นั่งศิวิไลย์มหาปราสาท เป็นทางที่จะออกไปพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ

๕. ประตู **อุดรสิงหას** เป็นประตูซุ้ม ๒ ชั้น ด้านข้างเหนือทางที่จะเข้าไปที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเดิม

๖. ประตู **อิสานทักษิณ** เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในด้านใต้ ออกประตูวิจิตรบรรจง ออกวัดพระเชตุพนฯ (เรียกกันเป็นสามัญว่าประตูฉนวนวัดโพธิ์สำหรับท่านข้างในออกไปวัดพระเชตุพนฯ)

๗. ประตู **กัลยาดี** เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในด้านใต้ ออกประตูองครักษ์ (เรียกกันเป็นสามัญว่าประตูผี สำหรับห้ามศพข้างในออกข้างนอกทางนั้น)

๘. ประตู **ศรีสุดาวงษ์** เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในหรือประตูดินใหม่อยุธยาโมงค์ (เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าประตูศรีสำราญฯ นี้คือล้อมหรือเว็จเก่าแต่ในรัชกาลที่ ๑ ถึงปลายรัชกาลที่ ๒ รื้อศรีสำราญเว็จบกเสีย แล้วทำอุโมงค์ลงน้ำแทน)

๙. ประตู **อนงคีสลา** เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในด้านตะวันตกคือประตูดินเก่า ใต้ประตูยาตรากษัตริ

๑๐. ประตู **ยาตรากษัตริ** เป็นประตูพระบรมมหาราชวังชั้นในด้านตะวันตก ตรงกับประตูอุดมสุดาร์กษ เป็นทางออกไปยังพระที่นั่งที่ทำราชวรดิฐ ประตูนี้เห็นจะเป็นประตูสำคัญมาก เพราะเป็นทางที่ฝ่ายในจะเดินออกข้างนอกได้ แต่เดิมเห็นจะไม่ค่อยได้เปิดกันบ่อยนัก คราวหนึ่งเมื่อเดือน ๑๒ พุทธศักราช ๒๓๙๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าจอมมารดา พึ่งถึงเรื่องการเปิดประตูนี้ว่า

“ได้ยินเบบอกนับหนึ่งว่าเปิดประตูยาตรากษัตริแต่เวลาโมงหนึ่งเข้า จน ๔ โมงเย็น ใครเดินทางนั้นบ้าง เปิดทำไม ใครเล่าใครบ้างลงไปดู

กระถินวังหน้า ใครไปไหนบ้างสิไม่บอกเล่า...ใครให้เปิดประตูยาตรากษัตริ
เปิดทำไม่ทุกวัน เห็นจะพาเด็กๆ ลงแพดูกระถินทุกวันแล้วกรรมังฯ

...ข้านี้ก็จะยังไม่ไปตามกำหนด จะเที่ยวเล่นอยู่บนแล้วจะดอดลง
เรือเร็วลงไปกลางคืน แล้วไปแอบจอดอยู่ที่ไหนฯ เมื่อเวลาเปิดประตูยาตรา
กษัตริ ก็จะมาพายโผล่เข้าไปขึ้นแพทีเดียว จะได้เห็นใครลงมาเล่นที่นั่นบ้าง
จะสนุกอยู่”

๑๑. ประตูกษัตริสุนทรवार เป็นประตูประบรมมหาราชวังชั้นในด้าน
ตะวันตกอยู่ริมหอนิเพรพิทยา ข้างนอกตรงกับประตูเทวาริมรั้วทางออก
ไปทหารชาวดิฐ

๑๒. ประตูพรหมศรีสวัสดิ์ เป็นประตูประบรมมณฑลปอดปรางค์มี
พรหมพักตร์เป็นประตูชั้นในด้านเหนือ อยู่ข้างซ้ายพระที่นั่งดุสิตมหา
ปราสาท

๑๓. ประตูพรหมโสภา เป็นประตูประบรมมณฑลปอดปรางค์มีพรหม
พักตร์อยู่ข้างขวาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๑๔. ประตูสนามราชกิจ เป็นประตูประบรมมณฑลปอดปรางค์เป็น
ประตูประบรมมหาราชวังชั้นในอยู่ข้างขวาพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทหรือ
ด้านตะวันออก (บางที่เรียกว่าประตูยาคำเป็นชื่อสามัญ จะกล่าวถึงอย่าง
ละเอียดต่อไปข้างหน้า)

๑๕. ประตูดุสิตศาลดา เป็นประตูฉนวน อยู่ระหว่างเขื่อนเพชร
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย กับพระที่นั่งบรมพิมาน เป็นประตูยอดปรางค์
หน้าพรหมออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (เรียกกันว่าประตูฉนวนวัดพระ
แก้วก็มี)

๑๖. ประตูสิกรลิลาศ เป็นประตูหน้าพระที่นั่งทรงผนวชพระที่นั่ง
หลังนี้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรง
ผนวช (เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ ระหว่างที่ทรงผนวช ๑๕
วันนั้นได้ประทับ ณ พระที่นั่งทรงผนวชซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นในบริเวณ
พระพุทธรัดนสถาน ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเมื่อทรงสถาปนาวัด

เบญจมาศบพิตรทรงเห็นว่า พระที่นั่งทรงผนวชไม่มีใครอยู่จะผูกพัน ไม่เป็นประโยชน์อะไรจึงโปรดให้เรือไปปลุกไว้ที่วัดเบญจมาศบพิตรยังอยู่จนปัจจุบันนี้)

๑๗. ประตู่ **แกลงราชกิจ** อยู่ริมพระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เดิม ด้านข้างเหนือ (พระที่นั่งหลังนี้เป็นพระที่นั่งองค์ใหญ่ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ อยู่หลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ บัดนี้รื้อเสียแล้ว) ตรงประตู่ทวารพิกษ์ เป็นทางเข้าสวนคิวาลัย

๑๘. ประตู่ **ปริตรประเวศ** เป็นประตู่ช่องเล็กอยู่ริมพระที่นั่งอนันต-
สมาคมด้านข้างขวา เหตุที่จะชื่อเช่นนี้ก็เพราะเป็นประตู่ที่พระสงฆ์เข้าไป
ประนํามนต์พระปริตร คือเป็นประเพณีวังมาแต่สมัยโบราณเวลา ๑๔
นาฬิกาจะมีพระครูปริตรมอญวัดชนะสงคราม (ตองปุ) ๒ รูป เข้าไปสวด
พระปริตรทำนํามนต์ที่หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวังทุกวัน นํามนต์
พระปริตรนั้นแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งส่งไปสำหรับเป็นนําสรงพระ
พักตร์และพระมหากษัตริย์สรง อีกส่วนหนึ่งใส่บาตร ๒ ใบ ให้เจ้าหน้าที่
มณฑีรบาลหรือตามพระครูพระปริตร ๒ รูปนั้นเข้าไปในพระบรม
มหาราชวังชั้นในเพื่อประนํามนต์ด้วยหญ้าคา โดยเข้าทางประตูดุสิตศาลดา
เดินประทักษิณพระมหามณฑีรแล้วออกทางประตูสนามราชกิจ

เมื่อกล่าวถึงประเพณีพระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรทำนํามนต์
มนต์ในพระราชวังชั้นในแล้ว ก็จะขอแทรกพระบรมราชาธิบายในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ด้วย เพราะเป็นเรื่องน่ารู้อีกเรื่องหนึ่ง
(ตามต้นฉบับ)

“ในพระราชนิเวศน์เวียงวังของพระเจ้าแผ่นดินสยามตามแบบแผน
บูรพประเพณีมีสี่ปมา พระสงฆ์รามัญได้สวดพระปริตรตามแบบอย่างข้าง
รามัญ ถวายนํามนต์พระพุทธรูปมนต์เป็นนําสรงพระพักตร์และนําสรง
พระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แลประพรมเป็นทักษิณาวรร
รอบขอบในจังหวัดพระราชมหามณฑีรนี้ทุกวัน เป็นการพระราชพิธีมี
สำหรับบรมราชาตระกูลสืบมาแต่โบราณ พระสงฆ์อื่น ๆ แม้นมีถือนํามนต์

ปรากฏด้วยเกียรติคุณ คือเรียนรู้พระคัมภีร์ที่เป็นพระราชาคณะเปรียญ หรือที่เป็นอาจารย์บอกภาวนาวิธ หรือพระสงฆ์ที่รู้ประกอบวิชาคมมนตร์ ดล เป็นที่นับถือของคนเป็นอันมากก็ดี ก็ไม่มีราชบัญญัติที่จะได้รับวาระ ผลัดเปลี่ยนมาสวดพระปริตรถวายน้ำพระพุทธรณ์เลย เหตุอันนี้ได้ทรง พระราชดำริว่าชะรอยจะมีเหตุวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งแต่โบราณราชการ เป็นมหัศจรรย์สำคัญอยู่อย่างไรเป็นแน่แท้ เพราะว่าปรกติธรรมดาคนชาว ประเทศใด ภาษาใดก็ย่อมนับถือพระสงฆ์ แลแพทย์หมอต่างๆ ตาม ประเทศตามภาษาของตัวในการสวดแลการบุญต่างๆ แลการปริตรรักษา ตนรักษาไข้ แต่การซึ่งมีนิยมเฉพาะให้พระสงฆ์รามัญพวกเดียวประจำสวด ปริตรอย่างรามัญในพระราชวังนี้จะมีความยืนยันมาในพระราชพงศาวดาร หรือจดหมายเหตุการต่อมาเป็นแน่นอนก็ไม่มี มีแต่คำกล่าวเล่าต่อๆ กันมา ว่าต่างๆ บางพวกว่าเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้านั้น ทรงนับถือพระมหาเถรกันของว่าเป็นครูอาจารย์มาแต่เมืองหงสาวดี แลได้ มีความชอบมาก จึงพระราชทานถาดนศรายศให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วทรงนับถือพระสงฆ์รามัญมาก แต่นั้นมาจึงได้เฉพาะให้อาราธนาแต่ พระสงฆ์รามัญสวดปริตรในพระราชวังตั้งนี้บ้าง บางพวกกล่าวว่า พระสงฆ์ รามัญรูปหนึ่งกับน้องหญิงมาด้วยกันในป่า ครั้นถึงเมืองสยามแล้ว พระ สงฆ์ทั้งปวงรังเกียจไม่ร่วมสังฆกรรมด้วย พระสงฆ์รามัญรูปนั้นจึงบอกว่า ตัวบริสุทธิ์อยู่ เมื่อเวลานอนในป่าได้วางพรำภาษารามัญเรียกว่า ปะระตะ ร่ายเล่มหนึ่งไว้ท่ามกลางมีแต่พรำเป็นพยาน จึงทำสัตยาธิษฐานเฉพาะต่อ ความบริสุทธิ์แลไม่บริสุทธิ์แล้วขว้างพรำลงไปในน้ำ พรำนั้นบันดาลลอย เห็นประจักษ์^๖ พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบความเรื่องนี้ จึงทรงพระราช ครัทธาเลื่อมใสตั้งพระภิกษุนี้เป็นที่พระไตรสรณธัช^๗ แล้วทรงนับถือ

^๖ พวกนักเลงพระเครื่องคงจะจับเอาตำนานเรื่องนี้เองมาอ้าง ว่าเป็นผู้สร้างพระพิมพ์สีขาว องค์เล็กๆ ของวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) เชียงสะพานพุทธยอดฟ้าฯ เรียกพระพิมพ์นั้นว่า พระขรรค์วัดลือน้ำ

^๗ ตำแหน่งพระไตรสรณธัช เป็นตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายรามัญ

พระสงฆ์รามัญซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์พระไตรสรณัมของคัมภีร์นั้นสืบมา จึงให้อาราธนาแต่พระสงฆ์รามัญมาสวดปริตรในพระราชวังเป็นนิตยวัจนินทรเป็นธรรมเนียมมาดังนี้ก็มิบัง พวกหนึ่งว่าเมื่อครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในกรุงเทพมหานครคือยุชยาเกิดปีศาจคะนองหลอกหลอนยิ่งนักในพระราชวัง คนบางพวกกล่าวว่าสายรุ้งตกลงในพระราชวังทุกวันไม่หายไป ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการดำรัสให้หมื่นตพระสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงเล่าลือต่างๆ ว่าดีมีอาณภาพมาสวดพระปริตรแลให้แพทย์หมอผู้รู้วิชาคมต่างๆ มาประกอบวิทยาการแก้ไขเพื่อจะบำบัดอุปัทวโทษคือปีศาจที่คะนองหรือสายรุ้งลงนั้น การก็หาสงบอันตรายหายไปในไม่ ภายหลังจากให้หมื่นตพระสงฆ์รามัญวัดตองปุมาสวดพระปริตรพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานไทยธรรมต่างๆ พระสงฆ์รามัญก็ไม่รับแสดงลัทธิว่า ควรจะรับได้แต่อาหารบิณฑบาตในเวลาภิกษาจารอย่างเดียว ถ้าวรับไทยธรรมอื่นๆ เป็นลาภ เพราะทำพระปริตรนั้นแล้วก็เห็นอันเห็นแก่อามิสไป จะสวดพระปริตรก็ไม่มีความ ไม่อาจบำบัดอุปัทวอันตรายได้ พระเจ้าแผ่นดินจึงได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาตอย่างเดียวเท่านั้น ตามคำพระสงฆ์รามัญฯ จึงเจริญพระปริตร ปีศาจที่คะนองหรือสายรุ้งที่ลงนั้นก็อันตรายสงบเสื่อมหาย แต่นั้นมาพระสงฆ์รามัญจึงได้สวดพระปริตรในพระราชวังใน พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาต เรียกว่าทรงบาตรพระปริตรพระราชทานก่อนเป็นปฐมในเวลาเช้าทุกวันมิได้ขาดและมีได้ให้มีไทยธรรมสิ่งอื่นถวายพวกพระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรเหมือนพวกพระสงฆ์สวดจุดเจวahnั้นเลย เป็นธรรมเนียมสืบมาจนทุกวันนี้ ธรรมเนียมเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินจะไม่พระราชทานด้วยมัจฉนริยเจตนาในพระสงฆ์รามัญที่มีอุปการะนั้น หนึ่งเมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนินประทับแรมราตรี ณ ตำบลใดเป็นทางไกล คือเสด็จไปการสงครามหรือแทรกโพนข้างในแผ่นดินก่อนๆ พระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรนี้ก็ต้องตามเสด็จพระราชดำเนินด้วยทุกครั้ง เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า เสด็จไปประทับอยู่กรุงลพบุรี ๘ เดือนในฤดูแล้งทุกปี ก็ได้

อาราธนาพระสงฆ์รามัญวัดตองปุ^๙ ให้ตามเสด็จขึ้นไปตั้งอารามชื่อวัดตองปุ อยู่สวดพระปริตรถวายหน้าพระพุทธรพนต์ทุกวัน อารามนั้นก็ยังคงปรากฏจนทุกวันนี้ และหน้าพระพุทธรพนต์พระปริตรนี้ย่อมเป็นที่เห็นว่ามีอำนาจ อาจป้องกันอุบัตินตรายต่างๆ ได้จริง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ดำรงสิริรัตนราชไชยศวริยาธิปัตเถลิงถวัลยราชย์ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยานี้ก็ได้ทรงนับถือหน้าพระพุทธรพนต์พระปริตรที่พระสงฆ์รามัญสวดถวายนั้นเป็นหน้าสร้างพระพักตร์ แลหน้าสร้างมาทุกพระองค์”

อนึ่งตามทำเนียบสมณศักดิ์ก็กล่าวว่า ตำแหน่งพระครูพระปริตรรามัญนั้น ได้มีมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และทำนองสวดพระปริตรอย่างรามัญทุกวันนี้ ว่าพระมหาสุเมธได้คิดขึ้นในครั้งนั้นเป็นที่แรก ตำแหน่งพระครูพระปริตรรามัญเป็นตำแหน่งที่เจ้าคณะรามัญตั้งตามอนุมัติของกระทรวงธรรมการ และว่าแต่ก่อนนั้นพระปริตรรามัญสำหรับสวดพระปริตรทำน้ามนต์ประในพระราชวังมี ๒๐ สำรับ รวม ๘๐ รูป ทำนองเดียวกับพระพิธีธรรม

๑๙. ประตุ **ราชสำราญ** เป็นประตุซุ่มตรงกับประตุศักดิ์ไชยสิทธิ์ติดกับกำแพงข้างบันไดพระที่นั่งวิมลมหาปราสาท

๒๐. ประตุ **กมลาคประเทศ** เป็นประตุข้างในออกตรงพระพุทธรรัตนสถาน บัดนี้รื้อแล้ว

๒๑. ประตุ **อมเรศร์สัญจร** เป็นประตุข้างในออกตรงอ่าวแก้ว บัดนี้รื้อแล้ว

ที่กล่าวมานี้เป็นนามประตุพระบรมมหาราชวังชั้นใน ได้รวบรวมมากล่าวอย่างยืดยาวก็เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี เมื่ออ่านพบหรือได้ยินได้ฟังชื่อประตุเหล่านี้จะได้ทราบตำแหน่ง

^๙ วัดตองปุ อยู่เหนือเกาะลอย อำเภอพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดอูริมน้ำในคณะสงฆ์ฝ่ายรามัญ ในจดหมายเหตุบางเล่มเรียกว่าวัดจอมปู ในปัจจุบันเป็นพระไทยไปหมดแล้ว

หรือประวัติไว้บ้างตามสมควร

ประตูประราชวังซึ่งเป็นประตูที่ใช้การนั้น เปิดระหว่างเวลากลางวัน และปิดระหว่างเวลากลางคืน ส่วนประตูที่ไม่ได้ใช้ก็ปิดอยู่เสมอและเปิดเมื่อมีราชการที่จะต้องใช้ประตูนั้น ประตูที่เปิดมาสู่ด้านหน้าพระราชวัง อันเป็นประตูที่ผู้มีเกียรติใช้เป็นทางเข้าออกนั้นเปิดเวลา ๐๖.๐๐ น. และปิดเวลา ๒๒.๐๐ น. ประตูที่เปิดไปสู่ด้านหลังพระราชวังอันเป็นประตูสำหรับคนใช้ ใช้เป็นทางเข้าออกโดยมากนั้น เปิดเวลา ๐๖.๐๐ น. และปิดเวลา ๑๘.๐๐ น. เวลาที่จะเปิดประตูนี้กล่าวตามที่ได้ปฏิบัติกันมาเป็นสามัญ แต่ถ้ามามีราชกิจวิสามัญเกิดขึ้น เจ้าหน้าที่มณฑลเทศาภิบาลก็เปิดหรือเปลี่ยนกำหนดเวลาปิดเปิดโดยสมควรแก่การณ์ได้

ประตูประราชวังชั้นในเมื่อเปิดแล้วเจ้าหน้าที่มณฑลเทศาภิบาลฝ่ายหน้า ต้องลงกุญแจรับประทับตราของเจ้าหน้าที่มณฑลเทศาภิบาลฝ่ายหน้าด้านนอก และเจ้าหน้าที่ฝ่ายในต้องลงกุญแจกับประทับตราของเจ้าหน้าที่ฝ่ายในด้านในอีกชั้นหนึ่ง และการเปิดประตูก็ต้องมีการไขกุญแจกับตรารองตราเช่นเดียวกัน กุญแจพระราชวังชั้นในนั้นเดิมพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในทรงมีหน้าที่รักษา ต่อมาเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ฝ่ายในรักษา

พระราชวังนั้นเมื่อถึงเวลาค่าคืนประตูทั้งหลายปิดหมดบางเวลาก็ย่อมมีราชการเกิดขึ้น ด้วยเหตุฉะนั้นจึงต้องมีประตูหนึ่งประตูใดซึ่งเตรียมไว้สำหรับเจ้าหน้าที่ฝ่ายในและฝ่ายหน้าทำการติดต่อกันได้ ประตูที่เตรียมไว้สำหรับความประสงค์อันนี้ ก็ควรจะเป็นประตูที่ทางเข้าออกกระหว่างฝ่ายหน้ากับฝ่ายในนั้นใกล้กัน เพื่อเจ้าหน้าที่ทั้งสองฝ่ายจะได้ติดต่อข้าราชการได้เร็ว สำหรับพระบรมมหาราชวังมีประตูสนามราชกิจเป็นประตูที่ใช้สำหรับการเรื่องนี้ ฉะนั้นแต่ก่อนเมื่อประตูสนามราชกิจปิดลงกุญแจแล้ว จึงได้มีเจ้าหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันอยู่ยามที่ประตูนั้นตลอดเวลาค่าคืนระหว่างที่ประตูปิดลงกุญแจเจ้าหน้าที่ฝ่ายในก็อยู่ยามข้างใน และเจ้าหน้าที่ฝ่ายหน้าก็อยู่ยามข้างนอก ประตูนี้เดิมเรียกกันเป็นสามัญว่า “ประตูยามค่า” แล้วมีผู้เรียกเพี้ยนไปว่า “ประตูย้าค่า” โดยตั้งใจจะเรียกตาม แต่

เป็นการไม่ขัดถ้อยขัดคำประการหนึ่ง และที่เรียกเช่นนั้นเพราะคิดว่าเป็น ประตูกุที่เปิดในเวลาอย่าคำอีกประการหนึ่ง อันเป็นความเข้าใจที่ผิด ประตูกุนี้ ชนในยุคหลังไม่รู้ว่เรียกประตูยามคำ มักเปลี่ยนไปเรียกว่า “ประตูข้างหน้า” เพราะเป็นทางไปสู่ฝ่ายหน้า ในพระราชวังดุสิตก็มีประตูข้างหน้าเพราะเป็น ทางไปสู่ข้างหน้าเหมือนกัน

พระมหากษัตริย์และพระบรมราชินีเมื่อสวรรคตแล้ว ก็ถือเป็น ธรรมเนียมต้องเชิญพระบรมศพออกทางประตูสนามราชกิจ แห่ไป ประดิษฐานบนพระมหาปราสาท ส่วนพระบรมราชวงศ์พระองค์อื่นนั้น ถ้ายิ่งพระชนม์จะไว้พระศพในพระบรมมหาราชวังก็เชิญพระศพออกทาง ประตูพรหมศรีสวัสดิ์ ถ้ายิ่งไว้พระศพนอกพระบรมมหาราชวังก็เชิญ พระศพออกทางประตูวิจิตรบรรจง ศพอื่นนอกกว่านี้ออกทางประตูองคา- ราชย์ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายในถือกันเคร่งครัดนัก คือ ประตูพระราชวังชั้นในนั้นมีบานใหญ่ ๒ บาน และในบานใหญ่นั้นมีประตู บานเล็กเปิดปิดได้อยู่อีกบานหนึ่ง ปกติประตูบานนี้ปิดบานใหญ่ไว้เสมอ และจะเปิดจำเพาะบานเล็กสำหรับให้เป็นทางเข้าออก ประตูบานเล็กนี้โดย เหตุว่าทำอยู่ในประตูบานใหญ่จึงมีธรณีประตู และธรณีประตูนี้ผู้ใดเข้า ออกก็เดินข้ามผ่านไปได้ แต่จะเหยียบบนธรณีไม่ได้ ถ้าผู้ใดไม่ทราบหรือ พลังผลออกไปเหยียบเข้า จะถูกเจ้าหน้าที่ผู้รักษาประตูดุหรือบางทีจะถูกส่ง ให้กราบธรณินั้นเพื่อเป็นการขมาโทษ คตินี้เจ้าหน้าที่เขากล่าวว่า เพราะ ประตูพระราชวังเป็นที่นับถือมีการสมโภชกันทุกปี

เมื่อได้กล่าวถึงประตูพระบรมมหาราชวังแล้ว ก็ควรจะกล่าวถึง ประเพณีวังเกี่ยวกับการเข้าออกทางประตูไว้เสียด้วย เพื่อเป็นเครื่อง ประดับความรู้ ผู้เขียนจะขอเก็บเนื้อความบางตอนจากเรื่องประเพณีวัง ของ ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล อดีตสมุหพระราชพิธีมารวมไว้ด้วยตั้ง ต่อไปนี้

พระราชวังแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ฝ่ายหน้านั้น

ตามปกติหญิงชายเข้าออกได้ตามควรแก่สิทธิของตน แต่ฝ่ายในนั้นนับเป็นที่รโหฐาน คือเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ เพราะฉะนั้นนอกจากองค์พระมหากษัตริย์แล้วผู้ชายอื่นใดจะเข้าไปไม่ได้เป็นอันขาด เว้นแต่จะเป็นเด็กชายกับชายที่มีเจ้าหน้าที่มณฑลบาลควบคุมเข้าไป แม้เช่นนั้นก็เข้าไปได้เพียงที่ที่ทางการกำหนดให้ตามกิจธุระที่จะพึงมีเท่านั้น

ในพระราชวังชั้นในผู้ชายอยู่และเดินคนเดียวไม่ได้ ถ้ามีกิจธุระจะต้องอยู่หรือไปไหนภายในพระราชวัง ต้องปฏิบัติตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป คือหมายความว่าต้องมีการควบคุม และมีผู้รู้เห็นเป็นพยานความเคลื่อนไหวของตนตลอดเวลา

หนึ่งในรัชกาลที่ ๕ การเดินในพระราชวังชั้นในระหว่างเวลาค่ำคืน ผู้เดินต้องถือโคมไฟหรือเทียนให้มีความสว่างไปด้วย แต่ประเพณีนี้บัดนี้ไม่ได้ใช้แล้ว

ชายผู้ใดมีกิจอันเป็นกรณีที่จะต้องนอนค้างในพระราชวังชั้นใน เช่น หมอหรือผู้กำกับหมอ เป็นต้น ถ้าได้รับอนุมัติจากทางราชการให้นอนค้างได้แล้วก็ปฏิบัติได้ แต่ชายผู้นอนค้างในพระราชวังนั้นจะใช้มุ้งกางนอนหาได้ไม่ แต่บัดนี้ไม่เข้มงวดถึงปานนั้นและชายผู้ใดถ้าเข้าพระราชวังชั้นในทางประตูใด เวลาออกก็ต้องออกทางประตูนั้น เว้นแต่ทางการจะมีกำหนดเป็นอย่างอื่น จึงปฏิบัติตามนั้นได้

พระราชวังปกครองโดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและมักจะโปรดให้สมเด็จพระบรมราชินี หรือพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในทรงดูแลบังคับบัญชากิจการฝ่ายในต่างพระเนตรพระกรรณอย่างแม่บ้าน เช่น มีหน้าที่ปกครองผู้ที่พำนักอาศัยอยู่ในพระราชวังชั้นใน รักษากุญแจประตูพระราชวังชั้นใน และบริหารราชการฝ่ายใน เป็นต้น กับมีพนักงานเจ้าหน้าที่ดูแลปฏิบัติกิจการต่างๆ กันไป

นอกจากพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินี พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในแล้ว ชนสามัญจะตายในพระราชวังชั้นในไม่ได้ ถ้าบังเอิญมีชนสามัญตายในพระราชวังชั้นในก็ต้อง

ภาพถ่ายมุมสูงจากหอคอย มองเห็นแนวกำแพงด้านทิศตะวันออกและ
พระบรมมหาราชวังชั้นในด้านทิศใต้ ป้อมรักษาการณ์ในภาพคือป้อมอนันตคีรี (ภาพ
จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ทำพิธีกลบบัวตรสมเพลิงที่ที่เกิดเหตุ^๙ ส่วนการเกิดนั้นในพระราชวังชั้นใน มีได้เฉพาะแต่พระราชโอรสธิดาของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ถ้าบังเอิญชนสามัญไปคลอเคลียในพระราชวังชั้นใน ก็ต้องทำพิธีกลบบัวตรสมเพลิง ณ ที่นั้น เพราะถือว่าโลหิตตกในพระราชวัง นอกจากนั้นยังต้องทำการสมโภชและมีละครฉลองประตูประราชวังชั้นในทั้ง ๔ ทิศ นี่เป็นมูลเหตุที่ห้ามคนห้องเข้าพระบรมมหาราชวังชั้นใน

ในพระราชวังชั้นในนั้น นอกจากพระที่นั่งต่างๆ อันเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ และเรือนของข้าทูลละอองธุลีพระบาทราชบริพารอีกมากมาย ตำหนักและเรือนเหล่านี้มีผู้ปกครอง ซึ่งก็ย่อมต้องมีบริวารด้วยเป็นธรรมดา ฉะนั้นเมื่อรวมเข้าแล้วในพระราชวังชั้นในจึงมีผู้คนพักอาศัยอยู่มาก ถึงกับมีตลาดและการค้าเครื่องอุปโภคบริโภคในนั้น

เรื่องเกี่ยวกับตลาดขายของในพระบรมมหาราชวังนี้ หมอสมิทได้เล่าไว้ในหนังสือ *หมอลวงในราชสำนักพระเจ้ากรุงสยาม* ดังได้กล่าวอ้างมาแล้วข้างต้น ว่ามีพวกเสื้อผ้าต่างๆ นอกจากนั้นก็มีการเล่นของเด็กคือตุ๊กตาทำด้วยดินตัวเล็กๆ หรือที่เราเรียกกันว่าตุ๊กตาชาววังนั่นเอง การทำดอกไม้แห้งก็ได้เริ่มทำในวังนี้เช่นเดียวกัน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงเล่าว่า ในวังนั้นก็มีการเล่นสนุกไม่เสียบเหงาดังที่เข้าใจกัน ตามถนนมือของชาย ตั้งแต่ขนมของกินไปจนถึงร้านของใช้ต่างๆ แม้หาบเร่ร้องขายเพราะๆ ก็มี

ในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทรงตั้งกรมโขนขึ้นสำหรับปฏิบัติราชการฝ่ายในพระราชวัง กรมโขนนี้มีอธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชา ข้าราชการเป็นผู้หญิงล้วนและมีที่ทำการอยู่ที่ใต้ชั้นตำหนักพระที่นั่งนิพัทธพงศ์ถาวรวิจิตร เรียกที่ทำการว่า “ศาลาว่าการกรม

---

^๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ ปรากฏว่าเจ้าจอมเป้า บุตรพระยาบริรักษ์ภูธร โกรธว่าอีกิมจูซึ่งเป็นทาสหนีไปครั้งจับตัวได้ให้ผูกมือเยียนจนขาดใจตายในพระราชวังข้างใน รับสั่งให้เจ้าจอมเป้ามีละครทำขวัญพระราชวังทุกประตู

โขน” หรือเรียกย่อๆ ว่า “ศาลา” กรมโขนมีหน้าที่ราชการคล้ายกับ ตำรวจนครบาลคือรักษาความสงบ ปกติมีกองรักษาการณ์ตั้งอยู่ที่ศาลา และมียามประจำตามสี่แยก หรือตามที่สำคัญเช่นประตูพระราชวัง

ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน เดิมที่มีที่คุมขังอยู่ ๒ แห่ง หญิงใด มีความผิด ต้องคำพิพากษาตัดสินของศาลรับสั่งกระทรวงวัง หรือมี พระบรมราชโองการหรือมีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระบรมราชินีสั่ง ลงโทษให้ขังหรือจำขัง ถ้าโทษเบาก็ต้องขังหรือจำขังที่ศาลว่าการกรม โขน ถ้าโทษหนักก็ต้องจำขังที่ที่คุมขังฝ่ายใน การจำขังที่ศาลว่าการ กรมโขนนั้น ถ้าผู้ต้องรับพระราชอาญาเป็นเชื้อพระวงศ์ เครื่องสังขลิก หรือเครื่องจองจำที่ใช้จะต้องหุ้มด้วยผ้าขาว

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพจาก พระบรมมหาราชวัง, สำนักพระราชวัง
: ๒๕๕๗)

พระมหาปราสาท

เมื่อได้กล่าวถึงการสร้างพระบรมมหาราชวังแล้ว ก็น่าที่จะต้องกล่าวถึง พระที่นั่งและสิ่งก่อสร้างที่สำคัญรวมไว้ด้วย แต่จะเล่าอย่างย่อๆ พอให้ทราบประวัติความเป็นมาเท่านั้น พระที่นั่งสำคัญที่ได้สร้างขึ้นครั้งรัชกาลที่ ๑ มีอยู่ด้วยกัน ๒ หมู่ คือ พระมหามณเฑียรหมู่หนึ่งซึ่งล้วนแต่เป็นเครื่องไม้ทั้งสิ้น พระมหาปราสาทองค์แรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นก็คือ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ซึ่งได้ถ่ายแบบพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทที่กรุงศรีอยุธยามาสร้างขึ้น ได้สร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ ทำพิธียกยอดพระมหาปราสาท เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง ๔ บาท ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ (วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๒๗)

พระที่นั่งอมรินทราภิเษก เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้ใช้เป็นที่ประกอบพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบโบราณชั้ตติยราชประเพณีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา เอกศก (วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๓๓๒) เพลาบ่าย ๓ โมง ๖ บาท อสนีบาตพาดสายตกติดหน้าบันมุขเด็จเบื้องทิศอุดร ไหม้ตลอดทรงบนปราสาทปลายหัก พัดพาดลงพระปรัศว์ซ้ายเป็นสองซ้า ลงซุ้มพระทวารประตูวัง เรื่องไฟไหม้พระมหาปราสาทนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง

พระราชวิจารณ์ว่า^๑ เห็นจะได้รับสิ่งบงกชไม่สบายพระทัยมาก จึงได้มีขุนนาง
ข้าราชการตลอดจนสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะได้ทำเรื่องราว
กราบบังคมทูลถวายชัยมงคล กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ได้ทรง
เป็นกลอนไว้ว่า

วันอาทิตย์ขึ้นคำหนึ่งฝนตก	เดือน ๗ ปีระกาเอกศก
เพลาย่ำสามโมงกับหกบาท	ยกศักรขึ้นพันร้อยหัตถ์เอ็ดปี
ใหม่สิ้นพระที่นั่งปรีศวีตรี	ลงปราสาทเพลิงฟ้าอสนีศรี
แล้วผ้าชำซุ่มประตู่วัง	ฝ่ายซ้ายข้างที่ชุลฉัตร
เหตุเห็นเป็นอัศจรรย์กาล	ในวันเดียวสองครั้งราชฐาน
อันฟ้าลงในวังครั้งนี้	ขอประทานทูลถวายทำนายไว้
จะมีพระอานูภาพปราบไป	จักเกิดสวัสดิ์มียิ่งใหญ่
แล้วจะแผ่อาณาจักรขอบเขต	ในทิศทิศสิลประการ
จะเพิ่มพูนพระบรมสมภาร	ทั่วประเทศทิศาศาล
จะเป็นปิ่นปกปักประชาชน	ยังสถานนิเวศน์อยู่ชุกยา
จะบริบูรณ์สมบัติวัฒนา	ทั่วสกลประเทศทุกภาษา
นานาประเทศทั้งหลาย	จะปรากฏพระเกียรติขจร
จะยงยิ่งสิ่งเกียรติในพระนคร	จะถวายสุวรรณสโมสร
อันหมู่ประจาศ้าศึก	จะถาวรเป็นบรมจักรา
ครั้งนี้กรุงศรีอยุธยา	แต่หมายนึกก็จะสิ้นสังขาร
สิ่งซึ่งขัดสนวิกลเหตุ	จะบรมสถาพรภูล
สารพันสรรพสิ่งจะอาตุร	จะพันบาทสิ้นภัยเสื่อมสูญ
จะได้ผ่านพิภพจบโลก	พูนเพิ่มมาด้วยพระบารมี
ซึ่งพระที่นั่งอันตรายด้วยอัคคี	ระงับโศกได้สุขเกษมศรี
	จะให้มิสังเวชพิจารณา

^๑ ดู พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุ
ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

ในพระไตรลักษณ์ญาณ	ประทานโลกให้ล่วงสงสาร
คือทุกขังอนิจจังอนัตตา	จะให้ปัญญาเพิ่มพูนภิญโญไป
จะให้สำเร็จโพธิญาณภายใน	โดยพระทัยปรารถนาให้แจ้งใส
อันเหตุอื่นพิปริตจะติดไป	ไม่มีมันคงอย่าสงกา
ขอให้พระชนมายุยืนยาว	ตราบทำวรั้อยพันพระวษา
สิ่งซึ่งเป็นมงคลนานา	จงประกอบมาให้สุขพระองค์
แต่ในปัจจุบันทันปรากฏ	จะยิ่งยศยอดโลกสูงส่ง
ถ้าพระชนม์ควรกำหนดปลดปลง	จะได้ทรงทิพสุขพินานอิหริ์
ในดาวดั่งสพิทพ	ละล่วงลบเทาทั้งปวงสิ้น
เสวยสมบัติเป็นอัมรินทร์	อนาคตก็จจะภิญโญไป
ถวายเป็นพระเจ้านอนาคต	จงปรากฏให้สำเร็จเป็นสุขไซ
จะพ้นจตุราผ้าไภย	เสร็จในแต่สุดตฤภูมิเอย

เท่าที่ยกพระบรมราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนจบมาให้อ่าน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า เหตุที่เกิดขึ้นครั้งนั้นทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่สบายพระทัยเป็นอันมาก และขณะเมื่อเพลิงฟ้าแรกติดพระมหาปราสาทนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและพระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม ทุกๆ พระอารามหลวงได้เข้ามาช่วยดับเพลิงพร้อมกันทั้งสิ้น ได้ช่วยกันยกพระที่นั่งราชบัลลังก์ประดับมุก ซึ่งกั้นแควตฉัตรอยู่บนพระมหาปราสาทลงมาได้ทันท่วงที บ้างก็ช่วยดับไฟ บ้างก็ช่วยขนถุงเงินพระราชทรัพย์ในพระคลังในลงทิ้งในสระ ในพระอุทยาน ในพระราชวังบ้าง ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงพระแสงง้าวเร่งให้ข้าราชการดับเพลิง^๒

^๒ ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า

นี่จะเห็นว่าในสมัยโบราณนั้น เมื่อเกิดเหตุเภทภัยขึ้นในวังหลวง บรรดาขุนนางตลอดจนพระสงฆ์องค์เจ้าก็พากันมาช่วยเหลือด้วยน้ำใจภักดี ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ไม่น่าเหมือนกันว่าจะช่วยขนอญพระราชทรัพย์ไปทางไหน

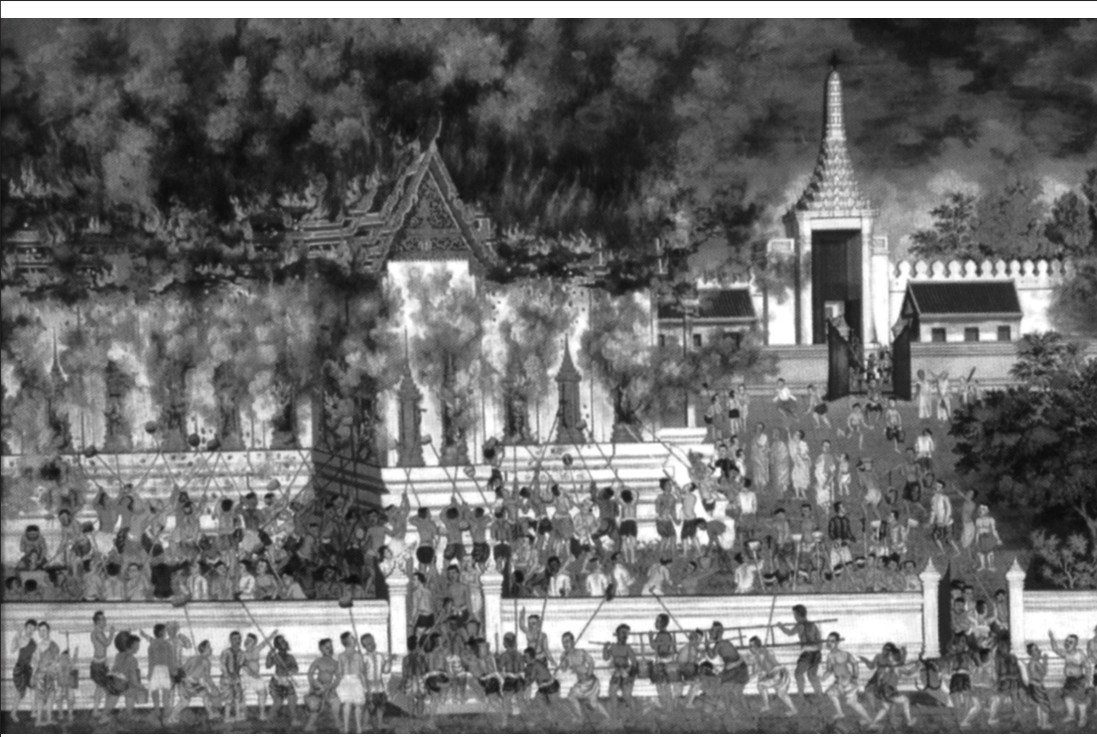
เมื่อพระที่นั่งอมรินทราภิเษกต้องมาเป็นเหยื่อ “เพลิงฟ้า” เช่นนี้ ก็จำเป็นต้องรีบ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาพิพิธ (สน)^๓ สมุหนายก จัดการรื้อซากปราสาทที่ไฟไหม้ออกเสียแล้วสร้างปราสาทใหม่ ขึ้นแทน ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ได้กล่าวถึง ปราสาทองค์ใหม่นี้ไว้ว่า

“ให้ฐาปนปราสาทขึ้นใหม่ย่อมกว่าองค์ก่อนและปราสาทองค์ก่อน นั้นสูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทกรุงเก่า मुखหน้ามุขหลังนั้นยาว กว่ามุขข้าง และมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่ข้างในยาวไปจนถึงพระปรีศวรชัย ปรีศวรขวา พระมหาปราสาทองค์ใหม่นี้ยกออกมาตั้ง ณ ที่ข้างหน้าทั้งสี่ มุขทั้ง ๔ นั้นก็เสมอกันทั้ง ๔ ทิศ ใหญ่สูงเท่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์กรุงเก่า ยกประลาลีเสียมได้มีเหมือนองค์ก่อน แต่มุขเด็จยอดทั้ง ๔ มุมนั้น ยก ทวยเสียมใช้รูปครุฑเข้าแทน แล้วให้ฐาปนพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่ข้างในต่อมุข หลังเข้าไปอีกหลัง ๑ พอเสมอท้ายมุขปราสาทองค์เก่าพระราชทานนามว่า พระที่นั่งพิมานรัตยา แล้วทำพระปรีศวรชัยขึ้นใหม่คงตามเดิมและหลังคา ปราสาทและมุขกับพระที่นั่งพิมานรัตยา พระปรีศวรดาตด้วยติบูกเหมือน อย่างเก่าทั้งสิ้น^๔ ครั้นการพระมหาปราสาทลงรักปิดทองเสร็จแล้วจึง พระราชทานนามปราสาทองค์ใหม่ว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท”

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นจัตุรมุข मुख ทางเหนือ मुख ตะวันตก และ मुख ตะวันออกใช้เป็นท้องพระโรง มีพระแท่น ราชบัลลังก์ประดับมุขประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตรตั้งได้เล่ามาแล้วข้าง

^๓ เดิมเป็นพระอัครสุนทร เสมียนตรากระทรวงมหาดไทย และเป็นข้าหลวงเดิม ใน รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นสกุล สนธิรัตน

^๔ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ได้เปลี่ยนใช้กระเบื้องเคลือบมุงหลังคาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ภาพประกอบโคลงพระราชพงศาวดารในคราวอสุรีบาตต้องหน้าบ้านมุขเด็จพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทเกิดไฟไหม้พระมหาปราสาท เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๒ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้รื้อปราสาทเก่าเสียแล้วสร้างพระมหาปราสาทองค์ใหม่แทน พระราชทานนามว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพจาก โคลงภาพพระราชพงศาวดาร, กรมศิลปากร : ๒๕๒๖)

ต้น และพระแท่นบรรทมประดับมุกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งพระแท่นราชบัลลังก์และพระแท่นบรรทมนี้เป็นของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)^๕ ทำถวายครั้งรัชกาลที่ ๑ ถือเป็นศิลปะวัตถุประดับมุกชั้นเอกของไทย นอกจากนี้ที่ตรงกลางผนังมูขี้ได้ที่ติดต่อกับมุกกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา มีพระที่นั่งบุษบกมาลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นไว้สำหรับเป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในเฝ้า

การสร้างพระมหาปราสาททั้งสององค์ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ความประสงค์ดูจะต่างกันอยู่ คือพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ครั้นเมื่อพระมหาปราสาทองค์ที่กล่าวนั้นถูกไฟไหม้แล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทขึ้นตามขนาดพระที่นั่งสุริยามรินทร์ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระที่นั่งสุริยามรินทร์องค์นี้แต่เดิมทีก็เป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพพระมหากษัตริย์มาหลายพระองค์ ฉะนั้นการที่ทรงสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทจึงดูเป็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างไว้เพื่อประดิษฐานพระบรมศพ^๖ และก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตก็ได้อัญเชิญพระบรมศพประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนี้ ซึ่งได้ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมา

เมื่อได้เล่าถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแล้ว ก็จะขอเล่าเรื่องเกร็ดแทรกไว้ด้วย คือที่ซุ้มริมผนังมุกกระสันด้านเหนือระหว่างบันไดที่ขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตด้านใต้นั้น มีรูปปั้นผู้หญิงท่าทางเป็นนายหนึ่งอยู่บนเตียงคน

^๕ ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ เป็นบุตรพระยาจำแสนยากรครั้งกรุงเก่า เป็นต้นสกุลบุญนาค

^๖ ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรทั้ง ๔ มุข มีอาจารย์ซึ่งเป็นฆราวาสสอนประจำมุขละคน

• พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นอาคารทรงไทยจตุรมุข เครื่องยอดทรง
• ปราสาท (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

หนึ่ง และมีรูปโฉมคนรับใช้ ๒ คน คนที่หนึ่งเดียงนั้นคือรูปท้าวศรีสัจจา (มิ) ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้มีอำนาจบังคับบัญชาในพระราชวัง ตามปกติแล้วท้าวศรีสัจจา (มิ) มักออกนั้งว่าการ (เช่น รับพวกขอเฝ้า เป็นต้น) ที่ประตูดิน คนทั้งหลายจึงไม่มีใครเรียกชื่อท้าวศรีสัจจา แต่มักเรียกว่า “เจ้าคุณประตูดิน” พวกชาววังเคารพยำเกรงมาก จึงเรียกกันว่าเจ้าคุณ มีเพลงซ้ำของเกาบทหนึ่งซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นเพลงสำหรับวงมโหรีหรือวงฟ้ายใน มีเนื้อร้องเกี่ยวถึงเจ้าคุณประตูดินด้วยดังนี้

เย็นย่ำ	จะค้ำลงแล้วอยู่รอนรอน
สาวน้อยพากันจร	ไปเก็บดอกแก้วเล่นเย็นเย็น
ที่เกยเราเคยเห็น	เป็นพวงเป็นพู่ดูน่าชม
เก็บได้บ้างทัดหู	บ้างเดินดูแล้วเด็ดดม
บ้างเก็บไว้ใส่ผ้าห่ม	บ้างแซมผมสำหรับใจ
โฉมคนหนึ่งจึงร้องห้าม	ที่พวงงามมอย่าเด็ดไป
ห้ามแล้วหาฟังไม่	จะไปเรียนเจ้าคุณประตูดิน

รูปปั้นเจ้าคุณประตูดินนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ทำขึ้นไว้พร้อมกับรูปโฉม ๒ คน คนหนึ่งชื่อจำบัว อีกคนหนึ่งชื่อตี เดิมทีนั้นมีโคลงจารึกไว้ที่รูปปั้นด้วย มาภายหลังมีผู้เอาสีไปทาทับลีเย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจำได้แต่เพียงบาทต้นว่า “แฉงลักษณะรูปท้าว ศรีสัจ จาเฮ” เท่านั้น และว่าโคลงบาทนี้เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ด้วย ซึ่งเป็นเรื่องน่าเสียดายมาก ต่อไปถ้าใครจะซ่อมทาสีอะไรอีก เมื่อเห็นมีตัวหนังสืออยู่ ก็ควรจะคัดลอกเอาไว้เสียก่อน เพราะตัวหนังสือเหล่านั้นอาจจะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้

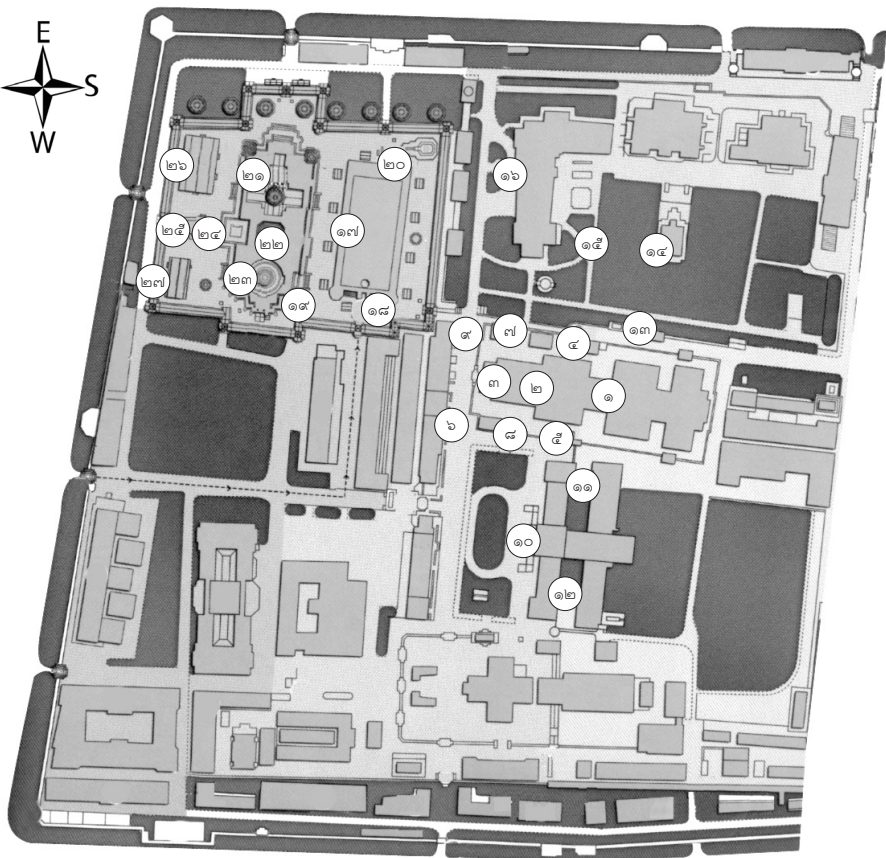
เมื่อได้เล่าถึงพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมาแล้ว ก็ควรจะเล่าถึงพระที่นั่งมหินทรปราสาทไว้ด้วย

เพราะเป็นปราสาทที่ได้สร้างในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถคือรัชกาลที่ ๒ เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาประดิษฐานไว้คราวหนึ่ง ภายหลังได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ หอพระธาตุมณเฑียรในปัจจุบันนี้พระที่นั่งมhicครเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต่างๆ พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งองค์เล็ก หลังคาเป็นหลังคาปราสาทยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ มีศิลปะวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่ตรงที่หน้าบันตอนเหนือหน้าต่างช่องลมของเพดาน เป็นไม้จำหลักกลายเป็นรูปครุฑจับนาค การที่สร้างปราสาทขนาดเล็กเช่นนี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะไม่มีพระราชประสงค์จะใช้ทำอะไรรื่นเอง สร้างขึ้นเพราะเห็นว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้สร้างปราสาทออกจะเสียประเพณี จึงได้ทรงสร้างขึ้นถวายชื่อ มhicครปราสาท ก็ว่าเป็นพระนามที่ระลึกถึง คือ มหา + อิศร เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้โปรดสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร นาม “มhicคร” จึงหมายถึงรัชกาลที่ ๒ อย่างแน่นอน

แผนผังพระบรมมหาราชวัง

๑. พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
๒. พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
๓. พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
๔. หอพระสุลาลัยพิมาน
๕. หอพระธาตุมณเฑียร
๖. พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์
๗. พระที่นั่งราชฤดี
๘. พระที่นั่งสนามจันทร์

- ๙. หอศาสตราจารย์
- ๑๐. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
- ๑๑. พระที่นั่งมุสสถานบรมอาสน์
- ๑๒. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
- ๑๓. พระที่นั่งมหิศรปราสาท
- ๑๔. พุทธรัตนสถาน
- ๑๕. พระที่นั่งสีตลาภิรมย์
- ๑๖. พระที่นั่งบรมพิมาน
- ๑๗. พระอุโบสถวัดพระแก้ว

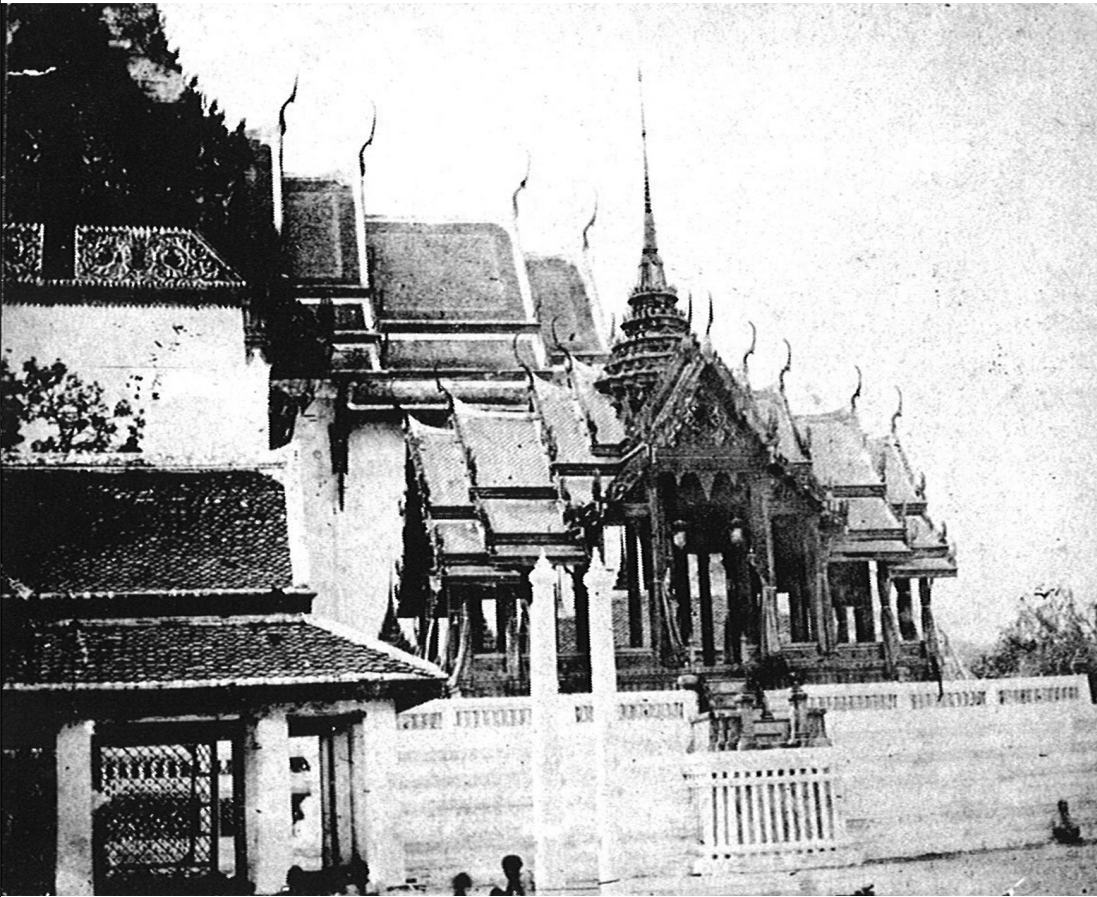
- ๑๘. หอราชพงศานุสร
- ๑๙. หอพระราชกรมานุสร
- ๒๐. หอพระคัมภีรราชฎี
- ๒๑. ปราสาทพระเทพบิดร
- ๒๒. พระมณฑป
- ๒๓. พระศรีรัตนเจดีย์
- ๒๔. นครวัดจำลอง
- ๒๕. พระวิหารยอด
- ๒๖. หอพระมณฑปยรรวม
- ๒๗. หอพระนาค

ที่กล่าวถึงข้างต้นว่าในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้สร้างปราสาท ออกจะเสีย ประเพณีนั้น ก็กล่าวตามที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ ทรงสร้างปราสาท โดยอ้างว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็ได้ทรงสร้าง ปราสาทมาแล้วทุกรัชกาล เช่นในรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างพระที่นั่งอมรินทรา- ภิเษกมณฑปปราสาท ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้ทรงสร้าง แต่ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรด ให้สร้างพระที่นั่งมหาราชปราสาทตั้งได้กล่าวมาแล้ว ในรัชกาลที่ ๓ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงสร้างใหม่ทั้งหมด เป็นแต่ทรงแปลง พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ซึ่งเป็นพลับพลาโถงมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เปลี่ยน หลังคาเป็นยอดปราสาท และในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวก็โปรดให้สร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ ฉะนั้นในรัชกาลที่ ๕ ก็ควรจะ สร้างพระที่นั่งจักรีเป็นมหาปราสาทประจำรัชกาลต่อไป (เรื่องนี้จะได้ชี้แจง รายละเอียดเพิ่มเติม ในตอนที่ว่าด้วย พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท)

ก่อนที่จะเล่าถึงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท จะขอเล่าถึงพระที่นั่ง สุทไธสวรรย์ปราสาทเสียก่อนเพื่อให้เรื่องสืบเนื่องติดต่อกันไป แต่เดิมที่นั้น พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นเพียงพลับพลาโถงจัตุรมุข

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บนกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศตะวันออก ตั้งอยู่ระหว่างประตูเทวาพิทักษ์กับประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ เป็นอาคารทรงไทยรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เครื่องยอดทรงปราสาท (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระที่นั่งอภรณ์ภิโมกข์ปราสาทตั้งอยู่ด้านหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
เป็นอาคารเครื่องไม้ทรงไทยจัตุรมุขแบบพลับพลาโถง เครื่องยอดทรงปราสาท (ภาพ
จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

หลังคาไม่มียอดเป็นเครื่องไม้เรียกกันในชั้นเดิมว่า “พระที่นั่งปลับปลาสูง” ใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ในการพระราชพิธีสระสนานใหญ่ และทอดพระเนตรการฝึกช้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์เล่าไว้ในหนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนที่ว่า ด้วยการทอดเชือกตามเชือกตอนหนึ่งว่า

“ตามคำที่เล่าว่า เมื่อในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงคราช แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้า ลูกเธอต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกองค์ จนถึงฝึกทรงบาศทั้งที่ หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเวลาเย็นๆ ทุกวันมิได้ขาด”

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้เป็นที่รับฎีกาจากราษฎรอีกด้วย ดังมีหลักฐานแจ้งอยู่ในประกาศฉบับหนึ่งว่า “ก็ให้ทำฎีการ้องทุกข์ถวายเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็ได้”^๗ ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งองค์นี้เป็นพระราชพิธีมณฑล เช่น ในรัชกาลที่ ๔ เคยจัดเป็นที่สวดมนต์เลี้ยงพระและจุดโคมไฟบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์สวรรค์ ตลอดจนพระราชพิธีจองเปรียง^๘ การพระราชกุศลฉลองไตรปี พระราชพิธีศุภเสนาภิรมย์^๙ ก็ได้จัดทำ ณ ที่นี้ ส่วนในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นที่

^๗ ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิณณะส่วนที่ ๒

^๘ พระราชพิธีจองเปรียงนี้เป็นการพิธียกโคมขึ้นบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระราชพิธีนี้จึงเป็นการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และพระพุทธรูป เป็นพระราชพิธีที่จะกระทำในเดือนสิบสอง (บ.ก. เล่ม)

^๙ เป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือนห้า เริ่มมีขึ้นในรัชกาลที่ ๕ คือการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก เป็นพิธีของพราหมณ์พฤติบาท เป็นกระบวนเรื่องคชกรรมกรของหมอช้าง ว่าทำเพื่อให้เจริญสิริสวัสดิ์มงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นราชพาหนะอันเป็นกำลังแผ่นดิน และบำบัดเสียดัจฉุไรในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ในการช้างและพระราชพาหนะทั้งปวง (บ.ก. เล่ม)

ประดิษฐานพระบรมรูปอดีตพระมหากษัตริยาธิราช ได้จัดให้มีการถวายบังคมพระบรมรูปในการพระราชพิธีฉัตรมงคลตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๑๗ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๒๔^{๑๐}

หนึ่งในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จ้างแขกพราหมณ์มาสอนภาษาสันสกฤตแก่พระสงฆ์สามเณร เช่น หม่อมเจ้าสามเณรภูงศ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า) เป็นต้น ได้เริ่มเรียนเมื่อวันอังคาร แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๔๐ (วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑) ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ นอกจากนี้ยังเคยใช้เป็นสถานที่สอบความรู้ภาษาขอมอีกด้วย

เมื่อต้นรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพลับพลาสูงเดิมออก แล้วเปลี่ยนเป็นก่ออิฐถือปูนสร้างเป็นปราสาท พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งสุทไธสวรรย์” ครั้นต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น “พระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

มีพระที่นั่งองค์เล็กอีกองค์หนึ่ง ที่สร้างในรัชกาลที่ ๔ คือ พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาทเป็นปราสาทไม้ ตั้งอยู่ตรงแนวกำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านตะวันออกเป็นปราสาทโถงสร้างแบบปราสาทจัตุรมุข เครื่องบนเครื่องยอดทำคล้ายกับเครื่องบนเครื่องยอดบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท การประดับตกแต่งสวยงามมาก พระที่นั่งองค์นี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นพลับพลาสำหรับประทับพระราชยานในโอกาสต่างๆ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีการสวดพระพุทธรูปหน้าที่จะสมโภชมูรธาภิเษกในพิธีสงกรานต์ ซึ่งใช้พระครูไทย ๔ รามัญ ๔ ก็สวดบนพระที่นั่งนี้

^{๑๐} ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้ย้ายเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐาน ณ พระที่นั่งวิมลสารมหาปราสาท

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ตัวอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรปผสมผสานศิลปกรรมไทย เครื่องยอดเป็นศิลปะไทยทรงจัตุรมุขเชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสัน ยกยอดปราสาท ๗ ชั้นทั้ง ๓ ปราสาท (ภาพจาก พระบรมมหาราชวัง, สำนักพระราชวัง : ๒๕๔๗)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ได้เล่าถึงพระมหาปราสาท ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ ๓ และที่ ๔ มาแล้ว แต่ยังมีมหาปราสาทที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ อีก ๒ องค์ ซึ่งควรจะเล่ารวมไว้ด้วยคือ พระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาทและพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งแต่ละองค์มีอายุได้ร้อยปีแล้วทั้งนั้นและมีประวัติที่น่ารู้อยู่มาก

พระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาทตั้งอยู่ตรงมุมสวนคิวาลัย^๑ ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ข้างประตูราชสำราญ แต่เดิมที่บริเวณที่สร้างพระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาทนี้ ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ^๒ มาก่อน ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระที่นั่งนี้ไม่ได้ทำประโยชน์อันใด จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑลง แล้วสร้างพระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาทขึ้นแทนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑

พระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาท สร้างเป็นปราสาท ๕ ยอด ยอดกลางสูงใหญ่ตามแบบยอดปราสาททั่วไป ที่ยอดสันมุขชั้นบนทั้ง ๔ ด้านมียอดปราสาทเล็กๆ ล้อมยอดปราสาททั้ง ๔ ด้าน พระที่นั่งองค์นี้ปรากฏ

^๑ สวนคิวาลัย ก็คือสวนชาวอันมีชื่อเสียงที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั่นเอง

^๒ พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ เป็นพระที่นั่งองค์หนึ่งในหมู่พระที่นั่งอภิเนาว์นิเวศน์ได้จัดเป็นพิพิธภัณฑตั้งแสดงสิ่งของต่างๆ รวมทั้งสิ่งของที่ประเทศต่างๆ นำมาทูลเกล้าฯ ถวายด้วย แต่ต่อมาได้ย้ายพิพิธภัณฑมาไว้ ณ ศาลาสหทัยสมาคม

หลักฐานอยู่ในประวัติพระยาราชสงคราม (ทัต) ว่า “โปรดให้เป็นนายช่างก่อสร้างพระที่นั่งวิมลาลัยมหาปราสาท” ซึ่งก็ตรงกับ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจำวันเสาร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีชาล สัมฤทธิศก ๑๒๔๐ (วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑) มีความว่า “พระยาราชสงครามถวายตัวอย่างพระที่นั่งเป็นยอดปราสาท” ส่วนความมุ่งหมายที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นนั้นมีปรากฏอยู่ในคำประกาศสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ มีความตอนหนึ่งว่า

“อนึ่ง เมื่อปีมะแม ตรีศก คักราช ๑๒๓๓ ได้โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปแล้วขึ้นไว้เป็นที่สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ กราบถวายบังคมระลึกถึงพระเดชพระคุณปีละครั้ง ก็ได้ประพฤติเป็นธรรมเนียมสืบมาแต่ประกา เบญจศกคักราช ๑๒๓๕ จนบัดนี้มิได้วางเว้น แต่หามีที่ประดิษฐานให้มั่นคงและยิ่งใหญ่สมควรด้วยพระเกียรติยศไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาปราสาท ๕ ยอดขึ้นไว้ในพระราชวังฝ่ายบูรพทิศ ฝ่ายทิศใต้แห่งพระที่นั่งอนันตสมาคม^๓ การสร้างปราสาทนั้นยังไม่แล้วเสร็จโดยสมบูรณ แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า ในสมัยเมื่อกรุงเทพฯ สร้างมาครบ ๑๐๐ ปีนี้เป็นเวลาอันสำคัญ สมควรที่จะเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานบนพระมหาปราสาท^๔ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการเชิญพระบรมรูปขึ้นบนพระมหาปราสาทในครั้งนี้ด้วย”

พระที่นั่งวิมลาลัยมหาปราสาทองค์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงห้ามช่างที่เป็นศิษย์ว่า หลังคาเครื่องยอดแบบนี้ดีแต่ดูงาม แต่ตามหลักวิชาช่างแล้วใช้ไม่ได้เลย เพราะรั่ว

^๓ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง เป็นตึก ๒ ชั้น อยู่ตรงพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เข้ามา เป็นห้องพระโรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันรื้อแล้ว

^๔ เรื่องพระบรมรูปจะได้เล่าต่อไปตอนที่ว่าด้วยปราสาทพระเทพบิดร

แก้เท่าใดก็ไม่หาย ไม่ควรถือเป็นแบบอย่าง

พระที่นั่งองค์ใหญ่ที่สูงส่งกว่าพระที่นั่งองค์อื่นๆ อีกองค์หนึ่งก็คือพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งองค์นี้ได้ทรงวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างเมื่อวันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๘ (วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๑๙) เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุที่สร้างนั้นเนื่องมาจากพระที่นั่งที่มีอยู่เดิมล้วนชำรุดทรุดโทรมและมีขนาดเล็ก ไม่เหมาะที่จะใช้รับแขกบ้านแขกเมืองให้สมพระเกียรติยศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อเขื่อนเพชรและมุขพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ มุขพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติออกแล้วสร้างพระที่นั่งลงในชานานั้น ส่วนที่เป็นห้องพระโรงกลาง สร้างสอดเข้าไปในระหว่างกลางพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ

พระราชดำริเดิมนั้นเข้าใจว่าจะได้ทรงกำหนดให้ก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมยุโรป จึงได้ว่าจ้างช่างฝรั่งที่เคยสร้างที่ทำการรัฐบาลที่สิงคโปร์มาทำ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เป็นแม่กอง พระยาเวียงในเนถบาล (หรั่ง เกตุทัต) เป็นผู้กำกับการทั่วไป พระดิษฐการภักดี^๕ เป็นผู้ตรวจกำกับบัญชีและสิ่งของทั้งปวง มิสเตอร์ยอน คลูนิช สถาปนิกชาวอังกฤษเป็นนายช่าง มิสเตอร์เฮนรี คลูนิชโรส เป็นผู้ช่วยนายช่าง ตามแบบแปลนที่กำหนดไว้เดิมนั้นหลังคาองค์พระที่นั่งทั้งองค์กลาง องค์ตะวันออก และองค์ตะวันตก จะทำเป็นหลังคากลม แต่ในขณะที่กำลังก่อสร้างไปถึงขั้นที่สองนั่นเอง กล่าวกันว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ก็ได้เข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลถวายความเห็นว่าจะสร้างเป็นพระมหาปราสาทดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น แต่ความข้อนี้อย่างสงสัยอยู่บางประการ คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อาจจะไม่ได้เข้าเฝ้าก็ได้ เพราะมีข้อความปรากฏใน จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระ

^๕ พระดิษฐการภักดี (ชื่น ศรีเพ็ญ) ต่อมาได้เป็นพระยาเจริญราชไมตรี

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๒๓๙ (วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๐) มีความว่า

“ท้าวราชกิจ^๖ มาทูล ด้วยสมเด็จพระเจ้าพระยาสั่งมาให้กราบทูลขอแก้ หลังคาพระที่นั่งใหม่ให้เป็นยอดปราสาท ๓ ยอด ทรงตอบไปว่าชอบแล้ว การเรื่องนี้ได้ทรงพระราชดำริไว้ในพระทัยอยู่ว่า หากจะทำด้วยในพระองค์ ก็ยังไม่ได้ทรงสร้างปราสาทไว้ในกรุงเทพฯ เลยประการหนึ่ง ชื่อเสียง สมเด็จพระเจ้าพระยาที่เป็นผู้ขอก็จะได้ปรากฏในแผ่นดินเป็นชื่อเสียงมาก ขอให้ท่านเรียกพระยาราชสงครามไปคิดเถิด”

และต่อมาเมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ มีจดหมายเหตุบันทึกลงไว้ว่า “พระยาราชสงครามถวายตัวอย่างพระที่นั่งเป็นยอดปราสาท ตกกลงกัน”

จากจดหมายเหตุที่คัดมาเป็นหลักฐานนี้ ชวนให้คิดว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาไม่ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลถวายความเห็นด้วยตนเองดังที่กล่าวกันมา และทำให้ทราบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

การก่อสร้างและตกแต่งได้ทำอยู่หลายปี เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อเดือน ๙ ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๕

เรื่องการสร้างพระที่นั่งเป็นตึกแบบฝรั่ง แต่หลังคาเป็นแบบปราสาทของไทยนี้ มีเรื่องเกร็ดเล่ากันอีกว่า เมื่อสร้างเสร็จแล้วเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) เข้าไปในพระบรมมหาราชวังไปเห็นเข้าก็ออกปากว่า “ฝรั่งใส่ชฎา” ซึ่งเป็นคำเปรียบที่เหมาะเจาะดีทีเดียว

อนึ่งมีเรื่องควรเล่าผนวกไว้ด้วย คือเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ฝนตกใหญ่ ลมพายุพัดแรง ต้องยอดพระที่นั่งจักรี

---

^๖ ท้าวราชกิจวรภัตศรีสวัสดิ์สาหาร (แพ บุนนาค) เป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นพนักงานกำกับเครื่องเสวย เสด็จพระราชทานเพลิงศพที่วัดประยูรวงศาวาส เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทรัชกาลที่ ๕โปรดเกล้าฯ ให้วางพระฤกษ์เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ มีสเตอร์ยอน คลูนิช (John Clunich) เป็นหัวหน้าสถาปนิก และเจ้าพระยามานวรวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กองงานก่อสร้าง แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

มหาปราสาท ด้านตะวันตกหักหลุดลงมา โปรตเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการตรวจดูได้ความว่าโคนไม้ที่ยอดนั้นคลอนอยู่แล้ว เพราะช่างก่อสร้างเดิมทำไม่แน่นหนาแข็งแรง เมื่อถูกลมพัดกล้าจึงหักตกลงมา เมื่อกรมโยธาธิการทำยอดขึ้นใหม่แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการพิธียกยอดพระที่นั่งเมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ เวลา ๒ ทุ่มเศษ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จออกทรงจุดเทียนนมัสการ ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นวันที่ ๓๑ เวลาเช้าโมงเศษ ในระหว่างพระฤกษ์โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งกล่าวพระนามข้างต้นแล้วนั้น เสด็จออกทรงชักเชือกยกยอดพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตามราชประเพณี ขณะนั้นพระสงฆ์สวดชัยมงคล และเจ้าพนักงานประโคมแตงฝรั่งพินพาทย์พร้อมกันแล้วพระสงฆ์ที่สวดมนต์ได้รับพระราชทานฉันแลถวายไทยธรรมตามสมควร

เมื่อได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้วก็สมควรจะได้กล่าวถึงสิ่งสำคัญที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระที่นั่งองค์นี้ไว้ด้วย คือ ^๗

๑. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง มีหลังคาเป็นยอดปราสาทเป็นพระที่นั่งองค์ประธานมีมุขยื่นจากองค์พระที่นั่งจักรีฯ ออกมาทางด้านเหนือ พระที่นั่งองค์นี้มี ๓ ชั้น ชั้นบนเป็นหอพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อนๆ โดยสร้างเป็นคูหาตามผนังด้านต่างๆ ในคูหาด้านใต้เป็นพระวิมานที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ และพระบรมอัฐิสมเด็จพระอัครมเหสีในสองรัชกาลนี้ ในคูหาด้านตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ที่ ๗ และที่ ๘ ส่วนภายในคูหาด้าน

^๗ เก็บความจากหนังสือ พระมหาปราสาทและพระราชมณฑลสถานในพระบรมมหาราชวัง ของหม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ บ้าง จากจดหมายเหตุต่างๆ บ้าง ส่วนคำอธิบายเชิงอรรถต่างๆ ได้ตรวจสอบทำขึ้นใหม่ทั้งหมด

ตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูป ชั้นกลางเป็นห้องพระโรงหน้า เป็นห้องโถงอันเป็นทางที่จะผ่านไปยังส่วนอื่นๆ ของพระที่นั่ง แต่เดิมภายในห้องพระโรงหน้าตกแต่งด้วยเครื่องอาวุธโบราณต่อมาเปลี่ยนเป็นแขวนพระรูปเขียนพระบรมราชวงศ์บางพระองค์ ในปัจจุบันแขวนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน และพระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบัน พระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และพระรูปสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ส่วนชั้นล่างเป็นกองรักษาการณ์ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

๒. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกขององค์กลาง มี ๓ ชั้น ชั้นบนเป็นหอประดิษฐานปูชนียวัตถุของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ชั้นกลางเป็นห้องรับแขก ห้องนี้เรียกกันในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า “ห้องไปรเวต” ด้านตะวันออก เพราะเมื่อครั้งยังประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้เสด็จออกรับแขกที่มิได้เฝ้าฯ เป็นทางการที่ห้องนี้ ในปัจจุบันทรงใช้เป็นห้องรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นสมเด็จพระราชาธิบดี และพระราชวงศ์หรือพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ ในโอกาสที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชทานเลี้ยงรับรอง ที่ผนังด้านใต้ของห้องนี้แขวนภาพเขียนสีน้ำมันขนาดใหญ่ เป็นพระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับร่วมกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถและสมเด็จพระบรมราชปิโยรส ๕ พระองค์ เป็นภาพที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โปรเฟสเซอร์เอดูวาร์โดเดลลี ช่างเขียนชาวอิตาลีเขียนขึ้นที่เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ส่วนชั้นล่างเป็นห้องพักผ่อน เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีฯ ห้องนี้ใช้เป็นห้องสำหรับราชองครักษ์

๓. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตก มี ๓ ชั้นเช่นเดียวกัน ชั้นบนเป็นหอประดิษฐานพระอัฐิพระมหาลี และพระอัฐิพระบรมราชวงศ์ ในสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ชั้นกลางเป็นห้องรับแขก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้จัดเป็น “ออฟฟิศหลวง” และเคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จออกทรงพระอักษรกับครูที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าทูลละอองธุลีพระบาท ฝ่ายหน้าในห้องนี้ เท่าที่ปรากฏในหลักฐานมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (สมเด็จพระราชปิตุลาในรัชกาลปัจจุบัน) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระอัยกาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบัน) เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จมาทรงพระอักษร ณ ห้องนี้ โดยมีพระศรีสุนทรโวหาร^๘ เป็นผู้ถวายการสอน และมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้กำกับ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้จัดห้องนี้เป็นห้องเฝ้าฯ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และที่ผนังด้านใต้ได้แขวนพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ส่วนชั้นล่างนั้นใช้เป็นห้องสมุด

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นปราสาท ๓ องค์เรียงกัน และระหว่างองค์ปราสาทมีมุขกระสันเชื่อมให้ต่อเนื่องกันมีชื่อเรียกเฉพาะตอนเช่นเดียวกับปราสาท ชื่อมุขกระสันที่ต่อเนื่องระหว่าง “พระที่นั่งจักรี องค์กลาง” กับ “พระที่นั่งจักรี องค์ตะวันออก” เรียกว่า “มุขกระสันด้านตะวันออก” ส่วนมุขกระสันที่ต่อเนื่องระหว่าง “พระที่นั่งจักรี องค์กลาง” กับ “พระที่นั่งจักรี องค์ตะวันตก” เรียกว่า “มุขกระสันด้านตะวันตก” มุขกระสันทั้งสองด้านมีสิ่งสำคัญประดิษฐานที่หน้า

^๘ พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร ได้เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ด้วย

ดังต่อไปนี้

มุขกระสันด้านตะวันออก มี ๓ ชั้น ชั้นบนเป็นเฉลียงทางเดินระหว่างหอพระบรมอัฐิบนพระที่นั่งจักรีฯ องค์กลาง กับหอประดิษฐานปูชนียวัตถุบนพระที่นั่งจักรีองค์ตะวันออก ชั้นกลางเป็นห้องโถง โดยปกติจัดเป็นที่รับรองคณะทูตานุทูต ก่อนที่จะนำเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระราชสาส์นตราตั้ง แต่ในโอกาสที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงนำพระราชอาคันตุกะเสด็จฯ ออกให้ผู้ได้รับเชิญเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและทรงมีพระราชปฏิสันถารกับผู้ได้รับเชิญ ผนังห้องโถงภายในมุขกระสันนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนในเป็นห้องรับรอง ตอนนอกเป็นเฉลียงทางเดินต่อเนื่องระหว่างท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรีฯ องค์กลาง กับห้องรับแขกพระที่นั่งจักรีฯ องค์ตะวันออก แต่ระหว่างห้องกับเฉลียงนี้มีได้มีผนังกันมีแต่เสาแนวจรเรียงรายเป็นช่องๆ ตลอดแนว ที่ผนังมุขกระสันตอนในประดับพระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๗ และพระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมสาทิสลักษณ์ทั้ง ๘ องค์เป็นภาพเขียนสีน้ำมัน ฝีมือจิตรกรชาวต่างประเทศบ้าง และฝีมือจิตรกรชาวไทยบ้าง ส่วนชั้นล่างเป็นห้องโถง

มุขกระสันด้านตะวันตก มี ๓ ชั้น ชั้นบนเป็นเฉลียงทางเดินระหว่างหอพระบรมอัฐิ บนพระที่นั่งจักรีฯ องค์กลาง กับหอพระอัฐิบนพระที่นั่งจักรีฯ องค์ตะวันตก ชั้นกลางเป็นห้องโถงสำหรับรับรองแขกผู้มีเกียรติ เป็นห้องที่มีขนาดและลักษณะเหมือนมุขกระสันด้านตะวันออกทุกประการ แต่ผนังประดับพระบรมสาทิสลักษณ์ และพระสาทิสลักษณ์สมเด็จพระอัครมเหสีในองค์สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า รวม ๖ พระองค์ คือ

๑. กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
๒. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี

พระที่นั่งนงพุดตานถม ภายในห้องพระโรงกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
(ภาพจาก พระบรมมหาราชวัง, สำนักพระราชวัง : ๒๕๕๗)

พันปีหลวง (เป็นพระบรมรูปสมัยยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระนางเธอฯ)

๓. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (เป็นพระบรมรูปสมัยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชชนนีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช)

๔. สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

๕. สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุชุมาลมารศรี พระอัครเทวี (เป็นพระรูปสมัยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระนางเธอฯ)

๖. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ส่วนชั้นล่างเป็นห้องโถง

ภาพถ่ายภายในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่เรามักเห็นกันอยู่เสมอก็คือ ภาพห้องพระโรงกลาง ซึ่งเป็นห้องพระโรงสำหรับสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า เสด็จฯ ออกให้คณะทูตานุทูตต่างประเทศเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระราชสาส์นตราตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำพระราชสำนัก หรือเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลในโอกาสต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่สำหรับประกอบการพระราชพิธี การพระราชกุศล หรือประกอบพระราชกรณียกิจอย่างอื่นตามควรแก่โอกาส เช่นจัดเป็นที่พระราชทานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะ หรือประธานาธิบดีต่างประเทศที่เข้ามาเยือนประเทศไทยเป็นทางราชการเป็นต้น ในรัชกาลที่ ๕ เคยทรงใช้เป็นที่พักเสด็จฯ ออกขุนนางด้วย

สุดห้องพระโรงด้านใต้ ยกพื้นขึ้นเป็นฐานหินอ่อน บนฐานนี้ตั้งพระแท่นลาและทอดพระที่นั่งพุดตานถม กางกั้นด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร สองข้างพระที่นั่งพุดตานถมตั้งพระบวรเศวตฉัตร มีเทวรูปเชิญพระแสงและเชิญหีบพระราชลัญจกรตั้งอยู่เบื้องหน้าพระบวรเศวตฉัตร

พระที่นั่งพุดตานถม ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นพระราชอาสน์ราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท องค์พระที่นั่งทำด้วยไม้หุ้มเงินถมลงยาทาทอง ซึ่งเรียกกันว่าถมตะทอง พนักและใบปรือหุ้มทองคำลงยาประดับพลอย ประวัติของพระที่นั่งองค์นี้ยังขัดแย้งกันอยู่ในหนังสือ

เรื่องราชูปโภคและพระราชฐาน ตอนที่ว่าด้วยราชูปโภคและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ ของ เทวธิดา ป. มาลากุล กล่าวว่า “พระที่นั่งราชยานพุดตานถม พระราชยานองค์นี้ทำด้วยไม้หุ้มเงินสลับายถมยาทาทอง เดิมสร้างขึ้นสำหรับเป็นพระราชอาสน์ คือที่ประทับประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และทำเป็นพระราชยานได้ จึงมีห้วงและคานสำหรับหามพระที่นั่ง ราชยานองค์นี้สร้างในรัชกาลที่ ๕ พระยาเพชรพิชัย (จิ้น) บิดาพระรัตนโกษาผู้ทำพระราชยานทองลงยาเป็นผู้ทำ” แต่ตามตำนานเครื่องถมไทย ของหลวงวิศาลศิลปกรรม กล่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้นำมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับพระเสลี่ยง เมื่อเดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๘๓) หลักฐานจึงขัดกันอยู่ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า “จะเป็นได้หรือไม่ว่าองค์ที่มีอยู่นี้คือองค์ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถวายตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทอดเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเพชรพิชัย (จิ้น) จัดทำพนัก ใบปรือและพระแท่นลาเพิ่มขึ้น เพราะทั้งพนักและใบปรือนี้ก็ทำด้วยไม้แกะสลักหุ้มทองคำลงยา ส่วนพระแท่นลาแม่จะเป็นเงินถมลงยาทาทอง แต่ลายก็ต่างกับองค์พระที่นั่งจึงสมที่จะเป็นของทำคนละคราวได้”

อนึ่งมีหลักฐานปรากฏว่าได้มีผู้คิดแบบโทรนถวาย ดังมีปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันฯ เมื่อวันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีชาลัมภุทธิศก ๑๒๔๐ (วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑) มีความว่า

“ครูนิตถวายแบบโทรนพระที่นั่งใหม่ กับแบบสะพานตำหนักแพ ทำด้วยเครื่องเหล็กมีหลังคา แบบโทรนนั้นรับสั่งว่าเก๋ยอดพระที่นั่งเป็นปราสาทแล้วจะต้องแก้โทรนด้วยเหมือนกัน แต่ต้องใช้ที่ประทับเหมือนพระที่นั่งภัทรวิบูลย์มีเสวตฉัตรกัน แต่ต้องให้เป็นอย่างไทย เพราะจะออกขุนนางเสมอ โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนเรศพาครูนิตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้า

โทรนที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุนี้จะอยู่ที่ไหน เป็นอย่างไรก็ไม่
สามารถจะตอบได้จึงขอฝากไว้เพื่อให้ช่วยกันค้นหาความจริงต่อไป

ได้เล่าถึงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาแล้ว สมควรที่จะเล่าถึงพระ
ราชมณเฑียรสถานในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทั้งเก่าและใหม่ไว้ด้วย
เพื่อเป็นความรู้ทางโบราณคดีดังต่อไปนี้

๑. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ เมื่อแรกสร้างเคยเป็นที่ประทับ
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เหตุที่
ได้พระราชทานนามนี้ ก็เพราะเป็นพระที่นั่งองค์แรกที่ได้มาประทับในหมู่
พระราชมณเฑียรนี้ ต่อมาเมื่อได้สร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร
ขึ้นแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตย-
มโหฬาร และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดแปลงพระที่นั่งมูลสถาน
บรมอาสน์เป็นห้องพระราชทานเลี้ยง ต่อมาพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรม
มาก พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อลง
แล้วสร้างพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์องค์ใหม่ขึ้นแทน (ลงมือก่อสร้างเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๙๒ ทั่วอาคารแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๔๙๖ จัดตกแต่งแล้วเสร็จเปิด
ใช้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยงรับรองราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศได้
เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๐)

๒. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งองค์นี้พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตรง
สถานที่ที่เคยเป็นพระตำหนักที่เสด็จพระราชสมภพ จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ พระราชทานนามให้ตรงกับความหมายคือ “สมมติเทวราชอุปบัติ”

เมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ฯ สิ้นพระชนม์ เนื่องจากเรือพระที่นั่ง
ล่มที่บางพูด เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับความเศร้าโศกและสะเทือนพระราชหฤทัย
อย่างยิ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินส่งพระศพสมเด็จพระนางเจ้าฯ และ

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ณ ที่ประดิษฐานพระศพแล้ว ก็ทรงพระประชวร จึงได้เสด็จฯ เข้าบรรทมอยู่ ณ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัตินี้ มิได้เสด็จฯ เข้าพระที่บนพระที่นั่งอมรพิมานมณีตามปรกติ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศกระแสพระราชดำริที่จะให้มีการเลิกทาส ณ ท่ามกลางที่ประชุมคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ณ พระที่นั่งองค์นี้ด้วย

ต่อมาพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรมมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้รื้อ แล้วสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่ขึ้นมาแทน เพื่อจัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงกาแฟภายหลังการพระราชทานเลี้ยงอาหาร ได้สร้างเสร็จเรียบร้อยเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔

๓. พระที่นั่งตำรางส์วส์ต็อนัญวงศ์ เป็นพระที่นั่งที่สร้างต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งเทวราชอุปบัติทางด้านตะวันตก เดิมเป็นห้องเครื่องลายครามขนานนามเป็นการภายในว่า “ห้องผักกาด” ได้รื้อลงเมื่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่

๔. พระที่นั่งนิพัทธพงศ์ถาวรวิจิตร อยู่ต่อเนื่องกับพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ทางด้านตะวันออกเป็นห้องพระกุษา (รื้อแล้ว)

๕. พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร (รื้อแล้ว)^๙

๖. พระที่นั่งอมรพิมานมณี (รื้อแล้ว)

๗. พระที่นั่งสุทธาศรีอภิมรย์ (รื้อแล้ว)

๘. พระที่นั่งบรรณาคมสรณี (รื้อแล้ว)

๙. พระที่นั่งปริดีราชาวโรทัย (รื้อแล้ว)

๑๐. พระที่นั่งเทพदनัยนันทยากร (รื้อแล้ว)

---

^๙ ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดให้สร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารขึ้นใหม่ บริเวณด้านใต้ของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสำหรับใช้ในพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ (บ.ก. เล่ม)

พระที่นั่งต่างๆ เหล่านี้ รวมทั้งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็น ๑๑ องค์ด้วยกัน แต่ในปัจจุบันนี้มีเหลืออยู่เพียง ๓ องค์ และจะสร้างเพิ่มใหม่อีก ๓ องค์ รวมเป็น ๖ องค์ นอกนั้นชำรุดทรุดโทรมเปลี่ยนแปลงสร้างใหม่ ซึ่งอลบหายไปบ้าง ที่นำมากล่าวไว้ก็เพื่อรักษาชื่อและตำนานเท่านั้น

ปราสาทพระเทพบิดรภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามพระบรมมหาราชวัง
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ปราสาทพระเทพบิดร

ก่อนที่จะกล่าวถึงปราสาทพระเทพบิดร จะขอเล่าถึงความเป็นมาของพระเทพบิดรหรือที่ตามจดหมายเหตุเก่าเรียกว่า **พระเชษฐบิดร** เสียก่อน คือในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ปรากฏตามจดหมายเหตุว่า เมื่อถึงเวลาตรุษสงกรานต์จะมีการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นประจำ และบรรดาขุนนางข้าราชการต้องไปบูชาพระเทพบิดรก่อนถือน้ำ รูปร่างของพระเทพบิดรครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระยาตากษานุกาภาพทรงสันนิษฐานว่าทำเป็นรูปพระนารายณ์ พระเทพบิดรได้ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์มาเป็นเวลาช้านาน จนกระทั่งเสียกรุงเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ ครั้งนั้น ข้าศึกเผาผลาญบ้านเรือนวัดวาอารามเสียมากต่อมาก วัดพระศรีสรรเพชญ์ก็ถูกไฟไหม้ด้วย พระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่มีชื่อว่าพระศรีสรรเพชญ์ตามานได้ถูกข้าศึกเอาไฟสุมลอกทองจนหลุดพังเหลือแต่ซาก พระเทพบิดรก็คงจะถูกทำลายไปในครั้งนั้นด้วยเหมือนกัน

ครั้นต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรี คงจะได้ทรงปรารภถึงพระเทพบิดรที่ถูกไฟไหม้ เพราะพระเทพบิดรเคยเป็นที่เคารพนับถือว่าเป็นรูปพระมหากษัตริย์ของเมืองไทย หรือผู้สร้างกรุงศรีอยุธยา แต่ในเวลานั้นข้าศึกยังรบกวนเมืองไทยอยู่ตลอดเวลา จะแก้ไขทำให้คืนดีเหมือนอย่างเดิมยังไม่ได้ จึงโปรดฯ ให้เชิญพระเทพบิดรที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ คือเก็บเอาซากที่เหลืออยู่ข้างนั้นไปปฏิสังขรณ์ปะติดปะต่อบรรจุปูนพอกเป็นรูป

ประดิษฐานไว้ที่ซุ้มปราสาทวัดพุทไธสวรรย์^๑ ซึ่งเป็นวัดที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและคงจะเป็นอยู่อย่างนั้นมาเป็นเวลา ๑๗ ปี ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้เชิญพระเทพบิดรที่วัดพุทไธสวรรย์ลงมาไว้ที่กรุงเทพฯ โดยแกะเอาแต่ชิ้นโลหะขององค์พระเทพบิดรองค์เดิมมา แล้วหล่อขึ้นใหม่ ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ หน้า ๖๙ กล่าวว่า

“อนึ่งโปรดให้เชิญพระเทพบิดร คือรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อยู่ทอง) ซึ่งเป็นปฐมวงศ์สร้างกรุงเก่า มาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทองประดิษฐานไว้ในพระวิหาร วิหารนั้นพระราชทานนามว่า หอพระเทพบิดร”

ส่วนเหตุที่แปลงพระเทพบิดรเป็นพระพุทธรูปนั้น สมเด็จพระยาตากษานาฎ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า^๒

“ด้วยจำเดิมแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มา ในงานพิธีถือน้ำประจำปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ข้าราชการถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกแทนพระเทพบิดรมา ๓ ปีแล้ว ถ้าวล่องพระเทพบิดรเป็นเทวรูปอย่างเดิมเกรงจะเกิดปัญหาว่าควรคงถวายบังคมพระบรมมหาชนกหรือกลับถวายบังคมพระเทพบิดรตามประเพณี ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทรงพระวิตกเกรงจะเกิดเกี่ยงแย่งกันขึ้น จึงโปรดให้หล่อแปลงเป็นพระพุทธรูปเพื่อจะตัดปัญหานี้ให้มีขึ้นทีเดียว ที่ว่าข้อนี้เป็นแต่เพียงคะเนนึกซึ่งอาจจะผิดไม่มีมูลเลยก็ได้ หากทรงพระราชดำริ เช่นนั้นจริงก็ถูก เพราะพระเจ้าอยู่ทองเป็นต้นพระราชวงศ์ซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเป็นต้นราชวงศ์ซึ่งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์”

---

^๑ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ในตำบลลำเภาลุ่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (บ.ก. เล่ม)

^๒ ดู สารันสมเด็จ ฉบับลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เมื่ออัญเชิญพระเทพบิดรลงมา กรุงเทพฯ นั้น เอาเฉพาะโลหะของเดิมลงมา ส่วนปูนที่ปั้นไว้แต่ครั้ง พระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นก็ได้รับรวมปั้นขึ้นใหม่ ในชั้นแรกก็คงปั้นแบบเทวรูป ก่อน ชาวกรุงเก่าแต่ก่อนเรียกกันว่า “พระเจ้าอุทุมพร” เคารพนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์มีคนไปบนบานเช่นสรวงอยู่เสมอ แต่อยู่มาคราวหนึ่งพระเจ้าอุทุมพรองค์นั้นเกิดไม่พอพระทัยอะไรขึ้นมาไม่ทราบ เกิดดุร้ายจนชาวกรุงเก่าพากันหวาดหวั่นครั่นคร้ามกันมาก ตอนนั้นกรมหลวงเทพพลภักดิ์^๓ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมช่างเสด็จขึ้นไปกรุงเก่าเพื่อซ่อมแซมเพนียดทรงทราบเรื่องนี้เข้า จึงโปรดให้ปั้นแปลงรูปพระเจ้าอุทุมพรเป็นแบบพระพุทธรูปเสีย ตั้งแต่นั้นมาก็หายดุร้าย พระพุทธรูปยืนสูงขนาดคนองค์นั้นเข้าใจว่าได้สร้างในรัชกาลที่ ๓

ตามพระราชพงศาวดารที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแปลงพระเทพบิดรเป็นพระพุทธรูปแล้วประดิษฐานไว้ในหอพระเทพบิดรในวัดพระศรีรัตนศาสดารามจนถึงรัชกาลที่ ๓ ต่อจากนั้นมาก็ไม่มีใครทราบว่า หอพระเทพบิดรอยู่ที่ไหนหายไปอย่างไร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่า

“หอพระเทพบิดรนั้นยังอยู่มาจนรัชกาลที่ ๓ และออกชื่อในจดหมายเหตุว่าทรงปฏิสังขรณ์ด้วย แต่เหตุใดหอนั้นจึงหายสูญไป อีกข้อหนึ่งที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามมีวิหารอีกหลัง ๑ เรียกว่า ‘หอพระนาก’ และมีพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่ง หล่อด้วยนาก^๔ (เดี๋ยวนี้ตั้งเป็นพระประธานอยู่ในวิหารพระธาตุ) เชิญลงมาจากกรุงศรีอยุธยา จะเป็นในรัชกาลที่ ๑ หรือที่ ๒ ไม่ทราบแน่ แต่คงโปรดฯ ให้สร้างวิหารขึ้นเป็นที่ประดิษฐานพระนากองค์นั้น จึงได้เรียกกันว่า หอพระนาก แต่มีได้ออกชื่อในจดหมายเหตุของพระศรีภูมิปริชา จะเป็นด้วยเหตุใดน่าสงสัยอยู่ หอพระนากที่ปรากฏ

^๓ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายอภัยทัต เมื่อทรงพระเยาว์เรียกว่า พระองค์เสด็จสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐

^๔ สุนทร ๘ ศอก

อยู่ทุกวันนี้ดูฝีมือช่างเชื่อได้แน่ว่าเป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๓ ขนาดหอที่สร้างก็ใหญ่โตเกินกว่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระนาคองค์เดียว และพระนาก็ย้ายไปประดิษฐานไว้ที่วิหารพระธาตุ มิได้อยู่ในหอใหม่ หอพระนาคนั้นกลายเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิเจ้านายในพระราชวงศ์มาจนทุกวันนี้ ถ้ามใครก็ไม่ได้ความที่ว่าทำไมหอพระเทพบิดรจึงหายไป และเหตุใดหอพระนาคจึงเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิเจ้านาย และเหตุใดองค์พระนาคจึงไปอยู่ในพระวิหารพระธาตุ จึงลองวินิจฉัยดูโดยอัตโนมัติซึ่งอาจจะถูกก็ได้ ผิดก็ได้ สันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะมีวิหารเล็ก ๓ หลังสร้างเรียงกันไป คือวิหารขาวเป็นที่ไว้พระพุทธรูปต่างๆ อันสร้างด้วยมหัศจรรย์หลัง ๑ หอพระเทพบิดรหลัง ๑ หอพระนาคหลัง ๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ นั้นพระองค์เจ้าที่สิ้นพระชนม์ยังมีน้อย ที่เป็นพระองค์ชาย หม่อมเจ้าไอรสธิดาที่รักษาพระอัฐิไว้ตามวัง เฉพาะแต่พระอัฐิเจ้านายพระองค์หญิงจึงต้องรักษาไว้ในพระราชวัง แต่ก็ยังมีน้อย เห็นจะโปรดฯ ให้เชิญพระอัฐิเหล่านั้นไปรักษาไว้ที่หอพระนาค อนุโลมตามเยี่ยงอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งเชิญพระอัฐิเจ้านายไปรักษาไว้ในห้องท้ายจรนำพระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ (กว่าจะได้บรรจุในพระสถูป) พระอัฐิในหอพระนาคค่อยมีมากขึ้น โดยลำดับมามีเหตุที่ต้องทรงพระราชดำริสร้างหอพระอัฐิเจ้านายให้ใหญ่โตขึ้นและดีกว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเรื่องพระอัฐิกรมพระราชวังหลัง^๕ ตั้งแต่เสด็จทิวงคตในรัชกาลที่ ๑ มีพระไอรสเป็นต่างกรมถึง ๓ องค์ และเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเป็นอัศวชายยังมีพระชนม์อยู่ก็รักษาพระอัฐิไว้ที่วังหลัง ครั้นกรมหลวงเสนีบริรักษ์ซึ่งเหลืออยู่เป็นพระองค์หลังในเจ้า ๓ กรม สิ้นพระชนม์ลงเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗ ในรัชกาลที่ ๓ จึงเกิดปัญหาเรื่องพระอัฐิกรมพระราชวังหลังด้วยไม่มีตัวผู้ซึ่งควรจะรักษาไว้อย่างเดิมจะต้องรับเข้ามารักษาไว้เป็นของหลวง เห็นว่าจะเป็นการด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดให้รื้อพระเทพบิดรกับ

^๕ ดูเรื่องละเอียดในตอนที่ว่าด้วยพระราชวังหลัง

หอพระนากของเดิม สร้างเป็นวิหารใหม่ให้ใหญ่โตขึ้นเป็นหลังเดียวเพื่อเป็นที่ไว้พระอัฐิเจ้านาย เมื่อเวลารื้อวิหารทั้ง ๒ ลงทำใหม่ จำเป็นต้องย้ายพระเทพบิดรและพระนากไปไว้ที่อื่น จึงเชิญไปประดิษฐานไว้ในวิหารพระธาตุ ครั้นสร้างวิหารขึ้นใหม่แล้ว จะเชิญพระเทพบิดรและพระนากกลับไปไว้ ไม่มีที่จะตั้งให้เหมาะได้ จึงคงประดิษฐานไว้ที่วิหารพระธาตุ แต่คนทั้งหลายเคยเรียกวิหารเดิมตรงนั้นว่าหอพระนาก ก็เรียกว่าหอพระนากต่อมาทำนองเรื่องตำนานจะเป็นเช่นนี้ ถ้าท่านผู้อ่านไม่เห็นชอบด้วย ก็ขอให้ช่วยกันสืบสวนค้นคิดต่อไป”

เท่าที่เล่าเรื่องพระเทพบิดรมาอย่างยืดยาวนั้น ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระเทพบิดรและหอพระนากในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น เป็นคนละเรื่องกับปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน แต่โดยเหตุที่ชื่อเหมือนกันจึงเล่ารวมไว้ด้วยเพื่อเป็นความรู้สำหรับท่านที่ยังไม่รู้

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า การปั้นรูปเหมือนตามแบบสมัยใหม่ของไทยเรานั้นเพิ่งจะมีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ นี้เอง แต่ก่อนนั้นขึ้นไปไม่ปรากฏ ถึงจะมีก็เป็นแบบเทวรูปฉลองพระองค์เสียมากกว่า อย่างเช่นเทวรูปพระเทพบิดรหรือพระเจ้าอุทุมพรที่ได้เล่ามาแล้วข้างต้น หรือที่ในพงศาวดารกล่าวว่ามีคนเห็นพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งประดิษฐานไว้ที่โรงแสงกระที่บพระบาท พระรูปที่กล่าวนี้ก็คงจะเป็นพระพุทธรูปมากรฉลองพระองค์นั่นเอง พระพุทธรูปมากรฉลองพระองค์เท่าที่ปรากฏเป็นแบบอย่างสืบมาจะหล่อเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์ขนาดเท่าพระองค์ และสร้างเป็นพระปางห้ามสมุทรแบบเดียวกันหมด ส่วนการสร้างพระบรมรูปเหมือนพระองค์จริงๆ นั้น ได้เริ่มมีเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๔ คือในครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินได้ส่งรูปปั้นของพระองค์และพระมหาลีถวายเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-

^๖ พระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ สมเด็จพระจักรพรรดิแห่งประเทศฝรั่งเศส ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๑ สวรรคตเมื่อวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖ (บ.ก. เล่ม)

อยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ปั้นพระบรมรูปของพระองค์ เพื่อส่งไปถวายเป็นราชบรรณาการตอบแทน และต่อมาได้มีพระราชดำริที่จะสร้างพระบรมรูปตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงที่ ๓ ไว้สักการบูชาแต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อนการก็เลยค้างอยู่

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ รัชกาล เพื่อสนองพระราชดำริของสมเด็จพระบรมชนกนาถ แต่การปั้นการหล่อค่อนข้างยากเพราะช่างปั้นต่างก็ไม่มีใครเคยเห็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ รัชกาลมาก่อนเลยการปั้นจึงปั้นจากการพรรณนาถึงลักษณะทรวดทรงจากผู้ที่เคยอยู่ใกล้ชิดพระองค์เท่านั้น และผู้ที่เคยเห็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในเวลานั้น มีอยู่เพียง ๔ ท่านเท่านั้น คือ

๑. พระองค์เจ้าหญิงปุก พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระชันษา ๘๑ ปี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๔ คือปีที่หล่อพระบรมรูปนั่นเอง

๒. สมเด็จพระพุฒาจารย์ฯ (โต) วัดระฆังฯ เวลานั้นอายุได้ ๘๓ ปี มรณภาพ พ.ศ. ๒๔๑๕ อายุได้ ๘๕ ปี

๓. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี บุรณศิริ) ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. ๒๔๑๗ อายุได้ ๘๖ ปี

๔. เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ (มั่ง สนธิรัตน์) ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. ๒๔๒๔

ส่วนผู้ที่เคยพบเห็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลานั้นมีอยู่หลายคน จึงไม่เป็นปัญหา พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำได้เตรียมปั้นส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินไปเสียเป็นที่ ๓ นั้น ปรากฏว่าไม่ได้ส่งไปในเวลานั้น ในหนังสือ *นำเที่ยววัดบวรนิเวศวิหาร* กล่าวว่า “เวลานั้นยังไม่มีช่างไทยที่มีฝีมือถึงขนาดจึงพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ไปให้ช่างฝรั่งเศสหล่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (ภาพจากหอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ)

.....
พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๕๑ - ๒๔๑๖) จักรพรรดิแห่งประเทศ
ฝรั่งเศส (ภาพจาก สมุดภาพความทรงจำเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
โดย อรรถดา คอมนันท์, ๒๕๕๓)

พระรูปขึ้น ช่างลองทำหุ่นพระรูปขึ้นด้วยปูนปลาสเตอร์ แล้วส่งเข้ามาถวายทอดพระเนตร แต่ไม่โปรดเพราะไม่เหมือนพระองค์ จึงโปรดให้ช่างไทยปั้นถวายบ้าง”

ในเรื่อง “พระเทพบิดร” ของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงกล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเป็นผู้ปั้นพระบรมรูป และทำตราหนังสือเป็นดวงแรกส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ เรายังเห็นได้ในพิพิธภัณฑ์พองแตน โบล ในประเทศฝรั่งเศสฉบับนี้ และอีกองค์หนึ่งอยู่ที่มิวเซียม Smithsonian ในกรุงวอชิงตัน เพราะพระราชทานไปยัง *President Lincoln*” ตามที่กล่าวมานี้ไม่ทราบว่าเป็นพระบรมรูปมีลักษณะเป็นอย่างไร แต่ตามที่เข้าใจกันทั่วไป ในเวลานี้ที่ว่าพระบรมรูปปั้นองค์แรกที่ช่างไทยปั้นนั้น เป็นแบบเท่าพระองค์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายว่าหลวงเทพรงนา (พลับ) ภายหลังเป็นพระยาจินดารังสรรค์ ได้ปั้นด้วยปูนปลาสเตอร์ปั้นเท่าพระองค์ ทรงพระมาลาสก๊อต ทรงผ้าเยียรบับ เดิมอยู่ที่หอศาสตราคม เมื่อรู้หอศาสตราคมแล้วได้เชิญไปไว้ที่กระทรวงมหาดไทยคราวหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ได้ขอพระราชทานไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ จังหวัดเพชรบุรี (เขาวัง) และได้จำลองไว้อีกองค์หนึ่งในปราสาททางด้านตะวันตกในวัดราชประดิษฐ์

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ อสุนีบาตตกต้องพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ แรงสะเทือนได้ทำให้พระกรชำรุดไปบางส่วน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ให้ซ่อมพระที่นั่งและพระบรมรูปให้ดีเหมือนเดิม ต่อมาพระราชปณิธานหลายพระองค์ได้กราบทูลปรึกษาเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ว่าน่าจะหล่อพระบรมรูปด้วยโลหะให้เป็นการถาวรจะดีกว่า บรรดาเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ก็ทรงเห็นชอบด้วยเมื่อเจ้าคุณพระสาสนโสภณ (ต่อมาได้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารทราบว่าได้มีการหล่อพระบรมรูปใหม่แล้ว ก็มี

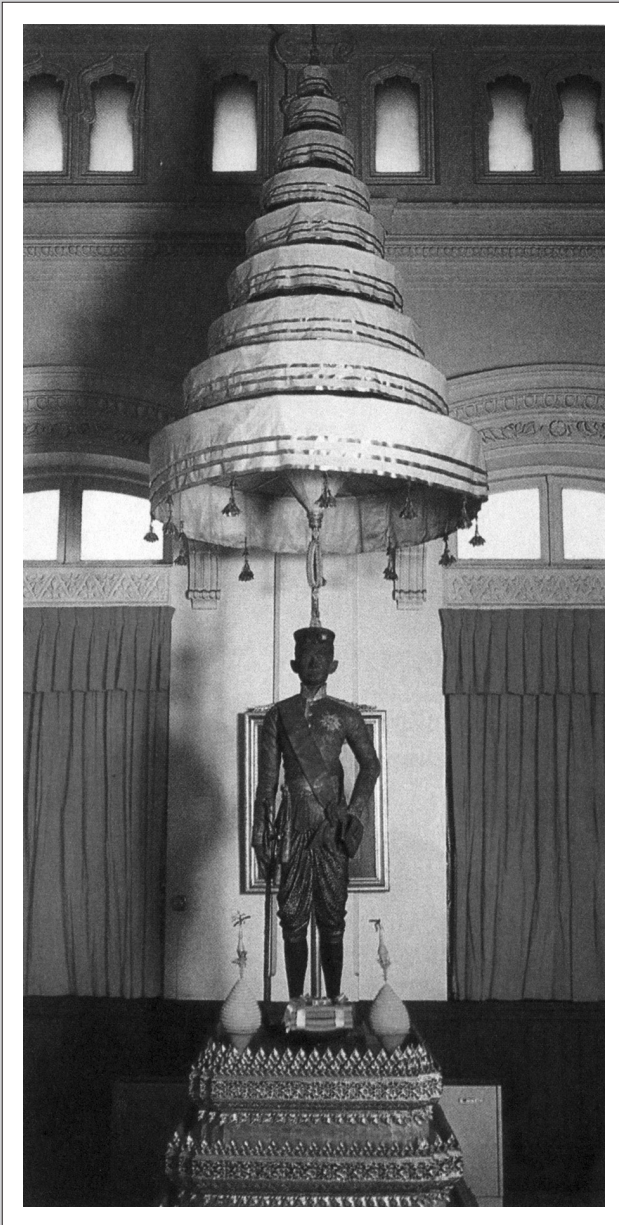

พระบรมรูปสมเด็จพระนรพมหากษัตริยาธิราชในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ประดิษฐานภายในปราสาทพระเทพบิดร พระบรมมหาราชวัง

ความปรารถนาที่จะอัญเชิญพระบรมรูปปูนปั้นองค์เดิมมาประดิษฐานไว้ที่
วัดบวรนิเวศวิหาร เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคย
ประทับอยู่ที่วัดนี้มาเป็นเวลานาน ความเรื่องนี้ได้ทราบไปถึงกรมหมื่น
พิทยลาภฯ และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน
อนุญาตให้อัญเชิญพระบรมรูปมาประดิษฐานไว้ที่พระแท่นฯ ในตำแหน่ง
เพชรและได้เสด็จพระราชดำเนินมาถวายพุ่มเช้าพระราชเป็นปีแรกเมื่อวันที่
๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า การหล่อพระบรมรูปพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์นั้น ได้มาหล่อในรัชกาลที่ ๕ ได้พบ
บันทึกแห่งหนึ่งจดไว้ว่า “พระฤกษ์หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ พระองค์ ณ วัน ๖ ๑๑ ๑ คำ ปีมะแม ตรีศก จุลศักราช
๑๒๓๓ เวลาเช้า ๒ โมง กับ ๔๒ นาที ตั้งพิมพ์ทิศอาคเนย์” ใน
จดหมายเหตุทรงของมื่นนางศิลา บันทึกไว้ว่า “ณ วัน ๖ ๑๑ ๑ คำ เลาเช้า
๓ โมงเศษ หล่อพระรูปพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ พระองค์ เลาบ่าย ๔ โมง
เศษ ฝนตกไปจนยาม ๑ ฟ่ำร้องทิศทักษิณ ณ วัน ๗ ๑๒ ๑ คำ หล่อพระรูป
พระพุทธรูปอดฟ้า ๑ พระพุทธรูปเหล็กกล้า ๑ พระนั่งเกล้า ๑ พระจอมเกล้า ๑”
เป็นอันได้ความตรงกันว่า หล่อเมื่อเดือนอ้าย จ.ศ. ๑๒๓๓ (ตรงกับวันที่
๘ - ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔)

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ในสารันสมเด็จ
ภาค ๒ หน้า ๕๒ ว่า เริ่มทำหุ่นมาตั้งแต่ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๑๒ และ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงจำได้ว่า ตั้งการปั้นหุ่น
พระบรมรูปทั้ง ๔ พระองค์ ที่ศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลัง
ข้างตะวันออกกริมทางเสด็จขึ้นพระอุโบสถ เมื่อสร้างเสร็จแล้วในชั้นแรก
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาทมุขตะวันออก ครั้นปีพุทธศักราช ๒๔๑๗ ได้อัญเชิญไป
ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท จนเมื่อสร้างพระที่นั่ง
วิมลมหาปราสาทเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้อัญเชิญพระบรมรูปขึ้นบน

พระบรมรูปปั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝีมือหลวงเทพ
รจนา (พลับ) ปัจจุบันประดิษฐาน ณ ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร

พระมหาปราสาทนี้เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๕ ตั้งได้กล่าวไว้แล้วในตอนที
กล่าวถึงการสร้างพระที่นั่งศิวิไลยมหาปราสาทข้างต้นนั้น

เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าเป็นครั้งแรก
ในโอกาสนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีถวายบังคมพระบรมรูปทั้ง ๔
พระองค์นั้นด้วย และได้ถือเป็นประเพณีต่อมา จัดเป็นพิธีถวายบังคมของ
สมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ในการพระราชพิธีฉัตรมงคล

การหล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เสด็จสวรรคต
แล้วได้ทำต่อมาตามลำดับ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้าง
พระบรมรูปขึ้น ส่วนพระบรมรูปรัชกาลที่ ๗ และที่ ๘ นั้น ได้มาสร้างใน
รัชกาลปัจจุบัน มีเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระบรมรูปอีกอย่างหนึ่ง คือ ในพระ
เศียรของพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงที่ ๖ ได้
บรรจุพระกรัณฑ์ทองคำลงยาราชาวดี ทรงพระบรมทนต์พระสุพรรณบัฏ
จารึกพระบรมนามาภิไธยดวงพระบรมราชสมภพ ดวงบรมราชาภิเษก
และดวงสวรรคต ส่วนพระบรมรูปรัชกาลที่ ๗ ที่ ๘ ไม่มีพระบรมทนต์
จึงใช้เส้นพระเจ้าบรรจุแทน (โดยเฉพาะพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเพิ่งมาบรรจุพระบรมทนต์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ
อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่ปราสาทพระเทพบิดร)

ครั้นต่อมา เมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๑ พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญ
พระบรมรูปทั้ง ๕ รัชกาลไปประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร ใน
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการ
พระราชพิธีถวายบังคมพระบรมรูปในวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๖๑ เป็นครั้ง
แรก ต้นเหตุของเรื่องนี้มีปรากฏอยู่ในพระกระแสพระบรมราชโองการ
หมายกำหนดการพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมรูปจากพระที่นั่งศิวิไล
ยมหาปราสาทมายังปราสาทพระเทพบิดร ดังต่อไปนี้

พระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระองค์เจ้า
ประดิษฐวรการเป็นผู้ปั้น และพระราชทานแต่ประธานาธิบดีเอบราแฮม ลิงคอล์น
แห่งสหรัฐอเมริกา ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑส์สมิธโซเนียน

“เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี^๗ เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการเห็นเกล้าฯ สั่งว่า พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๕ รัชกาล ที่ประดิษฐานยังพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนั้น ทรงพระราชดำริว่ายังไม่เหมาะแก่การพระราชพิธี ซึ่งเนื่องด้วยสักการบูชากราบถวายบังคม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแปลงพระพุทธรูปปางประทานในวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่าปราสาทพระเทพบิดร และทรงพระราชานุสรณ์ค่านึงถึงโบราณกาลซึ่งได้ประดิษฐานมหาจักรีบรมราชวงศ์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหจักรีบรมนาถพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นประมุขกษัตริย์ ได้มีพระเดชพระคุณแก่สยามรัฐผู้ประเทศ เมื่อเป็นโอกาสอันใดอันหนึ่งก็ต้องแสดงเชิดชูพระเกียรติคุณเครื่องระลึกแห่งพระองค์ ในครั้งนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีในวันซึ่งดิถีคล้ายวัน ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหจักรีบรมนาถพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จกรีธาทัพกลับถึงพระนครได้รับอัญเชิญเสด็จครอบครองสยามราชอาณาจักร เป็นประมุขวาระที่พระองค์ดำรงสยามรัฐราชอาณาจักร นับว่าเป็นวันมหามงคลของมหจักรีบรมราชวงศ์และสยามประเทศด้วย”

รายละเอียดพระราชพิธีเชิญพระบรมรูปจากพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท มาประดิษฐานยังปราสาทพระเทพบิดรนั้น มีเรื่องยืดเยื้อมาก ถ้าต้องการทราบเรื่องละเอียดจะหาอ่านได้จากหนังสือ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕ หน้า ๑๑๖ ส่วนการเปิดให้ประชาชนได้เข้าถวายบังคมนั้น ได้เริ่มมีเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๖๒

เมื่อได้กล่าวถึงปราสาทพระเทพบิดรแล้ว ก็ควรจะเล่าถึงประวัติความเป็นมาไว้ด้วย คือ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^๗ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. บุ้ม มาลากุล) ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๐ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕

เจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระพุทธรูปปางค์ปราสาทขึ้น ทรงก่อฤกษ์เมื่อเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ (วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘) เดิมทรงพระราชดำริที่จะให้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต แต่เมื่อสร้างแล้วเห็นไม่พอที่จะทำการพระราชพิธีต่างๆ จึงงดไว้ (ในที่บางแห่งกล่าวว่าได้เคยใช้เป็นที่สอนพระปริยัติธรรมแก่พระสงฆ์สามเณรอยู่คราวหนึ่ง) ครั้นถึงปีเถาะวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ เวลาค่ำได้เกิดไฟไหม้หลังคาพระพุทธรูปปางค์ปราสาทใหม่เครื่องไม้หมดทั้งหลัง เรื่องเพลิงไหม้พระพุทธรูปปางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีข่าวปรากฏใน *ราชกิจจานุเบกษา* ประจำวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๒ เล่ม ๒๐ หน้า ๒๕๕ มีความว่า

ด้วยเมื่อ ณ วันที่ ๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒ เวลา ๔ พุ่มเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่พระพุทธรูปปางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในการดับเพลิงพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน แลพวกไพร่พลเป็นอันมาก ในเวลาที่เพลิงไหม้พระพุทธรูปปางค์ปราสาทนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นที่ใกล้กับพระอุโบสถซึ่งประดิษฐานพระมหามณีรัตนปฏิมากร จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรออกจากพระอุโบสถโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช^๙ ทรงกำกับเชิญไปประดิษฐานไว้เหนือพระที่นั่งเศวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ครั้นเพลิงสงบเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับประทับในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนนมัสการพระมหามณีรัตนปฏิมากรแลทรงถวายน้ำพระมหาสังข์ แลทรงเจิมแล้วเสด็จขึ้นเวลา ๓ ยามเศษ^๙

^๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

^๙ ได้มีการแห่พระมหามณีรัตนปฏิมากรกลับวัด แลเปลี่ยนเครื่องเปลี่ยนฤดูและมีการสมโภชเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๒

ปราสาทพระเทพบิดรสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ เป็นปราสาททรงจัตุรมุขยอด
ปราสาทประดับบนหอคูลและมงกุฎ เดิมชื่อว่า พุทธปราสาท (ภาพจาก สมุด
แสดงภาพที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
เกษมศรี, ๒๕๕๙)

ในเหตุที่เกิดขึ้นเพลิงไหม้ที่นี่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
 น้อยยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร กรมหลวงเทเวศวงศ์โรโปการ กรม
 หลวงดำรงราชานุภาพ ทรงไต่สวนต่อไปให้ได้ความ (ได้ความว่าสายไฟฟ้า
 ชำรุดไฟเซอร์ต) จึงโปรดให้ทำเครื่องบนใหม่ แต่การค้างอยู่มาสำเร็จใน
 รัชกาลที่ ๖ เมื่อคราวอัญเชิญพระบรมรูปมาประดิษฐานตั้งได้กล่าวมาแล้ว
 ในตอนต้นนั้น

เรื่องปราสาทพระเทพบิดร ยังมีเรื่องเกร็ดที่น่ารู้เล่าต่อไปอีกว่า
 เหตุที่จะซ่อมสร้างพระพุทธรูปปางค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นี่ประดิษฐานพระบรม
 รูปนั้น เป็นความคิดของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรง
 สนทนากับเจ้าพระยาธรรมาฯ ก่อน และเข้าใจว่าเจ้าพระยาธรรมาฯ จะ
 ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงโปรดฯ
 ให้ตกแต่งพุทธรูปปางค์ปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปและโปรดฯ
 ให้แปลงนามเรียกว่าปราสาทพระเทพบิดร ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาสมณ
 เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไม่ทรงเห็นชอบด้วยในชื่อที่แปลงนาม
 อ้างว่าของเดิมสร้างเป็นพุทธรูปบูชา จะตัดคำว่า “พุทธร” ออกจากนามหา
 ควรไม่ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ไม่ทรงยอมให้เรียกอย่าง
 อื่น ลงท้ายที่สุด สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงขอให้กันมุขหลังเป็นห้อง
 หนึ่งต่างหาก แล้วให้เชิญพุทธรูปเทพบิดรที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงหล่อมาตั้งเป็นประธานในห้องนั้น ให้เข้ากับนามที่
 เรียกว่าปราสาทพระเทพบิดร จึงได้กันห้องมุขหลังขึ้น

ภาพถ่ายมุมมองสูงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายในพระบรมมหาราชวัง (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อได้กล่าวถึงพระบรมมหาราชวังและพระที่นั่งต่างๆ มาแล้ว ถ้าไม่เล่าถึงวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่าวัดพระแก้วไว้ด้วย ก็ดูเหมือนว่าจะข้ามความสำคัญไปอย่างน่าเสียดาย และปรากฏว่าผู้ที่เข้าชมพระบรมมหาราชวังส่วนใหญ่ จะต้องเข้าชมวัดพระแก้วเพื่อสักการบูชาพระปฏิมากรแก้วมรกตเสมอ ฉะนั้นจึงสมควรเล่าประวัติความเป็นมาอย่างย่อๆ ไว้ด้วย รวมทั้งสิ่งก่อสร้างในบริเวณใกล้เคียงที่อาจจะเห็นได้ง่าย เป็นต้นว่าพระศรีรัตนเจดีย์ นครวัดจำลอง ซ่างเผือกประจำรัชกาล พระปรางค์ ๘ องค์ ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสุวรรณเจดีย์ ๒ องค์ ที่หน้าปราสาทพระเทพบิดร เป็นต้น เพราะความรู้ในเรื่องเหล่านี้ยังกระจัดกระจายกันอยู่ ไม่สะดวกแก่ผู้ที่สนใจจะหาอ่านได้ง่ายๆ จึงขอรวบรวมจดนำมาเล่าไว้ในที่เดียวกัน

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นวัดแบบพุทธรูป คือ ไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา การสร้างวัดในพระมหาราชวังเช่นนี้ได้เคยมีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ในสมัยสุโขทัยก็มีวัดมหาธาตุ สมัยกรุงศรีอยุธยา ก็มีวัดพระศรีสรรเพชญ์ การที่สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีเหตุพิเศษอย่างหนึ่งคือเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ครั้งยังรับราชการในสมัยกรุงธนบุรี ได้เป็นแม่ทัพยกไปปราบนครเวียงจันทน์ เมื่อเสร็จราชการสงครามแล้วจึง

ใ้ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตลงมายังกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๒๒ เวลาบ่าย ๒ โมง ได้อัญเชิญพระแก้วมรกต ประดิษฐานบนพระเสลี่ยงแห่เข้าทางประตูรามสูนทรประทับในโรงซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นในพระราชวังหลวง กรุงธนบุรี และทรงพระราชดำริจะสร้างพระมหาปราสาทถวาย แต่บังเอิญสิ้นรัชกาลเสียก่อนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ย้ายพระนครและสร้างพระราชฐานขึ้นใหม่ ได้โปรดให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามพร้อมกับสร้างพระนคร เมื่อปีชกาล พ.ศ. ๒๓๒๕ สร้างอยู่ ๒ ปี จึงได้เชิญพระพุทธรูปมณฑลรัตนปฐมากร แห่จากวัดอรุณราชวรารามมาประดิษฐานที่ในพระอุโบสถเมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. ๑๑๔๖ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๗ แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุมทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสีมาในวันนั้น

พระพุทธรูปมณฑลรัตนปฐมากร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยมณีเขียวหน้าตักกว้าง ๒๓ นิ้ว (๔๘ เซนติเมตร) สูง ๑ ศอก ๗ นิ้ว (๖๕ เซนติเมตร) แต่ขนาดนี้ดูไม่ลงตัวกันนัก บางแห่งกว้าง ๔๘.๓ เซนติเมตร สูงตั้งแต่ฐานที่เป็นมณีแท่งเดียวกันตลอดถึงยอดพระเศียร ๖๖ เซนติเมตร (ในชื่อกาลมาลิว่าสูง ๑ ศอก ๑ นิ้ว) แต่แรกให้อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์นั้น คงจะไม่มีเครื่องประดับอันใด สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ถวายเงินกลับไปให้ซื้อทองคำทำเครื่องประดับพระแก้วมรกตจำนวน ๑๐๐ ซึ่งครั้งถึงรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริสร้างเครื่องทรงถวายสำหรับฤดูร้อนอย่าง ๑ ฤดูฝนอย่าง ๑ ครั้งต่อมาถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริสร้างเครื่องทรงฤดูหนาว ถวายอีกอย่าง ๑ ได้เปลี่ยนทรงเป็น ๓ อย่างตามฤดูมาจนทุกวันนี้ คือในเดือนกรกฎาคมวันเข้าปฐมพรรษา ทรงเครื่องฤดูฝนตลอดไปจนถึงเดือนพฤศจิกายนเข้าฤดูหนาว (เหมันต์) ก็เปลี่ยนเครื่องทรงเป็นทรงเครื่องฤดูหนาวเรื่อยไปจนถึงฤดูร้อน (คิมหันต์) ในเดือนมีนาคม ก็เปลี่ยนเครื่องทรงเป็นทรงเครื่องฤดูร้อน เครื่องทรง

.....
พระพุทธรูปมหายานรัตนปริมากร ทรงเครื่องฤดูฝน (ภาพจาก พระบรม
มหาราชวัง, สำนักพระราชวัง : ๒๕๕๗)
.....

ต่างๆ เหล่านี้มีลักษณะดังนี้ คือ

เครื่องทรงสำหรับฤดูร้อน เป็นเครื่องต้น เป็นเครื่องทองลงยา ประดับเพชรและมณีต่างๆ มงกุฎยอดประดับเพชรเม็ดใหญ่

เครื่องทรงสำหรับฤดูฝน เป็นเครื่องทรงอย่างหม่อมดอง ใช้ทองคำเป็นกาบๆ จำหลักลายประดับมณีต่างๆ ลายรูปทรงข้าวบิณฑ์ เมื่อประกอบเข้ากับองค์พระแล้ว ก็เหมือนกับผ้าทรงหม่อมดอง พระสกทำด้วยทองลงยาสีน้ำเงินแก่ ปลายพระเกศาที่เวียนเป็นทักษิณาวรรตประดับด้วยมณี พระรัศมีลงยา

เครื่องทรงสำหรับฤดูหนาว เป็นผ้าคลุม ทำด้วยทองเป็นหลอดลงยาร้อยลวดเหมือนตาข่าย ใช้คลุมทั้งสองพระพาหา

พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ประดิษฐานอยู่ในบุษบกทองบนฐานชุกชีสูงใหญ่ ซึ่งเดิมทีเดียวในรัชกาลที่ ๑ สร้างเพียงฐานชุกชีก่ออิฐถือปูนและปิดทองคำเปลวเท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ได้ทำพระเบญจาทั่งแต่ตอนที่บูด้วยทองขึ้นไปจนตลอดถึงที่ตั้งบุษบกทอง

ในพระอุโบสถ นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปรัตนปฏิมากรแล้ว ยังมีพระพุทธรูปที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง คือ พระสัมพุทธพรตเป็นพระปางสมาธิหล่อกาไหล่ทอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเมื่อปีชกาล พ.ศ. ๒๓๗๓ ครั้งยังทรงผนวชเสด็จประทับอยู่ที่วัดสมอรายได้ทรงบรรจุดวงพระชนมพรรษาและพระสุพรรณบัฏเดิมไว้ด้วยและถวายพระนามว่าพระสัมพุทธพรตนี้ ภายหลังได้เพิ่มบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งมีปฏิหาริย์ประดิษฐานไว้ในพระตำหนักเป็นที่ทรงนมัสการและเป็นหอสดมภ์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกิกายตลอดมา จนกระทั่งเสด็จพระราชดำเนินไปประทับวัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจึงโปรดให้อัญเชิญไปตั้งในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เสร็จการพระราชพิธีแล้วโปรดให้เชิญไปตั้งประดิษฐานบนฐานชุกชีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แทนที่พระพุทธรูปซึ่งตั้งอัญ

เชิญไปไว้ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระบรมราชวัง^๑

ที่หน้าฐานชุกชีที่กล่าวถึงข้างต้น ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๕ หรือต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๖ ศอก หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เป็นแกนใน แล้วหุ้มทองคำหนักพระองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง (๓๘.๖๔ กิโลกรัม) ทรงเครื่องต้นอย่างพระเจ้าจักรพรรดิลงยาราชาวดีประดับด้วยเนวาร์ตน์มีค่าพระองค์ที่อยู่มุมพระเบญจขัณฑ์บนด้านตะวันออกเฉียงใต้ถวายพระนามว่า “พระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ทรงพระราชอุทิศสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้ทรงพร้อมพระราชหฤทัยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ เลือกพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระพุทธรูปทั้งสองพระองค์นั้น^๒

อนึ่งโปรดฯ ให้ประกาศให้เรียกนามอดีตรัชกาลตามนามพระพุทธรูปปฏิมากร ๒ พระองค์นี้ คือเรียกรัชกาลที่ ๑ ว่า “แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” เรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” อันเป็นต้นเหตุให้เกิดพระปรมาภิไธยเฉพาะพระองค์ขึ้นในรัชกาลต่อมา^๓

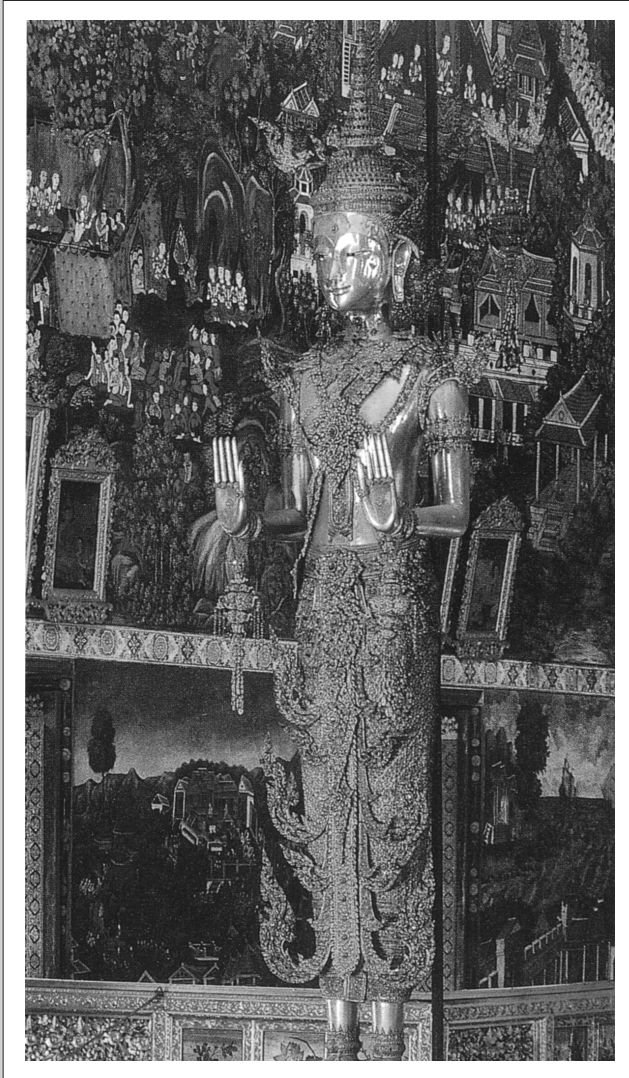
ตามแผนผังพระบรมมหาราชวังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นๆ จะเห็นว่าปราสาทพระเทพบิดร พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป และนครวัดจำลองตั้งอยู่บนไฟที่ย่อมุม^๔ หรือบนแท่นเดียวกัน ฉะนั้นจึงขอเล่าถึงสิ่ง

^๑ ดูตำนานพระพุทธรูปสำคัญ พระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

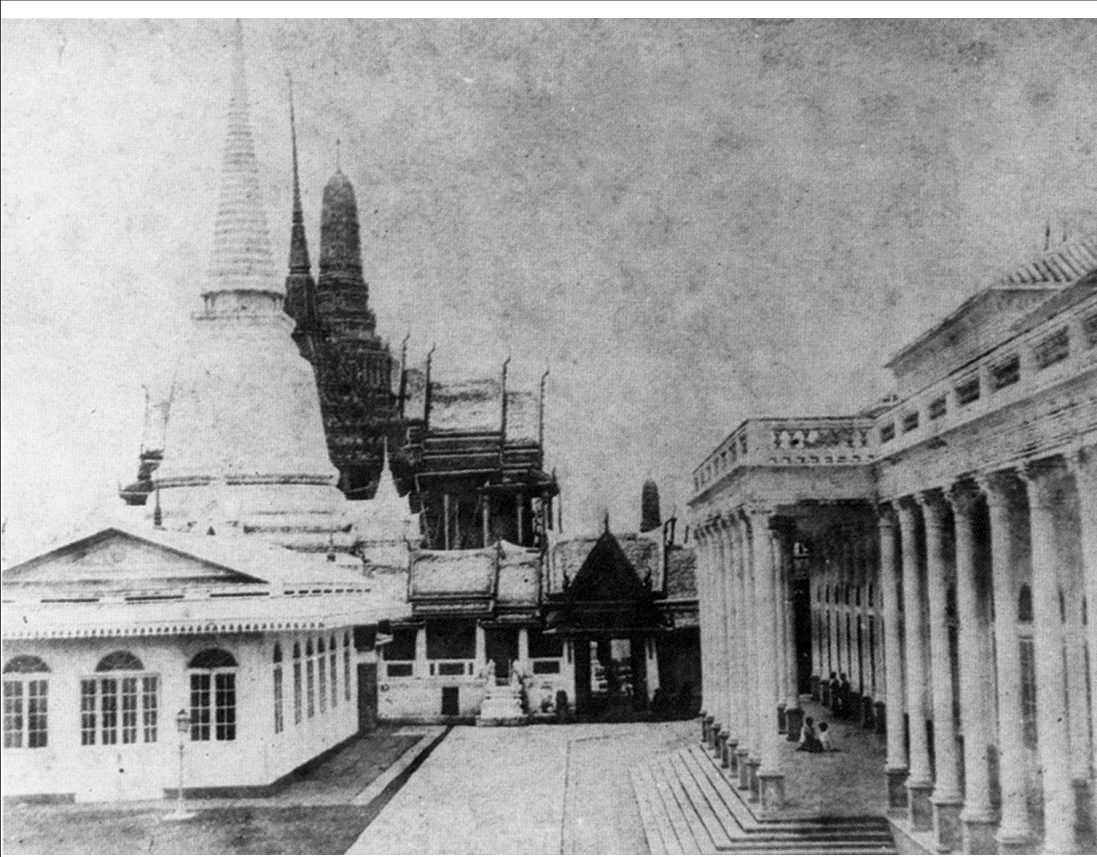
^๒ ตำนานเรื่องวัตถุสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสถาปนา

^๓ ได้เล่าไว้แล้วในเรื่อง “พระบรมนามาภิไธย” ในหนังสือ *เกร็ดโบราณคดีประวัติศาสตร์* ไทย ของ ส. พลายน้อย

^๔ เป็นฐานสูงตั้งขนานกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เดิมเป็นฐานประทักษิณของพระมณฑป ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ขยายฐานประทักษิณของพระมณฑปไปทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก แล้วจึงสร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์บนฐานที่ขยายดังกล่าว รวมเรียกฐานที่สร้างอาคารทั้งสามหลังว่า “ฐานไฟที” (บ.ก. เล่ม)

พระพุทธรูปปางยืนพระนาคปรก พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๒ มีลักษณะเดียวกับ พระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพร้อมกันทั้ง ๒ องค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ประดิษฐานใน พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพจาก พระพุทธรูปสำคัญ, กรมศิลปากร : ๒๕๔๓)

..... พระศรีรัตนเจดีย์ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ่ายจากด้านหน้าศาลา
..... สหทัยสมาคม พระบรมมหาราชวัง (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันนี้ไว้ด้วย นอกจากปราสาทพระเทพบิดร ซึ่งได้แยกเล่าไว้ต่างหากแล้ว

พระศรีรัตนเจดีย์ เป็นพระสถูปเจดีย์สร้างตามแบบพระมหาสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่กรุงศรีอยุธยา มีชุ่มประตู่ และมีเจดีย์เล็กเหมือนองค์พระศรีรัตนเจดีย์ตั้งอยู่บนชุ่มทั้งสี่ทิศ อยู่ทางด้านหลังของปราสาทพระเทพบิดรบนฐานเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อฤกษ์เมื่อเดือนนี้ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๘ ทรงขนานนามว่า พระศรีรัตนเจดีย์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช ทำการเสริมพอกแก้รูปองค์พระศรีรัตนเจดีย์แลปูนประดับกระเบื้องทองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ใน ราชกิจจานุเบกษา ได้บันทึกไว้ว่า รัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินประทับ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงนมัสการแล้ว ทรงบรรจุพระบรมธาตุ ณ พระเจดีย์องค์เล็ก ซึ่งได้บรรจุในพระศรีรัตนเจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔

อนึ่งทางตอนหน้าปราสาทพระเทพบิดร มีพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ อยู่ที่มุมด้านซ้ายและขวาด้านละองค์ เรียกกันว่าพระสุวรรณเจดีย์ เข้าใจว่าจะได้สร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ อาจจะมีพระราชประสงค์อุทิศถวายสมเด็จพระชนกและพระชนนี ส่วนรูปมารแบกสุวรรณเจดีย์ทั้งสองนั้นได้มาสร้างทำขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ในหนังสือ นิทานชาวไร่ เล่ม ๘ หน้า ๑๑๖ นาวาเอก สวัสดิ์ จันทน์ เล่าว่า

“ที่หน้าปราสาทนี้มีเจดีย์อยู่สององค์ ในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่ากีดหน้าปราสาทมากนัก จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เชิญออกทั้ง ๒ เจดีย์ ช่างที่เขี่ยอนเจดีย์นี้ใช้ช่างไทยล้วน วิธีเลื่อนใช้ไม้แก่นกลมสอดเข้าไปหลายๆ ท่อน ก่อนจะสอดก็ต้องสกัดเอาปูนที่ฐานออกเมื่อฐานขาดแล้วก็เลื่อนได้โดยง่าย ค่าแรงในครั้งนั้นสิ้นไปเพียงเก้าหมื่นบาทเท่านั้น

เมื่อช่างได้เลื่อนไปเรียบร้อยแล้วได้ฐานเดิมยังเป็นกรอยู่เจ้าหน้าที่ไม่ทราบ แต่ทหารรักษาวังของคุณหลวงวรภักดีภูบาลแอบไปขุดได้พระ

เครื่องและของมีค่ามา ได้คนละองค์สององค์งับกันชุด จนตั้งหลายเดือน แล้วจึงทราบขึ้น และเจ้าหน้าที่ได้กลับดินและปูกระเบื้องใหม่เรียบร้อยไปแล้ว

ได้คะเนปีที่เลื่อนพระเจดีย์ดูก็จะเห็นว่าตกในราว พ.ศ. ๒๔๕๔ เพราะคุณหลวงวรภักดีภูบาลเป็นทหารรักษาวังใน พ.ศ. นั้น”

ตรงกลางระหว่างประสาทพระเทพบิดรกับพระศรีรัตนเจดีย์ เป็นพระมณฑปใหญ่ ผนังรอบลายเทพนม องค์พระมณฑปแกะสลักลวดลาย ปิดทองประดับกระจกผนังมีซุ้มประตูเข้าสู่พระมณฑปสี่ด้าน บานประตู ทั้งสี่ด้านนั้นประดับมุกลาย โไฟที่ตั้งพระมณฑปมีบันไดนาคเป็นทางขึ้นลง ตรงกับประตูทั้งสี่ด้าน มีพลักษ์ยืนสองข้างชั้นบนบันไดละหนึ่งคู่ ลีลาม โไฟที่หน้าเส้าบัวของพระมณฑปก่อเป็นฐานตั้งพระพุทธรูปศิลา ส่วนภายในพระมณฑปนั้น มีลือที่สานด้วยลวดเงินปูเต็มพื้นที่ แล้วตั้งตู้ทรงมณฑปประดับมุกลวดลายงดงาม ตู้นี้ทำใหญ่กว่าประตูพระมณฑป คงมีความประสงค์จะไม่ให้เคลื่อนย้ายออกไปข้างนอกนั่นเอง ตู้นี้ได้ใช้เก็บพระไตรปิฎกฉบับที่ได้ทำสังคายนาเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ พระมณฑปและตู้ทรงมณฑปประดับมุกนี้ถือเป็นศิลปกรรมชิ้นเอกของไทยรุ่นเดียวกับพระราชบัลลังก์ประดับมุก พระแท่นบรรทมมุกที่ตั้งอยู่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับตู้พระธรรมประดับมุกในหอพระมณฑเียรธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นฝีมือของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ในรัชกาลที่ ๑ ทำทั้งนั้น

ทางด้านเหนือของพระมณฑป ใกล้กับมุขเหนือปราสาทพระเทพบิดรเป็นนครวัดจำลอง สร้างในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระสามภพพายเดินทางออกไปถ่ายภาพปราสาทที่นครวัดประเทศเขมร เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙ พระสามภพพายกลับมารายงานทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงโปรดให้ช่างลงมือสร้างจำลองตามแบบที่ถ่ายเข้ามาคราวนั้น แต่สร้างยังไม่สำเร็จได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสวกเอก หม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย ทำรูปพระนครวัด

พระมณฑป ตั้งอยู่บนฐานไพทีตรงกลางระหว่างปราสาทพระเทพบิดรกับ
พระศรีรัตนเจดีย์ เป็นมณฑปยอดปราสาทเจ็ดชั้น ภายในประดิษฐานตู้พระไตรปิฎก
ประดับมุก และปูพื้นด้วยเสื่อสานด้วยเส้นลวดที่ทำจากเงิน (ภาพจาก สมุดแสดง
ภาพที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ โดย ม.ร.ว. ศุภวัณเฑียร
เกษมคีรี, ๒๕๔๙)

ปราสาทนครวัดจำลอง รัชกาลที่ ๔ โปรดให้จำลองตามแบบที่ถ่ายภาพ
เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ปัจจุบันตั้งอยู่บนฐานไฟที ในเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พระบรมมหาราชวัง (ภาพจาก สมุดแสดงภาพที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ พระพุทธ
ศักราช ๒๔๖๘ โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เกษมศิริ, ๒๕๕๙)

หล่อด้วยปูนทำใหม่หมดทั้งสิ้น สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕

ในคราวเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอนุสาวรีย์ประจำรัชกาลกรุงรัตนโกสินทร์ประดิษฐานไว้บนชั้นทักษิณปราสาทพระเทพบิดร ๓ แห่ง ประจำรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แห่งหนึ่ง ประจำรัชกาลที่ ๔ แห่งหนึ่ง ประจำรัชกาลที่ ๕ แห่งหนึ่ง อนุสาวรีย์นั้นหล่อเป็นรูปตราแผ่นดินอยู่ในบุษบกตั้งบนฐานศิลาอ่อนและหล่อรูปพระยาช้างเผือกประจำรัชกาลตั้งรายที่ฐานอนุสาวรีย์เป็นเครื่องประดับทั้ง ๓ แห่ง

ใน จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ จ.ศ. ๑๒๔๑ (วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๒๒) ได้บันทึกเรื่องการหล่อช้างนี้ไว้ว่า “ทรงพระราชดำริจะหล่อช้างเผือกที่กรุงนี้ บูชาพระแก้ว ๑๙ ช้าง” ดังนี้

๑. พระเทพกฤษณะ
๒. พระอินทร์ไอยรา
๓. พระยาเสวตรกฤษณะ
๔. พระยาเสวตรไอยรา
๕. พระยาเสวตรคชลักษณ์
๖. พระวิมลรัตนกิริณี
๗. พระวิสูตรรัตนกิริณี
๘. นางพระยาเขาแก้ว
๙. พระมหาศรีเสวตร
๑๐. พระเสวตรสุวรรณา
๑๑. นางพระยาสุวโรฐ
๑๒. พระเสวตรวรวรรณ
๑๓. พระเสวตสุวภาพรรณ
๑๔. พระเทพรัตนกิริณี

๑๕. พระศรีสวัสดิ์เสวตรวรวรณ
๑๖. พระเสวตรลักษณ
๑๗. พระเสวตรวรสรรพวงค์
๑๘. พระเสวตรวิสุททิเทพา
๑๙. พระเสวตรสุนทรสวัสดิ์

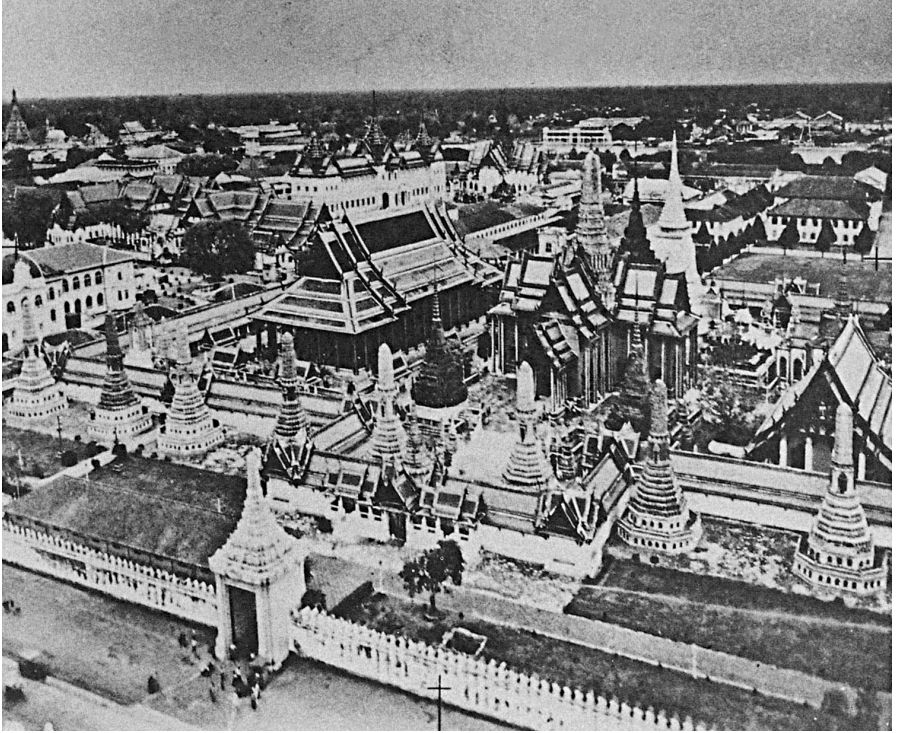
ด้านหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระปรารักษ์ประดับกระเบื้องเคลือบสีตั้งเรียงกันไปตามลำดับ นับจากเหนือไปได้มีชื่อดังต่อไปนี้

๑. พระสัมมาสัมพุทธมहाเจดีย์
๒. พระสัทธัมปริยัติวรามहाเจดีย์
๓. พระอริยสงฆสาวกมहाเจดีย์
๔. พระอริยสาวกภิกษุสังฆมहाเจดีย์
๕. พระปัจเจกโพธิสัมพุทธมहाเจดีย์
๖. พระจักรวรรดิราชามहाเจดีย์
๗. พระโพธิสัตว์กฤษณามहाเจดีย์
๘. พระศรีอริยเมตตมहाเจดีย์

พระปรารักษ์ทั้ง ๘ องค์นี้ สันนิษฐานกันว่าได้สร้างในรัชกาลที่ ๑ แต่มีร่องรอยรับสั่งในรัชกาลที่ ๓ ว่าด้วยจะทรงบรรจุพระธรรมในพระปรารักษ์ ที่ได้ทรงพระราชศรัทธาสั่งไว้หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๘ องค์ ได้ลงรักปิดทองเสร็จแล้ว แต่คำว่าสร้างและปฏิสังขรณ์ที่ใช้นั้นเอาเป็นแน่ไม่ได้ ความจริงอาจจะสร้างในรัชกาลที่ ๑ แล้วมาซ่อมในรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ แต่ถ้าว่าถึงได้กำหนดความมุ่งหมายว่าจะทรงบรรจุพระธรรมก็ชวนให้คิดว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสร้างที่แน่นอนก็คือครั้งรัชกาลที่ ๓ นั้นลงรักปิดทอง ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทองที่ปิดไว้นั้นอาจจะชำรุด จึงโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ ให้ประดับด้วยกระเบื้องสี

อนุสาวรีย์ประจำรัชกาล รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างอุทิศบูรพชาติริย์และ
พระองค์เป็น ๓ แห่งบนฐานไฟทีของปราสาทพระเทพบิดร สร้างเป็นรูปบุษบก
บนฐานหินอ่อนภายในประดิษฐานรูปหล่อตราแผ่นดินประจำแต่ละพระองค์ และ
โปรดให้หล่อรูปพระยาช้างเผือกประจำรัชกาลตั้งรายที่ฐานอนุสาวรีย์

.....
ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มองเห็นพระอัษฎามหาเจดีย์
พระปรางค์ประดับกระเบื้องเคลือบสีตั้งตระหง่านเรียงรายทั้ง ๘ องค์ อยู่ด้านหน้า
พระอุโบสถ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ดังที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงแม้ไม่มีพระภิกษุประจำพรรษาที่จริง แต่ก็ถือเป็นประเพณีมาตั้งแต่สร้างกรุงว่าเจ้านายชั้นสูงจะต้องทรงผนวชที่วัดนี้ การทรงผนวชเจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระองค์แรกก็คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้านายในภายหลังที่เป็นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ทั้งวังหลวง วังหน้า จึงต้องทรงผนวชที่วัดนี้ จนถือกันว่า ถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วย่อมเป็นคนที่เสียคนไปแล้วหรือจะเสียคนต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่องพิธีสิบสองเดือนตอนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือจนชั้นบวชเณรด้วยมีเหตุขึ้น คือหม่อมเจ้าสทิตยเสถียร^๕ ครบปีที่จะบวชเณร ในปีที่พระราชทานเพลิงพระศพ กรมหมื่นวิศณุนาถนิกายกร จึงโปรดให้ออกไปทรงผนวชเณรที่พระเมรุอย่างบวชหน้าศพ ครั้นเมื่อหม่อมเจ้าสทิตยเสถียรเสียชีวิตไปก็รับสั่งพาลไฉว่า เพราะไม่ได้บวชที่วัดพระแก้ว

---

^๕ พระโอรสในพระองค์เจ้าสุประดิษฐ กรมหมื่นวิศณุนาถนิกายกร ต้นราชสกุล สุประดิษฐ